

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ



Οι τρεις 'εράρχες' (ο μέγας Βασίλειος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Γρηγόριος ο Θεολόγος). Άγιος Γράφτης Όνουφριος με τη συνεργασία του υιού του Νικόλαου. 18ος αλ. - Αρχαιολογικό και Εθνογραφικό Μουσείο. Τίρανα.

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Για το πρόγραμμα εξομοίωσης του πτυχίου οικιακής οικονομίας

ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1998

ΠΤΥ
ΓΕΩ

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών και η
επίδραση τους στην αγωγή**



«Σοφισθῆναι και οὕτω σοφίᾳ
γενέσθαι φῶς και φωτῆσαι ἑγγίσει
Θεῷ και προσάγαγεῖν ἄλλους· αγιασθῆναι
και αγιάσαι».

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Α. ΡΗΓΑΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΕΣ

**ΦΑΝΗ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ
ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ**

**ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1998**



**ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

Θέμα: Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών
Ιεραρχών και η επίδραση τους
στην αγωγή



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1-2

ΚΕΦ. Α΄

1. Έννοια και σκοπός της αγωγής γενικώς

3 - 12

2. Η Χριστιανική αγωγή ειδικότερα

13 - 29

3. Η διαχρονική διάσταση της αγωγής

29 - 62

ΚΕΦ. Β΄

Οι Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών

63-68

1. Μεγάλου Βασιλείου

69-80

2. Γρηγορίου του Θεολόγου

81-88

3. Ιωάννη του Χρυσοστόμου

89-104

ΚΕΦ. Γ΄

Οι παιδαγωγικές αρχές των Τριών Ιεραρχών και οι
σύγχρονοι έφηβοι

105 - 120

Συμπεράσματα - Προτάσεις

121 - 122

Επίλογος

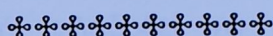
123 - 124

Ευχαριστίες

Θα ήταν μεγάλη παράβλεψη να μην εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας προς όλους εκείνους με τους οποίους συνεργαστήκαμε και μας βοήθησαν για την ολοκλήρωση της εργασίας. Ιδιαίτερα θέλουμε να ευχαριστήσουμε τον καθηγητή μας κ. Α. Ρήγα για τις οδηγίες του και τις συμβουλές του.

Παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών

και η επίδρασή τους στην αγωγή



Πρόλογος

Οι τρεις μεγάλοι της Εκκλησίας μας πατέρες Βασίλειος (330-379), Γρηγόριος (329-390) και Ιωάννης ο Χρυσόστομος (345-407) είναι οδηγοί ζωής. Και οι τρεις έσκυψαν με αγάπη και ευθύνη περισσή πάνω σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης βιοτής και με την οξυδέρκεια που τους κοσμούσε, και με τις αρετές που τους στόλισε ο Τριαδικός Θεός, έδωσαν απαντήσεις σε πάρα πολλά προβλήματα του ανθρώπου.

Και οι τρεις αποτελούν τη χρυσή ομάδα των κλασσικών Πατέρων της Ορθόδοξίας μας (μαζί με άλλους, όπως τον Άγιο Αμφιλόχιο Ικονίου, τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης) γιατί τα συγγράμματά τους, πολλά σε αριθμό και ανεκτίμητα σε αξία και περιεχόμενο, αποτελούν κανόνες ζωής, αγωγής, παιδείας, συμπεριφοράς, και αγωνιστικότητας.

Άριστοι παιδαγωγοί και οι Τρεις δεν θα μπορούσαν να διαλάβουν της προσοχής των μεγάλων παιδαγωγών του

αιώνα μας, ιδιαίτερα αυτών του ορθόδοξου χώρου (Καλιάφας, Σπετσέρης, Γεωργούδης κ.α.).

Η μελέτη αυτή φιλοδοξεί να προσεγγίσει κάποιες παιδαγωγικές ευαισθησίες των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας μας για να καταδείξει πως θα μπορούσαν να αγγίξουν τους νέους της εποχής μας με την ιδιότυπη συμπεριφορά.

Η προσπάθεια αυτή θα γίνει κάτω από τρεις οπτικές γωνίες, δηλ. σε τρία Κεφάλαια. Στο Πρώτο θα γίνει μια σύντομη αναφορά στην έννοια και στο σκοπό της αγωγής γενικά και στην έννοια της χριστιανικής αγωγής ειδικότερα. Ακόμη θα γίνει μια αναφορά στη διαχρονική διάσταση της αγωγής.

Στα κεφάλαια Β' και Γ' θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης των παιδαγωγικών αντιλήψεων των Τριών Ιεραρχών και θα επιχειρηθούν προτάσεις εφαρμογής τους υπό το φως των συγχρόνων δεδομένων της αγωγής, ιδιαίτερα των εφήβων.

Θα ακολουθήσει συμπερασματική αναφορά σ' ότι έχει γραφεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ι. Έννοια και σκοπός της αγωγής γενικώς

Το ουσιαστικό **αγωγή** παράγεται από το ρήμα **άγω** που σημαίνει οδηγώ, κατευθύνω, και καθοδηγώ. Και είναι η αγωγή **τέχνη** και **επιστήμη** μαζί. «Τι γαρ ίσον του ρυθμίσαι ψυχὴν και διαπλάσαι νέου διάνοιαν; Ερωτά ο 'Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Τι μπορεί να συγκριθεί με το έργο του παιδαγωγού που διαπλάθει χαρακτήρες, και ομορφαίνει και εξισορροπεί τον ψυχικό κόσμο του παιδιού;

Σκοπός αγωγής είναι η ανάπτυξη των διανοητικών, των ψυχικών και ηθικών δυνατοτήτων του εφήβου κατα τέτοιον τρόπο ώστε να φτάσει προοδευτικά στην αυτονομία του και να αποβεί μια ελεύθερη, χαρούμενη και δημιουργική προσωπικότητα.

‘Υστερα η αγωγή θα πρέπει να λαμβάνει υπ’ όψιν και τον παράγοντα «κύρος του παιδαγωγού». Είναι και αυτό σημαντικότερος παράγοντας ευτυχίας των στόχων της αγωγής.

Ο παιδαγωγός θα πρέπει να υπολογίζει την ψυχοσύνθεση του εφήβου, το βαθμό της νοημοσύνης του, τη

συναισθηματικότητα του, την κατάσταση της σωματικής του υγείας, το ρυθμό της ψυχοσωματικής του (κάθε χρόνο) ανάπτυξης, της προοπτικές του για την μελλοντική του σταδιοδρομία, τις οικονομικές, κοινωνικές και εθνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει (βλ. Β. Χαρώνη, Ψυχολογία και αγωγή των εφήβων, σελ. 121 και εξής).

Η επιστήμη που μελετά όλα τα θέματα της αγωγής είναι η «παιδαγωγική επιστήμη» Στο-ερώτημα....)

Στο ερώτημα τι εννοούμε με τον όρο παιδαγωγική δεν υπάρχει μια απάντηση που να είναι ευρέως αποδεκτή. Όλες όμως οι απόψεις συμφωνούν ότι: Παιδαγωγική είναι η επιστήμη της αγωγής. Η παιδαγωγική ασχολείται με τη θεώρηση και την πρακτική αντιμετώπιση των προβλημάτων της αγωγής.¹ Έχει ως γνωστικό αντικείμενο όλα τα προβλήματα που ανακύπτουν στη θεωρία και στην πράξη του πολύπλοκου στη σύνθεση ευρύτατου στην έκταση και δυσχερέστατου στην αντιμετώπιση έργου της αγωγής.

Παλαιότερα η παιδαγωγική περιοριζόταν περισσότερο στα θέματα αγωγής και μορφώσεως και στα συναφή με αυτά προβλήματα του αναπτυσσόμενου ανθρώπου.

Στις τελευταίες όμως δεκαετίες η επιστήμη αυτή έχει αποκτήσει ευρύτερη έννοια και εκτενέστερο περιεχόμενο. Τα θέματα που ανακύπτουν στην αγωγή του ανθρώπου αναφέρονται όχι μόνο στην παιδική και εφηβική ηλικία αλλά καλύπτουν όλες τις φάσεις της ζωής του, από το χρόνο της συλλήψεως, κυήσεως και γεννήσεως του ως την προχωρημένη γεροντική ηλικία.

Η σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη εκτείνεται πλέον σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους, σχετίζεται με άλλες επιστήμες και αξιοποιεί όσα από τα επιστημονικά τους πορίσματα την ενδιαφέρουν. Η ανάπτυξη αυτή έχει δώσει μια νέα διάσταση. Από την «παιδαγωγική» έγινε επέκταση στην «επιστημονική παιδαγωγική» και απ' αυτή ο όρος «επιστήμη της αγωγής».

Ο όρος παιδαγωγική ως ουσιαστικοποιημένο επίθετο χρησιμοποιήθηκε τους νεότερους χρόνους, κυρίως από το 18ο αιώνα και μετά. Από την εποχή αυτή πολλοί φιλόσοφοι και παιδαγωγοί χρησιμοποίησαν τον όρο παιδαγωγική, για να ορίσουν την επιστήμη, που έχει ως αντικείμενο της τη

θεωρητική έρευνα και την πρακτική αντιμετώπιση των θεμάτων της αγωγής.

Τα προβλήματα της αγωγής είναι πολλά και ποικίλα και διαρθρώνονται σε διάφορες κατηγορίες που τις συνθέτουν άλλα επί μέρους προβλήματα. Σε γενικές γραμμές διατάσσονται τα προβλήματα της αγωγής σ' εκείνα που έχουν σχέση με την πληρέστερη γνώση του ανθρώπου και σ' εκείνα που έχουν σχέση με την αυθόρμητα ή συστηματικά ασκούμενη επίδραση στον άνθρωπο κατά τις διάφορες φάσεις εξελίξεως του, για να αναπτυχθεί (σωματικά, ψυχικά, πνευματικά) και να τελειωθεί.

Για να επιτευχθεί η κατά το δυνατό πληρέστερη γνώση του υποκειμένου της αγωγής επιβάλλεται η προσφυγή στα επιστημονικά πορίσματα της ψυχολογίας, της παιδαγωγικής και άλλων συγγενών προς αυτές επιστημών. Με τη βοήθεια και των άλλων επιστημών η παιδαγωγική θα απαντήσει σε πολλά ενδιαφέροντα προβλήματα, όπως είναι π.χ. αυτά που έχουν σχέση με τη σωματική ανάπτυξη του ανθρώπου (βιολογική υποδομή, στάδια σωματικής εξελίξεως, σωματική υγεία φυσική αντοχή κ.α.) με τις ψυχοπνευματικές δεξιότητες

(αντίληψη, μάθηση, φαντασία, νόηση, προσοχή, κ.α.) και με ότι άλλο επηρεάζει και ορίζει την ουσία και τις δυνατότητες της ανθρώπινης υποστάσεως.

Η παιδαγωγική δίνει επίσης απάντηση και στα πολλά και ποικίλα προβλήματα, από τα οποία εξαρτάται η ασκούμενη επίδραση στον άνθρωπο αυθόρμητα ή συνειδητά. Η μελέτη, η ανάλυση και η επιστημονική εκτίμηση των προβλημάτων αυτών είναι ένα από τα δυσχερέστερα έργα της Παιδαγωγικής. Αναφέρονται ενδεικτικώς μερικά από τα προβλήματα αυτά της Παιδαγωγικής, όπως είναι τα μορφωτικά αγαθά (αξιολόγηση, εκλογή και διάταξη αυτών), οι μέθοδοι διδασκαλίας στα διάφορα μαθήματα και βαθμίδες εκπαίδευσεως), η μόρφωση και επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού (στις διάφορες ειδικότητες και βαθμίδες εκπαίδευσεως τα σχολικά κτίρια και ο υλικός εξοπλισμός τους, τα μέτρα κοινωνικής προστασίας, υγείας και ηθικής περιθάλψεως των μαθητών, η οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσεως, η εκπαιδευτική πολιτική, τα εκπαιδευτικά ιδεώδη και ο σκοπός της αγωγής, η μελέτη ανάλυση και εκτίμηση του κοινωνικού περιβάλλοντος και των αξιών που το επηρεάζουν, η διεθνής συνεργασία επί

εκπαιδευτικών θεμάτων και οι μορφωτικές ανταλλαγές, η επιστημονική ανάλυση και στατιστική αποτίμηση των αποτελεσμάτων της επιδράσεως διαφόρων παραγόντων της αγωγής και η λήψη των απαραίτητων μέτρων κ.α.

Τα προβλήματα της αγωγής ευρίσκονται σε στενή συνάρτηση, προς τη ζωή και τον πολιτισμό. Η αγωγή επηρεάζει την εξελικτική πορεία της ζωής και του πολιτισμού αλλά επηρεάζεται και από αυτά. Αποστολή της, είναι να εντάξει δηλαδή την νέα γενεά στη ζωή και στον πολιτισμό κατα τρόπο δυναμικό και δημιουργικό και να καταστήσει τον άνθρωπο όσο γίνεται περισσότερο ικανό και ευδαίμονα. Το άτομο πρέπει με την αγωγή να βοηθήσει για να προσαρμοσθεί προοδευτικά στο φυσικό κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει και δρα. Ακόμη πρέπει να βοηθηθεί, για να αναπτύξει όσο το δυνατό πληρέστερα, την προσωπικότητά του.

Κατά τους δύο τελευταίους αιώνες η επιστήμη και η τεχνική αναπτύχθηκαν με καταπληκτική ταχύτητα και με μεγάλο βαθμό. Ανάμεσα στα εντυπωσιακά επιτεύγματα της εποχής μας έχουν πάρει ξεχωριστή θέση η ανάπτυξη της

ατομικής και πυρηνικής φυσικής η εφεύρεση των ηλεκτρονικών υπολογιστών που έγιναν οι σπουδαίοι παράγοντες για τη ριζική αλλαγή στη ζωή και στη συμπεριφορά του σύγχρονου ανθρώπου. Επηρέασαν ακόμη το περιεχόμενο, τις μεθόδους και τον προσανατολισμό της αγωγής. Ο άνθρωπος στοχεύει με τους τεχνητούς δορυφόρους και τα διαστημόπλοια να εξερευνήσει το διάστημα και να μελετήσει πολλά από τα μυστικά του σύμπαντος. Η εξερεύνηση του διαστήματος άνοιξε νέους ορίζοντες με απεριόριστες δυνατότητες αυξήσεως των ανθρωπίνων γνώσεων και με απρόβλεπτες συνέπειες στην εξέλιξη του πολιτισμού. Η διαστημική εποχή επηρέασε και το χώρο της αγωγής. Για να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες η αγωγή, πρέπει να προσαρμοστεί στα νέα επιστημονικά, τεχνικά και κοινωνικά δεδομένα.

Ο εκσυγχρονισμός της αγωγής δεν είναι όμως εύκολο έργο. Η προσαρμογή της αγωγής στη σύγχρονη πραγματικότητα απαιτεί πάντοτε τη συμπαράσταση ικανής πολιτικής ηγεσίας με πνεύμα υψηλής ευθύνης, με δημιουργική φαντασία και τόλμη για τη σύλληψη του προβλήματος του

εκσυγχρονισμού της αγωγής. Δεν είναι δυνατό να ελπίζει κανείς στη βελτίωση της αγωγής χωρίς τη χορήγηση μεγάλων δαπανών για την παιδεία.

Η συστηματική και πολυετής έρευνα των προβλημάτων της αγωγής από σοβαρούς επιστημονικούς φορείς και ικανούς επιστήμονες κρίνεται επίσης αναγκαία για τον προγραμματισμό, την εφαρμογή και την επιτυχία των απαιτούμενων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Χωρίς νέους προσανατολισμούς της αγωγής που να ανταποκρίνονται στη σύγχρονη πραγματικότητα της ζωής και τον πολιτισμό δε νοείται πρόοδος, και ευημερία στα άτομα και στους λαούς.

Ο άνθρωπος είναι η αφετηρία και η εγγύηση κάθε πολιτιστικής δραστηριότητας.

Η ορθή αντίληψη για το δίκαιο, η πολιτική ωριμότητα, η θρησκευτική καλλιέργεια, η επιστημονική και τεχνική πρόοδος, η οικονομική και κοινωνική ευημερία και όλα τα άλλα πολιτιστικά επιτεύγματα σε μια κοινωνία επηρεάζονται αποφασιστικά από την αγωγή.

Η αλματώδης πρόοδος της βιομηχανίας, η μηχανοποίηση της γεωργίας, η ανάπτυξη των μέσων

συγκοινωνίας και επικοινωνίας, η ταχεία ανάπτυξη της τουριστικής κινήσεως, η μετανάστευση και άλλοι παράγοντες άλλαξαν αισθητά την κοινωνική ζωή του ανθρώπου και έθεσαν την αγωγή ενώπιον νέων προβλημάτων.

Η τεχνική πρόοδος έχει προκαλέσει ενθουσιασμό στον άνθρωπο που έχει θεοποιήσει τη μηχανή και ζει αιχμαλωτισμένος από τα δελεαστικά υλικά αγαθά. Η σημερινή αγωγή, κάτω από την επίδραση του ωφελιμισμού και της υλοκρατίας δίνει μεγάλη αξία στα μορφωτικά αγαθά των θετικών επιστημών και της τεχνικής. Χρέος της αγωγής είναι να εμπνεύσει και να τονώσει στις ψυχές των ανθρώπων και ιδιαίτερα των νέων τα ανώτερα ιδανικά να καταπολεμήσει το στυγνό υλισμό, να εξυψώσει ψυχικά και ηθικά τον άνθρωπο και να του εξασφαλίσει ψυχική υγεία. Με την αγωγή πρέπει να εξουδετερωθούν τα μειονεκτήματα και οι μονομέρειες, που παρουσιάζει ο σύγχρονος υλικός και τεχνοκρατούμενος πολιτισμός.

Η αγωγή σφυρηλατεί την εθνική και παγκόσμια ενότητα και η παιδαγωγική επιστήμη προσπαθεί να αξιοποιήσει όλους τους παράγοντες της αγωγής: την εκκλησία, την οικογένεια, το

σχολείο, το κράτος, την κοινωνία κ.α. Η παιδαγωγική επιδιώκει να προσδώσει σ' όλους αυτούς τους παράγοντες το βάρος και το πνευματικό περιεχόμενο που είναι απαραίτητο για την πραγματοποίηση των σκοπών της αγωγής.

Είναι αξιόλογος ο ρόλος που καλείται να παίξει η αγωγή μέσα στην κοινωνία. Δίκαια θεωρείται απ' όλους σήμερα ότι η επιστήμη της αγωγής είναι μέγιστης σπουδαιότητας. (Α. Ρήγα, Εισαγωγή στην Επιστήμη της αγωγής Τόμος Α σλ. 36-41).

Η Χριστιανική αγωγή ειδικότερα

Το αρχαίο πνεύμα αγωγής, η κλασσική παιδεία, μεταβιβάσθηκε με το κύρος της παραδόσεως και τη γενική παραδοχή στην ελληνιστική περίοδο. Κατά την εποχή αυτή συστηματοποιήθηκαν και εφαρμόστηκαν οι κατευθύνσεις της αγωγής που επινόησαν και εφάρμοσαν στην πράξη οι διαπρεπείς στοχαστές της κλασσικής αρχαιότητας. Στην ελληνιστική περίοδο η ελληνική αγωγή βοηθάει τους θαυμαστές της να μυηθούν στη βίωση του ελληνικού τρόπου συμπεριφοράς και δράσεως. Η κλασσική εκπαίδευση τείνει να γίνει η εκπαίδευση ολόκληρου του ελληνικού κόσμου, όπως αυτός διαμορφώθηκε με την πολιτιστική πορεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου προς την Ανατολή.

Με τον πολιτισμό αυτό, τον ελληνιστικό, ήρθε σε άμεση επαφή η νέα θρησκεία, ο χριστιανισμός. Η χριστιανική θρησκεία διαδόθηκε στον ελληνόφωνο κόσμο της Ανατολής και στη συνέχεια ξαπλώθηκε σ' ολόκληρη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Ο χριστιανισμός βλέπει τον άνθρωπο και τα προβλήματα του από μια εντελώς νέα σκοπιά. Ο άνθρωπος πλασμένος «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν του Θεού» είναι αξιολογική ύπαρξη με μόνιμο προσανατολισμό τον κόσμο των αξιών. Για να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα και για να γίνει αληθινός άνθρωπος, οφείλει να ευρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με τον Αγιο, να μετέχει συνεχώς στην μυστική ζωή του Χριστού.

Η χριστιανική αγωγή και η χριστιανική παιδαγωγική εμπνέονται από τη διδασκαλία του Χριστού, των Αποστόλων και των Πατέρων της Εκκλησίας. Ο Χριστός είναι ο μέγας παιδαγωγός.

Ο Χριστός ενδιαφέρεται για την ορθή αγωγή και σωτηρία όλων των ανθρώπων, για την οποία και εκουσίως απέθανε.

Ιδιαίτερη αγάπη έτρεφε για τα παιδιά «ἀφετε τα παιδιά έρχεσθαι προς με, και μην κωλύετε αυτά των γαρ τοιούτων εστί η βασιλεία του Θεού». Η αγάπη του Χριστού προς τα παιδιά υποδηλώνει και το χρέος κάθε ανθρώπου να ενδιαφέρεται και να μοχθεί για την ηθική συγκρότηση και την «εν Χριστό» τελείωση της νεολαίας μας.

Μέριμνα για την αγωγή των παιδιών εκδηλώθηκε και από τους Αποστόλους. Ο κορυφαίος από τους Αποστόλους Παύλος, παρέχει παραινέσεις προς τους γονείς που είναι σχετικές με την ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.

Ενδιαφέρουσες απόψεις για την αγωγή γενικά και ειδικότερα για τη χριστιανική αγωγή διατύπωσαν και οι πατέρες της Εκκλησίας.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας καταπολέμησαν την ειδωλολατρική θρησκεία αλλά ενστερνίσθηκαν την ελληνική παιδεία.

Οι σκέψεις για την αγωγή των Πατέρων της Εκκλησίας ευρίσκονται διασπαρμένες στα ηθικά, ασκητικά, λειτουργικά και διάφορα άλλα έργα τους.

Σ' όλους είναι γνωστή η βαθιά μεταβολή, που έγινε στις κρατούσες αντιλήψεις για την αγωγή με την επικράτηση του Χριστιανισμού.

Πρώτος ο Χριστός με τη διδασκαλία Του έφερε την ιδεολογία της εκριζώσεως του μίσους. Πρώτος επίσης καλλιέργησε την ιδέα της ισότητας και συνετέλεσε στην ανάπτυξη του πνεύματος της αγάπης μεταξύ των ανθρώπων

«Αγαπήσεις τον πλησίον σου ως σεαυτόν» «και αγαπάτε τους εχθρούς υμών» παράγγελε ο Κύριος.

Ο Χριστιανισμός προσέδωσε στην αγωγή δημοκρατικό χαρακτήρα. Η διδασκαλία του Ευαγγελίου απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξάρτητα από τη φυλετική καταγωγή και κοινωνική τάξη τους άσχετα από το φύλο και την ηλικία τους. Με τους κατανυκτικούς ύμνους του, το θρησκευτικό βίωμα, τη λατρεία και ιδιαίτερα με τη θεία χάρη ανυψώνει τον άνθρωπο στη σφαίρα του υπερβατικού, χωρίς να αποξενώνει τον άνθρωπο από την επίγεια ζωή και τον πολιτισμό.

Η χριστιανική αγωγή δεν αρνείται τις υλικές και βιολογικές αξίες, αντίθετα τις θεραπεύει συστηματικά. Η εκκλησία μας με τις ευχές της ευλογεί τον εγκόσμιο βίο και τα αγαθά του πολιτισμού. Αλλ' η χριστιανική αγωγή ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για την ικανοποίηση των έμφυτων αξιολογικών τάσεων και ροπών της ψυχής. Επιθυμεί τη σύμμετρη σωματική και ψυχική καλλιέργεια του ανθρώπου. Η χριστιανική διδασκαλία δεν περιφρονεί το σώμα αλλά το εκθειάζει «το σώμα υμών ναός του εν υμίν αγίου πνεύματος

εστίν». Η δε ψυχή είναι για τον άνθρωπο το πολυτιμότερο αγαθό! «τι γαρ ωφεληθήσεται άνθρωπος, εάν τον κόσμον όλον κερδίση, την δε ψυχήν αυτού ζημιωθή; ή τι δώσει άνθρωπος αντάλλαγμα της ψυχής αυτού;»

Η ταχεία διάδοση του χριστιανισμού, η αναγνώριση του ως επίσημης θρησκείας από το Μ. Κωνσταντίνο και η μεταφορά της πρωτεύουσας του Ρωμαϊκού κράτους στην Κωνσταντινούπολη συνετέλεσαν στον εξελληνισμό και εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας. Στην Ανατολή σχηματίσθηκε η βυζαντινή αυτοκρατορία.

Οι Βυζαντινοί υπήρξαν άξιοι συνεχιστές του αρχαίου ελληνικού πνεύματος με επιδόσεις εντυπωσιακές σ' όλες τις περιοχές του πολιτισμού. Η παιδεία απόκτησε ελληνοχριστιανικό προσανατολισμό και οι μονές έγιναν αξιόλογα πνευματικά κέντρα. Όσοι επιθυμούν να μελετήσουν τις Γραφές, να εμπνευσθούν και να γράψουν πρέπει να απομακρυνθούν από τα εγκόσμια να μονάσουν και να αφοσιωθούν εξ ολοκλήρου στο θεό. Στις μονές καταφεύγουν να εργασθούν οι πλέον διακεκριμένοι στην περιοχή του πνεύματος. Πολλοί μάλιστα ασπάζονται το μοναχικό σχήμα

και αναδεικνύονται φορείς των Ελληνοχριστιανικών Ιδεωδών και κορυφαίοι της Ορθοδοξίας.

Οι μονές γίνονται πολυπληθείς και ακμάζουν, αποκτούν σπουδαίες βιβλιοθήκες και προοδευτικά μεταβάλλονται σε περίφημα παιδευτικά ιδρύματα. Οι Τρεις Ιεράρχες, ο Γρηγόριος, ο επίσκοπος Νύσσης, ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης και πολλοί άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας διαπραγματεύονται ενδιαφέροντα προβλήματα της αγωγής σε αυτοτελείς παιδαγωγικές μελέτες και σε διάφορα άλλα συγγράμματα τους.

Το μέγα έργο των Πατέρων της Εκκλησίας συνέχισαν με ενθουσιασμό εξέχουσες προσωπικότητες του Βυζαντίου όπως ο Μέγας Φώτιος, ο Μιχαήλ Ψελλός, η Άννα η Κομνηνή, ο Θεοδόσιος ο Μέγας, Λεών ο Α΄, ο Ιουστινιανός, ο Μανουήλ Παλαιολόγος και άλλοι. Οι Βυζαντινοί για μία ολόκληρη χιλιετηρίδα καλλιέργησαν τα ελληνοχριστιανικά γράμματα και τα διέδωσαν στον τότε γνωστό κόσμο.

Η μέθοδος διδασκαλίας, τα μέσα αγωγής, ο σκοπός και οι παράγοντες που επηρεάζουν την αγωγή, η οργάνωση των διαφόρων βαθμίδων της εκπαίδευσως, η παιδονομία και άλλα

προβλήματα εξετάζονται με ενδιαφέρον από τους Βυζαντινούς. Όλα αυτά αποτελούν σπουδαίο υλικό για τη θεμελίωση της παιδαγωγικής επιστήμης και την μετέπειτα εξέλιξη της.

Η εποχή του μεσαίωνα στη Δύση αρχίζει μετά την κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους από τους Γότθους. Κατά την περίοδο αυτή παύει να ακτινοβολεί η ελληνική παιδεία στη Δύση, η αμάθεια αφανίζει κάθε ίχνος πολιτισμού. Το αρχαίο παιδευτικό σύστημα παραμερίζεται και αρχίζει η πνευματική κατάπτωση. Η δυτική Εκκλησία κάνει αγώνα για τη διάδοση της χριστιανικής θρησκείας στους βαρβάρους που κατέκτησαν τη Δύση και έφερε ικανοποιητικά αποτελέσματα. Ο μοναχισμός στη Δύση επιμένει στην ανάγκη της μορφώσεως κάθε μοναχού και κάθε μοναχής με βάση τη μελέτη των ιερών κειμένων. Στα μοναστηριακά σχολεία της Δύσεως γίνονται δεκτά παιδιά ηλικίας έξι και επτά ετών που είναι ικανά να μάθουν γράμματα. Ασκούνται στην ανάγνωση και στην αντιγραφή χειρογράφων.

Εκτός από το μοναστηριακό σχολείο αναπτύχθηκε και ένας άλλος τύπος χριστιανικού σχολείου στη Δύση, το

επισκοπικό. Είναι ένας τύπος σχολείου που αποβλέπει κυρίως να ανταποκριθεί στις παιδευτικές ανάγκες μιας ομάδας εκκλησιαστικών προσώπων που περιστοίχιζε τον Επίσκοπο. Από αυτό προέρχονται κυρίως οι διάκονοι, οι ιερείς και οι μέλλοντες διάδοχοι για το επισκοπικό αξίωμα.

Από τη νέα χριστιανική παιδαγωγική αντίληψη, που αναπτύχθηκε στους κόλπους της δυτικής Εκκλησίας γεννήθηκε η Χριστιανική παιδαγωγική. Η παιδαγωγική αυτή δίνει μια νέα διάσταση στην αγωγή και μόρφωση του ανθρώπου. Στο χριστιανικό σχολείο έχει ιδιαίτερη θέση η θρησκευτική καλλιέργεια του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος διαπαιδαγωγείται σύμφωνα με το πνεύμα των Αγίων Γραφών. Στο χριστιανικό σχολείο (της ανατολικής και δυτικής Εκκλησίας) κυριαρχεί η ευλάβεια και ο σεβασμός απέναντι στο διδάσκαλο.

Η Εκκλησία επηρεάζει την παιδαγωγική σκέψη και πράξη. Η παιδαγωγική, η αγωγή, η επιστήμη, η φιλοσοφία, η τέχνη και η ζωή γενικώς διακρίνονται για το μεταφυσικό τους

χαρακτήρα. (Α. Ρήγα Παιδαγωγική Επιστήμη Τόμος Β' 1993 σ.σ. 115-119).

Κατά την περίοδο των μεσαιωνικών χρόνων (αρχές του 5ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 15ου) η Δύση γνώρισε παρακμή στην παιδεία και στον πολιτισμό. Η μόνη πολιτιστική δύναμη, που παρέμεινε στη δύσκολη αυτή εποχή για τη Δύση είναι η Εκκλησία. Κάτω απ' αυτή διατηρήθηκε η λατινική γλώσσα ως επίσημο όργανο επικοινωνίας των λαών και σφυρηλατήθηκε ενιαίο μορφωτικό ιδεώδες που είχε θρησκευτικό (εκκλησιαστικό) χαρακτήρα. Σκοπός της «παρούσης ζωής» ήταν η προετοιμασία για τη απόλαυση της μέλλουσας ζωής.

Για την υλοποίηση του σκοπού αυτού είχε επωμισθεί όλο το βάρος η Εκκλησία, που με τα κατάλληλα σχολεία φρόντιζε για την αγωγή κληρικών και λαϊκών. Τα σχολεία παρείχαν στοιχειώδη γλωσσική και θρησκευτική αγωγή. Γινόταν η διδασκαλία της λατινικής γλώσσας και της Αγίας Γραφής.

Η Ιρλανδία παρέμεινε εστία της παιδείας κατά το μεσαίωνα. Εκεί συνυπήρξε αρμονικά η παράδοση της αρχαίας

παιδείας με τη χριστιανική. Οι Ιρλανδοί Ιεραπόστολοι κατά τον 7ο μ.χ. αιώνα επηρέασαν παιδευτικά τη Σκωτία και την Αγγλία.

Στην αναστύλωση των κλασσικών σπουδών και στη διάδοση τους βοήθησε ο φιλοπρόοδος αυτοκράτορας Καρλομάγνος. Με την ίδρυση πολλών σχολείων επιδιώχθηκε η πληρέστερη μόρφωση του κλήρου και η χριστιανική αγωγή του λαού. Η εκκλησιαστική μόρφωση περιλάμβανε τις επτά ελεύθερες τέχνες, την ερμηνεία των ιερών κειμένων και θεολογικά μαθήματα.

Την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Καρλομάγνου ανέκοψε μετά το θάνατο του η διαίρεση της αυτοκρατορίας του, οι επιδρομές των Νορμανδών και Ούγγρων και η αντίδραση της Παπικής Εκκλησίας, η οποία πρότασσε πάντοτε την εκκλησιαστική εκπαίδευση.

Από το 12ο όμως αιώνα άρχισε να πνέει στη δυτική Ευρώπη άνεμος πνευματικής αναγεννήσεως. Την εποχή αυτή οι Δυτικοί με τις Σταυροφορίες είχαν έλθει σε επικοινωνία με τους Βυζαντινούς και δέχθηκαν την ευεργετική επίδραση του πολιτισμού τους. Η ελληνική φιλοσοφία έγινε θεραπαινίδα της θεολογίας.

Η παιδαγωγική του μεσαίωνα δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τη γενική κατάπτωση που γνώρισε ο δυτικός πολιτισμός. Η ουσία της ορίζεται με σαφήνεια από τη δημιουργική επίδραση του Χριστιανισμού. Αποκτάει έτσι μεταφυσικό χαρακτήρα. Επιδιώκει να βοηθήσει τον άνθρωπο να γίνει όχι μόνο πολίτης της γης αλλά και ο πολίτης του ουρανού. Η παιδαγωγική αυτή δηλαδή η χριστιανική παιδαγωγική, αντιδιαστέλλεται προς την αρχαία παιδαγωγική. Δεν την ανταγωνίζεται αλλά τη συμπληρώνει. Η αρχαία παιδεία, που βασικά προορίζεται για τους εκλεκτούς για τους ολίγους μαθητές των φιλοσόφων, συμπληρώνεται με νέα πνευματική κατεύθυνση που φωτίζεται από τη χριστιανική διδασκαλία. Η «θύραθεν παιδεία» συμπληρώνεται με τα πνευματικά αγαθά της θρησκευτικής αγωγής που αποβλέπουν να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε εσωτερική βίωση και ψυχική ανάταση. Σ' αυτό το πνεύμα κινείται η παιδαγωγική σκέψη και πράξη και κάθε παιδαγωγική προσπάθεια του χριστιανικού σχολείου.

Το Χριστιανικό σχολείο είναι ο φορέας της αρχαίας παιδείας, και των νέων πρωτότυπων στοιχείων της θεόπνευστης χριστιανικής διδασκαλίας.

Ανάμεσα στο 14ο και 16ο μ.χ. αιώνα εμφανίζεται στη Δύση μια δυναμική κίνηση. Ο μεσαίωνας έδινε τη σειρά του σε μια άλλη, σε μια νέα εποχή, είναι η αναγέννηση.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των πνευματικών αναζητήσεων είναι η απαλλαγή από την πνευματική κηδεμονία και ισχυρή θρησκευτική επιρροή του καθολικισμού, απομάκρυνση από την αυστηρή και μονόπλευρη θρησκευτική εκπαίδευση.

Στην εποχή της αναγεννήσεως η δυτική Ευρώπη ανασυνδέεται πνευματικά με τους αρχαίους. Οι Ρωμαίοι και οι αρχαίοι Έλληνες ευρίσκουν και πάλιν την παλαιά τους αίγλη. Η πλατωνική φιλοσοφία αποτέλεσε το κέντρο του ενδιαφέροντος των ανθρωπιστών. Η πλατωνική θεολογία συσχετίσθηκε με το Χριστιανισμό. Υποστηρίχθηκε ότι με τη βοήθεια του πλατωνισμού θα επιτύχει η χριστιανική διδασκαλία να γίνει παγκόσμια και να συγκινήσει όλους τους ανθρώπους. Στη μελέτη της ρωμαϊκής και αρχαίας ελληνικής γραμματείας είχε προστεθεί η εβραϊκή και πρωτοχριστιανική γραμματεία.

Ο άνθρωπος της αναγεννήσεως απολαμβάνει τα μορφωτικά αγαθά μια παιδείας, που τον προετοιμάζει όχι μόνο

για τον ουρανό, όπως συνέβαινε στο μεσαίωνα, αλλά και για τα εγκόσμια. Οι χαρές της επίγειας ζωής είναι θελκτικές. Το μεταφυσικό στοιχείο του μεσαίωνα που ενέπνεε κάθε σκέψη και επηρέαζε κάθε ανθρώπινη πράξη, αποδυναμώνεται.

Συνέπεια του πνεύματος αυτού είναι η παραμέληση της Θεολογίας και η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και της επιστήμης της Ιστορίας.

Οι ανθρωπιστές με πολυάριθμες ασκήσεις υπομνηματισμούς και μεταφράσεις είχαν καταστήσει στην σπουδάζουσα νεολαία προσιτή την λατινική και αρχαία ελληνική γραμματεία. Με κορυφαίους ανθρωπιστές, όπως ο Ερασμος ο Μελάχθων κ.α. είχε επιτευχθεί η προσπάθεια κάθε δυσκολίας στη μελέτη της αρχαιότητας. Με αυτές τις προϋποθέσεις αναπτύχθηκε παιδαγωγική δεοντολογία, που όριζε τη διαδικασία μαθήσεως στα γυμνάσια και στα Πανεπιστήμια. Διαμορφώθηκε στις ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα στη Γερμανία μια βιβλιογραφία σχετική με την παιδαγωγική και τις μεθόδους διδασκαλίας.

Βασική θέση των παιδαγωγών της αναγεννήσεως είναι η αποστροφή τους προς την σκληρή και αυστηρή αγωγή της

νεολαίας που είχε παγιωθεί κατά το μεσαίωνα. Οι ανθρωπιστές απεχθάνονται τις αυστηρές ποινές και πολύ περισσότερο τις σωματικές, που επιβάλλονταν στους μαθητές από τους διδάσκοντες. Έδειχναν πλήρη κατανόηση προς την ατομικότητα κάθε μαθητή. Η διδασκαλία γινόταν με παιγνιώδη μορφή και με σεβασμό στην ιδιαιτερότητα της παιδικής ψυχής.

Η αναγέννηση και ο ανθρωπισμός σε συνδυασμό με την προοδευτική κατάπτωση του παπισμού προετοίμασαν το μεγάλο ιστορικό γεγονός της διαμαρτυρήσεως, δηλαδή της θρησκευτικής μεταρρυθμίσεως του 16ου αιώνα.

Οι θρησκευτικές αντιλήψεις των μεταρρυθμιστών επηρέασαν τα θέματα παιδείας, και την παιδαγωγική σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Η μεταρρύθμιση απέβλεπε στην απαλλαγή του πιστού από την ασφυκτική κηδεμονία της παπικής Εκκλησίας. Η ιερή παράδοση και κάθε εκκλησιαστική αυθεντία περιορίζουν την ελευθερία των πιστών. Ο χριστιανός υποστηρίζει, δεν έχει ανάγκη από τη μεσολάβηση του κλήρου για τη σωτηρία της ψυχής του. Η μόνη αυθεντική και αληθινή πηγή πίστεως είναι οι Άγιες Γραφές. Η μελέτη τους από το πρωτότυπο επαναφέρει

τον πιστό στον πρωτογενή και ανόθευτο χριστιανισμό. Η ορθή μελέτη και κατανόηση των Γραφών που ενδυναμώνει την πίστη και είναι υποχρέωση κάθε πιστού, προϋποθέτει ικανή μόρφωση.

Η μόρφωση ισχυροποιεί τη θρησκευτική συνείδηση και προικίζει κάθε πιστό με τα απαραίτητα μέσα για την αντιμετώπιση της ζωής.

Ο Λούθηρος θεωρεί την αγωγή απαραίτητη για την ανύψωση του λαού.

Ένα από τα σπουδαία έργα του είναι η μετάφραση της Γραφής στη γερμανική γλώσσα, για να γίνει προσιτή ακόμη και στα κατώτερα λαϊκά στρώματα. Με βάση το κείμενο της Αγίας Γραφής και δύο εχχειρίδια κατηχήσεως, ένα για τους μικρούς και ένα για του μεγάλους οργάνωσε τα κατηχητικά μαθήματα στα κατώτερα και ανώτερα σχολεία. Υποστήριζε ότι το μάθημα των θρησκευτικών είναι ο θεμέλιος λίθος του εκπαιδευτικού του συστήματος. Στην ηλικία των 9 ετών πρέπει ο μαθητής να γνωρίζει το Ευαγγέλιο.

Οι διδάσκαλοι σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαιδεύσεως πρέπει να διακρίνονται για τις παιδαγωγικές αρετές και το

υψηλό παιδαγωγικό τους φρόνημα. Η ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου συμπληρώνεται με τη φροντίδα της Εκκλησίας. Τα ισχυρά παιδευτικά μέσα της Εκκλησίας είναι το κήρυγμα και η κατήχηση. Το σχολείο έχει ως κύριο έργο του την ολοκλήρωση της αγωγής του ανθρώπου. Το έργο του σχολείου πρέπει να ενισχύεται από το κράτος, που έχει την αποκλειστική ευθύνη για τη μόρφωση του λαού.

Ο Λούθηρος βοήθησε στη γενίκευση του λαϊκού σχολείου. Το σχολείο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσεως άρχισε από την εποχή του να γίνεται θεσμός. Βάση για την ανάπτυξη του λαϊκού σχολείου αποτέλεσε το μάθημα των θρησκευτικών που γινόταν κάθε Κυριακή μεσημέρι από το βοηθό του εφημέριου κάθε ενορίας.

Στη θρησκευτική αυτή επανάσταση αντέδρασε η παπική Εκκλησία, για να ανακόψει την πρόοδο του προτεσταντισμού και να επαναφέρει στους κόλπους της τους πιστούς, που απομακρύνθηκαν απ' αυτή. Η καθολική Εκκλησία αντιτάχθηκε στους διαμαρτυρομένους με σφοδρή πολεμική κατά των θρησκευτικών θέσεων τους και με μια συστηματική

προσπάθεια πνευματικής αναγεννήσεως της ίδιας της καθολικής Εκκλησίας. Η κίνηση αυτή για την ανασύλωση του γοήτρου της καθολικής Εκκλησίας ονομάσθηκε καθολική μεταρρύθμιση ή αντιμεταρρύθμιση (Α. Ρήγας, Παιδαγωγική Επιστήμη Τόμος Β' σ.σ. 129-144).

Η διαχρονική διάσταση της αγωγής

Το φαινόμενο της αγωγής είναι πολύ παλιό και χωρεί παράλληλα προς την ιστορία του πολιτισμού. Υπάρχει στενή σχέση όχι μόνο συμπορεύσεως αλλά αλληλοεξαρτήσεως και αλληλοεπιδράσεως. Η αγωγή επηρεάζει αναμφίβολα την ανάπτυξη του πολιτισμού, αλλά και η ίδια επηρεάζεται από τη στάθμη του πολιτισμού.

Οι αρχές της αγωγής και μορφώσεως του ανθρώπου πρέπει να αναζητηθούν στις πολύ παλαιές εποχές. Το φαινόμενο της αγωγής δεν περιορίζεται σε ένα μόνο λαό, έχει οικουμενικό χαρακτήρα. Ούτε συναντάται σε μια μόνο ιστορική περίοδο. Παρουσιάζεται, άλλοτε με περισσότερη κι' άλλοτε με λιγότερη πληρότητα, σ' όλες τις εποχές. Κάθε λαός διακρίνεται για τον δικό του πολιτισμό κάθε ιστορική περίοδος

για τις δικές της μορφές αγωγής. Μεταξύ των λαών, κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους, συντελείται η διεργασία της αλληλεπιδράσεως τόσο στην περιοχή του πολιτισμού όσο και στο χώρο της αγωγής.

Οι ανατολικοί λαοί (Κινέζοι, Αιγύπτιοι, Εβραίοι) προηγούνται από πολλούς άλλους λαούς στη δημιουργία αξιόλογου πολιτισμού. Πολύ ενωρίς διατυπώνουν αντιλήψεις για την αγωγή και δημιουργούν παιδαγωγικά συστήματα. Με αυτά γαλουχήθηκαν γενεές ανθρώπων. Αναφέρεται ενδεικτικά η μεγάλη επίδραση, που άσκησαν οι αντιλήψεις για την αγωγή του Κομφουκίου και του Λάο - Τσε στην αναμόρφωση της Κίνας.

Οι αρχαίοι Έλληνες ευρίσκονται αναντίρρητα στην πρωτοπορία του πολιτισμού. Η συμβολή τους στην περιοχή της αγωγής είναι μεγάλης σημασίας. Οι αντιλήψεις τους για την αγωγή επηρεάζουν αποφασιστικά τις μορφές αγωγής και τον πολιτισμό των άλλων λαών. Οι αρχαίοι Έλληνες ευνοούν την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου εκτός από ορισμένες περιπτώσεις όπως είναι π.χ η Σπάρτη και βοηθούν

την πνευματική καλλιέργεια και την κοινωνική ανάπτυξη του ανθρώπου.

Ο Όμηρος με εντελώς δικό του τρόπο απεικονίζει τη ζωή και τον πολιτισμό των Ελλήνων της αρχαϊκής εποχής και ασκεί μεγάλη επίδραση στην αγωγή και μόρφωση όλων των Ελλήνων και σε όλες τις περιόδους του ιστορικού βίου τους.

Αποκαλύπτει μια ολόκληρη κοινωνία με την πνευματική ηθική, θρησκευτική και πολιτιστική δομή της. Στα Ομηρικά έπη, την "Ιλιάδα" και την "Οδύσσεια" γίνεται λόγος εκτενής για τα ήθη και έθιμα, για την αγωγή και ψυχική καλλιέργεια των ανθρώπων και για κάθε άλλη ανθρώπινη δραστηριότητα και πολιτιστική δημιουργία. Τα ομηρικά πολιτιστικά στοιχεία δεν περιορίζονται μόνο στην περίοδο του ποιητή Ομήρου, αλλά εκτείνονται και σε παλαιότερες εποχές, όπως είναι η Μινωϊκή και η Μυκηναϊκή.

Στην ομηρική ποίηση καλλιεργούνται όλες οι μορφές της αγωγής όπως η ευσέβεια προς τους θεούς, η αγάπη προς την πατρίδα, η προσήλωση προς την οικογένεια, η καλλιέργεια του ήθους, η σωματική ευρωστία και οι αθλητικές επιδόσεις, η

πολεμική αρετή, η στρατηγική τέχνη και άλλες αρετές και δεξιότητες.

Οι ομηρικοί ήρωες ενσαρκώνουν τις πολιτιστικές αξίες της ομηρικής κοινωνίας, τις παιδευτικές αξίες της αρχαϊκής αγωγής και το πρώτο ελληνικό μορφωτικό ιδεώδες.

Μολονότι έχουν ενταχθεί μέσα σε μια κοινωνία διαπνεόμενη από το πολεμικό πνεύμα, δεν είναι άξεστοι και τραχείς πολεμιστές αλλά προικισμένοι με αρετές. Η πολεμική αρετή δεν είναι η μόνη ούτε η κύρια επιδίωξη της ζωής τους. Οι ήρωες μετέχουν στις θυσίες, σέβονται τους θεούς, είναι προσηλωμένοι στις οικογενειακές παραδόσεις, δείχνουν μέχρι αυτοθυσίας αγάπη προς την πατρίδα μετέχουν στις γιορτές και στα αγωνίσματα, διακρίνονται για την ευγενή συμπεριφορά τους και για πολλές άλλες αρετές. (Α. Ρήγα Παιδαγωγική επιστήμη Τόμος Β' 1993 σ.σ.13-19).

Η κατ' εξοχήν στρατιωτική και αριστοκρατική Σπάρτη παρέμεινε μια ημιαγράμματη πόλη. Σε μια πόλη που κυριαρχεί το στρατιωτικό πνεύμα και όλη η δραστηριότητα των πολιτών και των αρχόντων εξαντλείται στις πολεμικές προετοιμασίες,

είναι δυνατό να αποδυναμώνεται η πνευματική καλλιέργεια του λαού και να υποβαθμίζεται η ποιότητα της αγωγής.

Το μορφωτικό ιδεώδες στην πόλη αυτή άλλαξε. Η αγωγή αποσκοπούσε να κάμε τους πολίτες ικανούς να υπηρετούν τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της πολιτείας. Το κοινό ελληνικό αξίωμα, κατά το οποίο "έκαστος ανήρ γεννάται όχι δι' εαυτόν αλλά διά την πατρίδα του" εφαρμόζεται απόλυτα για τη Σπάρτη. Η σπαρτιατική αγωγή απέβλεπε να δημιουργήσει τους καλούς και γενναίους στρατιώτες που αφιερώνονται στη σωτηρία της πατρίδας.

Πρωταρχικός σκοπός της αγωγής στην Σπάρτη ήταν η σωματική παιδείυση και ανάπτυξη της νεολαίας. Πρώτη θέση είχε στο σπαρτιατικό σύστημα αγωγής ο εθισμός στη λιτή διατροφή, στις γυμναστικές ασκήσεις, στην ομαδική ζωή και γενικά στις ποικίλες στερήσεις και στη σκληραγωγία. Συγχρόνως επιδιώκεται συστηματικά η καλλιέργεια των ηθικών εκείνων αξιών, που προετοιμάζουν τον πολίτη να υπακούει χωρίς αντίρρηση στους νόμους της πατρίδας και να θυσιάζεται χωρίς γογγυσμό και με υπερηφάνεια στα πεδία των μαχών.

Η νομοθεσία του Λυκούργου όριζε ότι η πολιτεία έχει την ευθύνη για την ορθή αγωγή των δυο φύλων. Οι γυναίκες γυμνάζονταν, όπως και οι άνδρες. Η σωματική τους ευρωστία θα εξασφάλιζε τις καλύτερες προϋποθέσεις σ' αυτές για να γεννούν αρτιμελή και γερά βρέφη. Η λεπτότητα, η θηλυκότητα και οι συναισθηματικές αδυναμίες έπρεπε να ατονίσουν. Οι Σπαρτιάτισσες ανέτρεφαν τα τέκνα τους με στοργή αλλά και αυστηρότητα.

Την αγωγή των παιδιών εμπιστευόταν η πολιτεία μέχρι το 7ο έτος της ηλικίας τους στην οικογένεια. Οι γονείς ανέτρεφαν τα νεογέννητα τέκνα τους χωρίς σπάργανα και συνήθιζαν στην απλή, λιτή και υγιεινή δίαιτα. Από το 7ο έτος την αγωγή των παιδιών αναλάμβανε η πολιτεία. Η αγωγή μέχρι το 20ο έτος της ηλικίας των Σπαρτιατών ήταν κάτω από την επίβλεψη του παιδονόμου. Ο παιδονόμος είχε την εξουσία να συναθροίζει τα παιδιά και να τα επιτηρεί. Ολίγα γράμματα διδάσκονταν όσα ήταν αναγκαία για τον καθημερινό βίο. Η πολιτειακή αγωγή διαρθρωνόταν σε τρεις κύκλους: των μαιρακίων, των παιδιών και των εφήβων.

Μετά το 20ο ή 21ο έτος της ηλικίας εισέρχονται στους σχηματισμούς των ενηλίκων όπου ακολουθούσε η σκληρή στρατιωτική εκπαίδευση, που εκτεινόταν μέχρι το 30^ο έτος.

Η σπαρτιατική αγωγή είναι ομαδική αγωγή. Το παιδί αποσπάται από την οικογένεια εντάσσεται στην ομάδα των νέων για να ζήσει με αυτούς και να εκπαιδευθεί κατάλληλα. Οι γυμναστικές ασκήσεις και οι παντοειδείς στερήσεις απέβλεπαν στη σκληραγώγηση του σώματος και στην ανάπτυξη της πολεμικής αρετής. Για το σκοπό αυτό ντύνονταν τα ίδια ενδύματα κατά το θέρος και κατά το χειμώνα, βάδιζαν χωρίς υποδήματα, κοιμόνταν επάνω στα καλάμια του Ευρώτα, έτρωγαν πάντοτε λίγη τροφή, γυμνάζονταν στο δόλο και στην πανουργία και ασκούσαν στην κλοπή.

Οι Σπαρτιάτες από τη μικρή ηλικία ασκούσαν στο χειρισμό των όπλων, στην ξιφομαχία, στο ακόντιο, στο κυνήγι, στα αθλητικά, αγωνίσματα και στις ασκήσεις σχηματισμού σε πυκνή τάξη.

Η σπαρτιατική αγωγή παραμελούσε τα γράμματα, αλλά δεν παρέβλεπε τις τέχνες. Η μουσική ήταν η βάση της μορφώσεως. Οι νέοι διδάσκονταν κατάλληλα άσματα, για να

προκαλέσουν στην ψυχή τους ενθουσιώδη ορμή. Σ' όλο τον ιστορικό βίο της Σπάρτης επιδίδονταν οι νέοι σε μουσικές ασκήσεις και στην απαγγελία διάφορων ασμάτων, που έψελναν με συνοδεία αυλού.

Για τη συμπλήρωση της αγωγής των νέων επιβαλλόταν η αναστροφή τους με τους πρεσβυτέρους Σπαρτιάτες. Είχαν πλούσιες εμπειρίες από τη ζωή τους στην πόλη και από τους αγώνες τους για την ελευθερία της πόλεως.

Με όλα αυτά τα μέσα αγωγής επιδιωκόταν επιμελώς να δημιουργηθεί ο ιδεώδης υπερασπιστής της πατρίδας, ο ικανός πολεμιστής, ο άριστος στρατιώτης.¹ Όμως η πλήρης αφοσίωση στην πόλη συνεπάγεται τον περιορισμό της προσωπικότητας. Η μονόπλευρη ενασχόληση με τα πολεμικά έργα έχει ως αποτέλεσμα τον παραγκωνισμό της πνευματικής αναπτύξεως του ατόμου. Η ιστορία και ο πολιτισμός της Αθήνας κατά την αρχαιότητα δεν είναι δυνατό να αφήσει αδιάφορο το σύγχρονο ερευνητή στην περιοχή της επιστημονικής αγωγής. Στο πολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο της Αθήνας δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της αθηναϊκής αγωγής. Η αγωγή αυτή λαμβάνει την πλήρως αναπτυγμένη μορφή της

μετά την εμφάνιση διακεκριμένων για την εκπαίδευση ανδρών όπως είναι ο Πλάτωνας, ο Ισοκράτης, κ.α.

Στην ιστορία της Αθηναϊκής αγωγής, διακρίνονται τρεις περίοδοι. Η πρώτη αρχίζει με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα και τελειώνει στους χρόνους του Περικλή. Η δεύτερη περίοδος περιλαμβάνει τους χρόνους από τα μέσα του 5ου π.χ. αιώνα μέχρι τη μάχη της Χαιρώνειας. Η τρίτη εκτείνεται μέχρι των ελληνικών και ρωμαϊκών χρόνων. Είναι η εποχή κατά την οποία η αθηναϊκή αγωγή εξέρχεται από τα στενά όρια της πόλεως - κράτους και λαμβάνει οικουμενικό χαρακτήρα.

Στην Αθήνα δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην προσωπική ελευθερία των πολιτών και εγκαταλείπεται το πολεμικό, το στρατιωτικό ιδεώδες. Τους Αθηναίους συγκίνησαν περισσότερο από τα πολεμικά έργα, οι τέχνες, το εμπόριο, η ναυτιλία, και οι επιστήμες. Η σπουδαία αυτή αλλαγή του τρόπου ζωής και ενασχολήσεως τους ευνόησε την εδραίωση της αθηναϊκής δημοκρατίας και συνετέλεσε στην ανάπτυξη της αθηναϊκής αγωγής.

Η Αθηναϊκή δημοκρατία δεν παραιτείται πλήρως από τη στρατιωτική δραστηριότητα. Όμως αυτή δεν αποτελεί το

μοναδικό σκοπό της πόλης, όπως συνέβαινε στη Σπάρτη. Η στρατιωτική εκπαίδευση εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της αθηναϊκής αγωγής. Δεν είναι ισόβια, αλλ' επεκτείνεται στη χρονική διάρκεια των δύο ετών, από το 18ο μέχρι το 20ο έτος της ηλικίας των νέων. Η σκληρή στρατιωτική εκπαίδευση υποχωρεί και δίνει τη θέση της στα αγωνίσματα και στις ασκήσεις φυσικής αγωγής που ενδυναμώνουν ψυχικά και σωματικά τους Αθηναίους πολίτες. Το πολεμικό ιδεώδες ατονεί στην Αθήνα και παραχωρεί τη θέση το ατομικό ιδεώδες. Φιλελεύθερο και δημοκρατικό το ιδεώδες αυτό εξασφαλίζει στο άτομο ευνοϊκές προϋποθέσεις για ελεύθερη προσωπική δράση και έντονη πολιτιστική δημιουργία.

Το ατομικό ιδεώδες υπηρετεί με συνέπεια ότι συμβάλλει στην ευημερία του κοινωνικού συνόλου και δεν αφήνει περιθώρια στο άτομο για αυθαιρεσίες και υπερβολές. Το άτομο γίνεται δημιουργός και μέτοχος των γεγονότων που διαδραματίζονται στην πόλη, συμπράττει στην πολιτιστική δημιουργία, δεν αμελεί τις δικές του επιδιώξεις και απολαμβάνει την προσωπική ελευθερία που εγγυάται η δημοκρατική δομή του αθηναϊκού πολιτεύματος.

Τα αγαθά της αγωγής εξαπλώνονται σε όλους τους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες, δεν αποτελούν προνόμιο μόνο των ολίγων αριστοκρατών. Η ταχεία επέκταση της αγωγής στο σύνολο των πολιτών έχει ως αποτέλεσμα την εδραίωση του θεσμού του σχολείου. Η ομαδική αγωγή γενικεύεται. Η οργάνωση και λειτουργία της εκπαίδευσης δεν ήταν κρατική, αλλ' είχε αφεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Το κράτος ρύθμιζε εκπαιδευτικούς νόμους, ακόμα και στις λεπτομέρειες, το έργο των σχολείων και ασκούσε σ' αυτά εποπτεία.

Οι νόμοι όριζαν τα προσόντα για τους ασκούντες το έργο της αγωγής. Ήθελαν τους διδασκάλους σώφρονες, κοσμούμενους με ηθικές αρετές και αφοσιωμένους στο έργο της διαπαιδαγωγήσεως της νέας γενιάς. Οι νόμοι όριζαν την ώρα ενάρξεως και λήξεως της σχολικής εργασίας διασφάλιζαν τους νέους από τις κακές επιδράσεις των ενηλίκων, καθόριζαν τα μορφωτικά αγαθά και όριζαν διάφορα άλλα μέτρα για την καλή λειτουργία των σχολείων.

Τα τέκνα των ευπορότερων οικογενειών είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους για περισσότερα χρόνια και πέραν από τη βαθμίδα της στοιχειώδους

εκπαιδεύσεως. Από τους ελεύθερους πολίτες πολύ ολίγοι ήταν αγράμματοι.

Τα στοιχεία της αθηναϊκής αγωγής συνοψίζονται στη σωματική, μουσική και διανοητική, πνευματική γενικώς αγωγή. Το ιδεώδες της σωματικής ωραιότητας θεραπεύεται συστηματικά στην αθηναϊκή αγωγή.

Τη γυμναστική αγωγή συμπλήρωνε η μουσική εκπαίδευση που απέβλεπε κυρίως στην καλλιέργεια της ψυχής. Η μουσική ανατροφή είναι σπουδαιότατη, γιατί ο ρυθμός και η αρμονία εισέρχονται στο βάθος της ψυχής και επιδρούν επ' αυτής με πολλή δύναμη. Σωστά πεπαιδευμένος είναι όποιος έχει αναπτυγμένη τη δεξιότητα του τραγουδιστή και του χορευτή.

Η διανοητική και πνευματική γενικά αγωγή συμπληρώνει τη διάσταση και τη μορφή της αθηναϊκής αγωγής. Ο μαθητής εκτός από τον παιδοτρίβη και τον κιθαριστή, παρακολουθούσε και το γραμματιστή ή γραμματοδιδάσκαλο. Η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική διδάσκονταν στο σχολείο που ονομαζόταν διδασκαλείο.

Ύστερα οι μαθητές επιδίδονταν στην ερμηνεία και ανάλυση των ελεγείων του Σόλωνα και τον Θεό γνιτων ποιημάτων του Ησιόδου και των επών του Ομήρου. Μεγάλη σημασία αποδιδόταν στην ηθοπλαστική αξία των κειμένων αυτών. Γι' αυτό τα μελετούσαν με επιμέλεια και πολλά από αυτά τα αποστήθιζαν οι μαθητές.

Κατά τους αρχαίους και κλασσικούς χρόνους συνέχεια της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως ήταν η ανώτερη που δινόταν από τις φιλοσοφικές και ρητορικές σχολές.

Η αθηναϊκή αγωγή παρουσιάζει ως σοβαρή αδυναμία της την έλλειψη ενδιαφέροντος για την αγωγή των θηλέων και των δούλων. Τα θήλεα τέκνα των Αθηναίων δεν επισκέπτονταν τα σχολεία, ελάμβαναν ηθική και πρακτική αγωγή. Επιδίδονταν στην υφαντική, στην πλεκτική και στη ραπτική. Οι δούλοι παρέμεναν κατά κανόνα αγράμματοι, κύρια ενασχόληση τους ήταν οι αγροτικές, χειρωνακτικές εργασίες.

Στο αρχαίο αθηναϊκό κράτος ασχολήθηκαν με τα προβλήματα της αγωγής διακεκριμένοι διανοη^{οη}τές, που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της παιδαγωγικής επιστήμης.

Η παιδαγωγική δράση και οι αντιλήψεις, για την αγωγή των σοφιστών, του Σωκράτη, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ισοκράτη και άλλων αποτελούν μόνιμο αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Από αυτούς αντλούνται πολύτιμες πληροφορίες για την αγωγή και επί πολλούς αιώνες τροφοδοτείται ο παιδαγωγικός στοχασμός, ενθαρρύνεται η σχολική πράξη και οικοδομείται σε στερεά βάση η παιδαγωγική επιστήμη.

Την πρώτη ευρεία παιδαγωγική κίνηση της αρχαιότητας εκφράζουν οι σοφιστές. Οι απόψεις τους προσέδωσαν νέα κατεύθυνση στη φιλοσοφία και στην αγωγή. Με την εμφάνιση τους θεμελιώθηκε η βαθμίδα της ανώτερης, εκπαιδεύσεως στην Αθήνα, ως συνέχεια της στοιχειώδους και μέσης βαθμίδας.

Ήταν διδάσκαλοι της ανώτερης εκπαίδευσης. Δίδασκαν στη φιλομαθή νεολαία πρακτικές γνώσεις, χρήσιμες για τη ζωή. Προσέφεραν γνώσεις σ' όσους επιθυμούσαν να διακριθούν ως πολιτικοί άνδρες, και να καταλάβουν υψηλές θέσεις στην πολιτεία.

Κέντρο της διδασκαλίας τους ήταν η ρητορική μόρφωση των μαθητών τους. Απέβλεπαν στο να καταστήσουν ικανούς τους μαθητές τους να πείθουν τους άλλους και να επιβάλλουν τις απόψεις τους με ευλογοφανή επιχειρήματα. Η δύναμη της ρητορικής είναι, κατά τους σοφιστές το ισχυρότερο όπλο για την πολιτική επικράτηση. Η ρητορική τέχνη συνδέεται στενά με την εκμάθηση της γλώσσας.

Το περιεχόμενο της διδασκαλίας των σοφιστών εκτός από τα αρνητικά στοιχεία, όπως είναι ο υποκειμενισμός, η σχετικοκρατία, ο ωφελισμός και άλλα, περιέχει και θετικές θέσεις. Οι σοφιστές ανέτρεψαν οριστικά την παλαιά αντίληψη για την αρετή, ότι δηλαδή αυτή είναι προνόμιο της αριστοκρατικής τάξεως και πέτυχαν με τον τρόπο αυτό τη δημοκρατικοποίηση της αγωγής.

Συνέβαλαν ακόμη στην ανάπτυξη της φιλοσοφίας της γραμματικής και στην προαγωγή της ρητορικής. Τα διδασκόμενα από αυτούς μαθήματα: γραμματική, διαλεκτική, ρητορική, αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία και μουσική αποτέλεσαν τις βασικές κατευθύνσεις της νέας εκπαιδεύσεως. Κατά τους ελληνορωμαϊκούς χρόνους τα μαθήματα αυτά

αποτέλεσαν τις επτά ελεύθερες τέχνες που κατά το Μεσαίωνα έγιναν οι πνευματικές κατευθύνσεις για να εμφανισθούν και να ακμάσουν οι πανεπιστημιακές σχολές στη Δυτική Ευρώπη.

Η ομαδική διδασχή ήταν ο συνηθέστερος τρόπος της παιδευτικής δραστηριότητας των σοφιστών. Ομάδες μαθητών συγκεντρώνονταν γύρω τους για να παρακολουθήσουν αντί αμοιβής για τρία ή τέσσερα έτη μαθήματα, που απέβλεπαν στην τέλεια μόρφωσή τους. Οι σοφιστές μετέβαιναν από τη μια πόλη στην άλλη και μετέρχονταν διάφορα διαφημιστικά τεχνάσματα, για να εξασφαλίσουν όσο το δυνατό περισσότερους μαθητές.

Η πίστη των σοφιστών στην δύναμη της αγωγής ήταν μεγάλη. Υποστήριζαν ότι με την αγωγή είναι δυνατό να υπάρξει θετικό έργο και στις πιο δύσκολες περιπτώσεις διαπαιδαγωγήσεως. Με τη θέση τους αυτή έγιναν οι θεμελιωτές της παιδαγωγικής αισιοδοξίας. Οι φυσικές προδιαθέσεις βεβαίως δεν παραγνωρίζονται αλλά θεωρούνται απαραίτητες για την ευόδωση του έργου της αγωγής.

Ο Σωκράτης, αναδεικνύεται σε σπουδαία πνευματική φυσιογνωμία κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου π.χ. αιώνα.

Είναι περισσότερο παιδαγωγός και ολιγότερο συστηματικός φιλόσοφος. Δεν ίδρυσε δική του φιλοσοφική σχολή και δεν συνέγραψε φιλοσοφικές ή οποιεσδήποτε άλλες πραγματείες. Κύριο θέμα έρευνας και διδασκαλίας του αποτέλεσε ο άνθρωπος και τα προβλήματα του. Με τη συμβολή του αρχίζει η ανθρωπολογική περίοδος της ελληνικής φιλοσοφίας.

Η μέθοδος του για την αναζήτηση της αλήθειας ήταν μακριά από κάθε δογματική προκατάληψη και κάθε λογής έπαρση σοφίας. Η διαπροσωπική του σχέση με τους συνομιλητές μαθητές του δεν άφηνε περιθώρια για κομπασμό του δήθεν σοφού διδασκάλου.

Κριτικός αντίπαλος των νεωτεριζόντων σοφιστών ο Σωκράτης είχε συνδεθεί στενά με την παλαιά αριστοκρατική παράδοση. Οι παιδαγωγικές του θέσεις βασίζονταν στις πατροπαράδοτες αντιλήψεις για την αγωγή. Η παλαιά αντίληψη, ότι η αγωγή ήταν κυρίως υπόθεση των έμφυτων χαρισμάτων που αναπτύσσονται με την επίδραση της αγωγής, είναι ένα βασικό στοιχείο της σωκρατικής παιδαγωγικής. Ο Σωκράτης απέβλεπε στην ηθική διάπλαση των νέων με τη βοήθεια της διδασκαλίας.

Δεχόταν ότι η αρετή είναι γνώση και μπορεί να διδαχθεί.

Ο Σωκράτης θέλει να μορφώσει το μαθητή του, να τον οδηγήσει στην αρετή, στην πνευματική ανάταση και τελειοποίηση. Η φιλοσοφική και παιδευτική συμβολή του χαρακτηριζόταν από τις ηθικές αρχές, υπηρετούσε το ηθικό αίτημα της εποχής του. Προσπαθούσε με τη διδασκαλία του να εξυψώσει το κλονισμένο αίσθημα του λαού, ιδιαίτερα της νεολαίας που κατά τη γνώμη του είχε καταπέσει από την ηθική διάβρωση της αθηναϊκής κοινωνίας. Την ηθική διάβρωση απέδιδε στους σοφιστές. Από τη φθοροποιό, τη χωρίς βάθος και εντελώς επιφανειακή διδασκαλία τους ήθελε να προστατεύσει τη νεολαία. Η σωκρατική αγωγή με τον ανιδιοτελή χαρακτήρα της έρχεται σε αντίθεση με τη χρησιμοθηρική επιδίωξη της σοφιστικής αγωγής. Η πνευματική καλλιέργεια, η ψυχική ανάπτυξη είναι υπέρμετρη από τη χρησιμοθηρική. Η πληρωμένη σοφιστική διδασκαλία οδηγούσε στην εκλαϊκευση των γνώσεων και έχανε το πνευματικό της περιεχόμενο. Με τη διδασκαλία του αντέδρασε με θάρρος στην κατάπτωση και παρακμή της πόλεως και

έδωσε το μέτρο του ιδανικού παιδαγωγού που όσα διδάσκει είναι βίωμα και πράξη προσωπική, είναι τρόπος ζωής.

Ο διακεκριμένος μαθητής του Σωκράτη Πλάτωνας έγινε συνεχιστής της σωκρατικής φιλοσοφίας και παιδαγωγικής. Στην παιδαγωγική θεωρία και σκέψη του Πλάτωνα προστρέχουν οι παιδαγωγοί και φιλόσοφοι όλων των εποχών, για να αντλήσουν χρήσιμες πληροφορίες για το σκοπό της αγωγής, για τα μέσα της αγωγής και για κάθε άλλο πρόβλημα που σχετίζεται με την αγωγή.

Η πλατωνική αγωγή είναι απαλλαγμένη από χρησιμοθηρικές επιδιώξεις, έχει ανιδιοτελή χαρακτήρα και αποβλέπει στη γνώση του αγαθού. Κάθε παιδευτική προσπάθεια πρέπει να αποβλέπει στην ψυχική καλλιέργεια. Η αγωγή στρέφεται μόνιμα προς τα ενδότερα της ψυχής και θεωρείται ως μέσο ανθρώπινης εξημερώσεως. Κατά την πλατωνική αντίληψη η διδασκαλία δεν απευθύνεται σ' όσους επιθυμούν να ωφεληθούν από τη γνώση, αλλά σ' αυτούς που θέλουν να γνωρίσουν την αλήθεια, σ' αυτούς που αγαπούν τη σοφία και την αλήθεια.

Η απόκτηση των γνώσεων δεν επιδιώκεται μόνο για τις πρακτικές εφαρμογές τους αλλά και για την ψυχική καλλιέργεια, για την ανάταση του ανθρώπου προς τη σφαίρα του αγαθού. Η διαδικασία της μαθήσεως είναι μια παιδευτική δραστηριότητα για να ξαναθυμηθεί ο άνθρωπος κάτι που γνωρίζει, κάτι που υπολανθάνει στη συνείδηση του και έχει την τάση να αποσαφηνισθεί και να γίνει συνειδητό. Ο άνθρωπος, που ευρίσκεται ανάμεσα στη γνώση και στην άγνοια, κάνει τον αγώνα του για να αποκτήσει τη γνώση, που είναι σ' αυτόν ενδόμυχη.

Η μέθοδος που ακολουθείται για να φτάσει ο άνθρωπος στην αλήθεια, είναι η διαλεκτική, η τέχνη του διαλόγου. Προσπαθεί χωρίς να χρησιμοποιεί καμιά αίσθηση, να φθάσει στη γνώση της ουσίας κάθε πράγματος, με μοναδικό στήριγμα το λόγο.

Ο άνθρωπος, είναι κατά του Πλάτωνα, πολιτικό ον και ευρίσκει την τελείωση του μέσα στην πολιτεία. Η διάρθρωση της πολιτείας σε τάξεις γίνεται με βάση τα μέρη που χωρίζεται η ψυχή το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό. Στα τρία αυτά μέρη της ψυχής υπάρχει αντιστοιχία από τους άρχοντες,

τους φύλακες και τους δημιουργούς. Η φροντίδα για την ορθή αγωγή του ανθρώπου, από την νηπιακή και παιδική του ηλικία, αποτελεί μέγιστο καθήκον των πολιτών και της πόλεως.

Υψιστος σκοπός του ανθρώπου είναι η αρετή. Αποδοκιμάζει αυτή που αποβλέπει σε χρήματα ή πολιτική δύναμη ή σε οποιαδήποτε άλλη σοφία χωρίς δικαιοσύνη και την αποκαλεί βάνανυση και ανελεύθερη, ανάξια να ονομάζεται παιδεία, δέχεται το διδακτό της αρετής. Η άγνοια είναι αιτία της αμαρτίας. Εκείνος που πράττει τα αισχρά και κακά ενεργεί ακουσίως.

Η αρετή είναι επίκτητη δεξιότητα που αποκτά ο άνθρωπος με επιμέλεια, άσκηση και διδαχή.

Ο Αριστοτέλης συνέγραψε πολλές εργασίες. Δεν διασώθηκαν όμως όλα τα έργα του. Στα απολεσθέντα συγκαταλέγεται και το «Περί παιδείας» σύγγραμμα του. Τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του εκθέτει κυρίως στα έργα του «Πολιτικά» και «Ηθικά Νικομάχεια».

Η αγωγή ήταν, κατά τη γνώμη του, ένα μέρος της πολιτικής. Η θεωρία του για την αγωγή έχει ως αρχή της να

κάμει τον άνθρωπο καλό πολίτη και να τον προετοιμάσει για ευδαίμονα βίο μέσα στο πλαίσιο της πόλεως κράτους.

Προϋπόθεση όμως του καλού πολίτη και του ευδαίμονα βίου είναι ο ενάρετος βίος. Πρέπει να μάθει να άρχει και να άρχεται σύμφωνα με τις αρχές της αρετής. Σ' αυτή τη δύναμη και θέληση θα φθάσει με την κατάλληλη αγωγή ο νέος άνθρωπος, που είναι ακόμη ατελές μέλος του κοινωνικού συνόλου της πόλεως. Η αρετή ολοκληρώνεται μέσα στην πολιτεία, όταν η έννομη τάξη και ιδιαιτέρως η παιδεία εθίζουν το άτομο στον ενάρετο βίο.

Η πολιτεία, για να εξασφαλίσει στο άτομο ενάρετο βίο, λαμβάνει νομοτετικά μέτρα για την αγωγή. Η πολιτεία πρέπει να θέτει ως έσχατο σκοπό της το «ευ ζήν» των πολιτών της. Η ευδαιμονία συνίσταται στην απόλαυση των αρετών από τη ψυχή του ανθρώπου.

Ο Αριστοτέλης δεν παραγνωρίζει «τα χρήσιμα προς τον βίον». Οι μαθητές πρέπει να διδάσκονται από τα χρήσιμα έργα, όσα είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση των αναγκών της ζωής. Να αποφεύγουν δε όσα καθιστούν «βάνανυσον» τον εκπαιδευόμενο. Βάναυσο θεωρεί ο

Αριστοτέλης εκείνο που καθιστά το ανθρώπινο σώμα, τη ψυχή και τη διάνοια ανίκανα να εκτελούν ενάρτετες πράξεις.

Μεγάλη σημασία δίδει στο ηθικό ιδεώδες της αγωγής. Κάθε παιδαγωγική ενέργεια αποβλέπει στην ηθικοποίηση του ατόμου. Αρετή είναι η δεξιότητα που μπορεί να αποκτηθεί με την πράξη και που τελείται πάντοτε «κατά λόγον».

Υπάρχουν δύο είδη αρετών, οι διανοητικές και οι ηθικές, οι οποίες αντιστοιχούν στα δύο μέρη της ψυχής, το λογικό και το άλογο. Στις διανοητικές αρετές ανήκουν η σοφία, η σύνεση και η φρόνηση στις ηθικές υπάγονται η ανδρεία, η πραότητα, η ελευθεριότητα, η σεμνότητα, η φιλία κ.α.

Η παιδεία πρέπει να αποτελεί αγαθό για όλους τους πολίτες ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση και με μόνη την προϋπόθεση ότι αυτοί είναι ελεύθεροι.

Κύρια απασχόληση των παιδιών μέχρι την ηλικία των επτά ετών είναι το παιχνίδι. Το έβδομο έτος της ηλικίας του ανθρώπου θεωρεί ο Αριστοτέλης κατάλληλο για την έναρξη της συστηματικής μαθήσεως. Από το έβδομο μέχρι το δέκατο έτος της ηλικίας τους πρέπει να είναι υποχρεωτική η φοίτηση των παιδιών στο σχολείο. Τα διδασκόμενα μαθήματα είναι η

ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, η γυμναστική, η μουσική, και το σχέδιο (ιχνογραφία και ζωγραφική).

Για την ανώτερη βαθμίδα εκπαιδεύσεως από το δέκατο τέταρτο μέχρι το εικοστό πρώτο έτος της ηλικίας του αναπτυσσόμενου ανθρώπου ως κατάλληλα μαθήματα υποδεικνύει ο Αριστοτέλης: τη ρητορική, τη λογοτεχνία, την πολιτική και φυσική ιστορία και φιλοσοφία.

Κατά τη διδασκαλία πρέπει να χρησιμοποιούνται ως μέθοδος η επαγωγή και ο συλλογισμός.

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αριστοτέλη υιοθετήθηκαν από τους μεταγενέστερους μέχρι και στην εποχή μας, γιατί συμπίπτουν στα βασικά σημεία με τις σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές. Η συμβολή του στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της αγωγής και στη θεμελίωση της παιδαγωγικής επιστήμης είναι αυτονόητη. (Α. Ρήγα Παιδαγωγική επιστήμη Τόμος Β 1993) σ.σ. 26-66.

Μεγάλη φροντίδα έδειξαν για την αγωγή και οι Ρωμαίοι. Η στροφή προς την αγωγή είναι πιο αισθητή μετά τα τέλη του 2ου π.χ. αιώνα. Τότε δέχθηκαν οι Ρωμαίοι εντονότερα την ευεργετική επίδραση της ελληνικής παιδείας. Η αγωγή ήταν

για τους Ρωμαίους το μέσο που βοηθάει στην καλλιέργεια της ψυχής. Με την αγωγή, όπως υποστηρίζει ο Ρωμαίος ρήτορας Κικέρωνας, επιδιώκεται να αποκτήσει ο άνθρωπος τη μόρφωση που ταιριάζει σ' αυτόν. Οι Ρωμαίοι για να δηλώσουν τη φροντίδα για την αγωγή, χρησιμοποίησαν διαφόρους όρους, όπως *educatio* (*aduco*= μέριμνα για ανάπτυξη των φυτών), *eruditio* (*e-ruditio*= εξαγωγή του ανθρώπου από τον αγροίκο βίο και την απαιδευσία), *instructio* (*instructio* και *institutio* = πλουτισμός της νοήσεως με μορφωτικά αγαθά) κ.α. Οι όροι αυτοί επηρέασαν τους φιλοσόφους-παιδαγωγούς του δυτικού κόσμου κατά το μεσαίωνα στην προσπάθεια τους να ορίσουν την ουσία και το περιεχόμενο της αγωγής. Οι Άγγλοι υιοθέτησαν τον όρο *education*, οι Γερμανοί τον όρο *Erziehung*, οι Ιταλοί τον όρο *educatione* κ.α. (Α. Ρήγα Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής, Τόμος Α' 1997, σελ. 23).

Με την πάροδο του χρόνου πληθύνθηκαν οι αντιλήψεις για την αγωγή και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη συστηματική θεώρηση της. Αυτό είχε ως συνέπεια την εμφάνιση της επιστήμης της αγωγής και την ανάπτυξη της σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους.

Φυσικά στην ανάπτυξη της επιστήμης της αγωγής σπουδαίο ρόλο έπαιξαν διάφορες επιστήμες όπως η φιλοσοφία, η θεολογία, η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, κ.α. Αυτές οι επιστήμες με τα πορίσματα τους έδωσαν στην επιστήμη της αγωγής ένα επιστημονικό χαρακτήρα.

Στα πρώτα αλλά και στα μετέπειτα βήματα των προβληματισμών της βοηθήθηκε η παιδαγωγική αποτελεσματικά από τη φιλοσοφία. Η παιδαγωγική γνώση, για να αποκρυσταλλωθεί και κατά ποσότητα και κατά ποιότητα και κατά σχέση σε ικανοποιητικό βαθμό, δοκιμάστηκε στο χώρο της φιλοσοφίας. Οι στοχασμοί, οι ιδέες και οι υποθέσεις, τις οποίες διατύπωσαν οι φιλόσοφοι, για την αγωγή αποτέλεσαν το πρώτο χρήσιμο υλικό.

Επάνω σ' αυτό έγινε η επιστημονική θεμελίωση της Παιδαγωγικής.

Από την εποχή της εμφανίσεως για πρώτη φορά του πνεύματος της φιλοσοφικής έρευνας στα δοκίμια των Ιώνων φιλοσόφων διατυπώνονται ενδιαφέρουσες για την αγωγή θέσεις. Ο Θαλής υποστήριξε ότι τα πάντα είναι γεμάτα από θεούς. Ο Σύριος Φερεκύδης εννόησε σκιωδώς την αθανασία

της ψυχής. Ο Αναξίμανδρος έγινε περίφημος για τις μαθηματικές, αστρονομικές και γεωγραφικές γνώσεις του. Ο Πυθαγόρας συστηματοποίησε τις μαθηματικές επιστήμες, ιδιαίτερα την αριθμητική, τη γεωμετρία και την αστρονομία. Ο Ελεάτης Ζήνων βοήθησε στη θεμελίωση της διαλεκτικής, την οποία πρώτος αυτός δίδαξε.

Οι σοφιστές Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος και άλλοι, τροφοδότησαν το διάλογο γύρω από τα θέματα της αγωγής. Παρά τα αρνητικά στοιχεία της διδασκαλίας τους βοήθησαν στην ορθή αντιμετώπιση πολλών θεμάτων της αγωγής, όπως είναι η ανάπτυξη της γραμματικής, της ρητορικής, της διαλεκτικής, κ.α. Με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη αρχίζει η συστηματική ενασχόληση των φιλοσόφων με τα θέματα αγωγής.

Στο επίκεντρο του παιδαγωγικού ενδιαφέροντος ευρίσκονται και οι παιδαγωγικές και ψυχολογικές αντιλήψεις του Αριστοτέλη, που τις ανέπτυξε συστηματικά στα δύο περίφημα έργα του στα «Πολιτικά» και στα «Ηθικά Νικομάχεια».

Η φιλοσοφία βοήθησε την παιδαγωγική στην επιστημονική της θεμελίωση όχι μόνο κατά την αρχαία εποχή αλλά και κατά τους μεταγενέστερους χρόνους μέχρι σήμερα.

Οι φιλόσοφοι όλων των εποχών στις φιλοσοφικές αναζητήσεις τους εντάσσουν και τα προβλήματα της αγωγής. Επιδιώκουν κυρίως να ορίσουν τη φύση του ανθρώπου, την ουσία του φαινομένου της αγωγής και τους σκοπούς που αυτή επιδιώκει. Ο φιλόσοφος όλων των εποχών ενδιαφέρεται για τα προβλήματα της αγωγής, αναστρέφεται συστηματικά με τη θεωρία και την πράξη της.

Οι φιλόσοφοι με τις απόψεις τους επηρεάζουν τα διάφορα παιδαγωγικά συστήματα και ακόμη συντελούν έμμεσα στη διαμόρφωση του παιδευτικού κλίματος που επικρατεί στη σχολική πράξη. Με τις απόψεις τους δύνανται να επηρεάσουν τα εκπαιδευτικά πράγματα άλλοτε για λίγο και άλλοτε για πολύ χρόνο. Η παραδοχή μιας ιδεαλιστικής ή υλιστικής απόψεως για τη ζωή έχει τις επιπτώσεις της και στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για την αγωγή. Είναι κανόνας ότι κάθε παιδαγωγικό σύστημα εκφράζει και κάποια φιλοσοφία. Η ύπαρξη πολλών φιλοσοφικών συστημάτων διευκολύνει την

εμφάνιση κατά καιρούς διαφόρων παιδαγωγικών συστημάτων (Α. Ρήγα. Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής 1997 Τόμος Β' σελ. 19-24).

Σε όλες τις περιόδους αναπτύξεως της θεολογίας ως επιστήμης, έχει αποθησαυρισθεί θαυμάσια επιστημονικό υλικό, που ευρίσκεται σε άμεση σχέση με την επιστήμη της αγωγής. Προς το υλικό αυτό στρέφεται μονίμως το επιστημονικό ενδιαφέρον των παιδαγωγών και θεολόγων, για να συναχθούν ενδιαφέροντα επιστημονικά συμπεράσματα που βοηθούν στη λύση σπουδαίων παιδαγωγικών προβλημάτων.

Η αναστροφή με τη χριστιανική γραμματεία φέρνει τον ερευνητή κοντά στις πηγές της χριστιανικής παιδαγωγικής θεωρίας και πράξεως. Θεωρείται αυτονόητο, ιδιαίτερα στην ορθόδοξη χριστιανική παιδαγωγική, ότι η αγωγή πρέπει να προσαρμόζεται προς το θείο Νόμο, το Λόγο του Θεού, τις 'Αγιες Γραφές. Η υπέρτατη αξία του ανθρώπου αποκαλύπτεται με τη βοήθεια του Θεού, ο οποίος «κατ' εικόνα Θεού εποίησεν» τον άνθρωπο και «ενεφύσησεν εις το πρόσωπον αυτού πνοήν ζωής». Κοντά στον Τριαδικό Θεό

διαπαιδαγωγείται και ενδυναμώνεται πνευματικά η ανθρώπινη φύση. Με τη βοήθεια της θεολογίας ιεραρχούνται και αντιμετωπίζονται θεμελιώδη προβλήματα της αγωγής όπως π.χ. τα περί του ανθρώπου του προορισμού του, των καθηκόντων του (προς το Θεό, τον εαυτό του, τον πλησίον του, την οικογένεια κλπ), περί αγαθού και κακού, περί έμφυτων δυνάμεων της ηθικότητας, του και κάθε άλλης πτυχής της ζωής και των επιδιώξεων του ανθρώπου. Πολλοί παιδαγωγοί θεμελίωσαν τις περί αγωγής θεωρίες τους στη θεολογία. Η ορθόδοξη θεολογία ιδιαίτερα βοηθάει την επιστήμη της αγωγής στο θρησκευτικό προσανατολισμό της και συμβάλλει θετικά στην ορθή αγωγή των παιδιών, των νέων και των ενηλίκων.

Η επιστήμη της αγωγής χωρίς το θεολογικό της προσανατολισμό θα ήταν σώμα χωρίς ψυχή σε μια θρησκευόμενη κοινωνία όπως είναι και η Ελληνική. (Α. Ρήγα Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής, 1977 Τόμος Β' σελ. 31-36).

Η συστηματοποίηση των ερευνών της ψυχολογίας του παιδιού, ήδη από τις αρχές του αιώνα μας και η αναζήτηση

πρακτικών παιδαγωγικών εφαρμογών συνέβαλε στην ανάπτυξη της παιδαγωγικής ψυχολογίας σε αυτοτελή και σπουδαίο επιστημονικό κλάδο. Ο κλάδος αυτός επεξεργάζεται τα πορίσματα της ψυχολογίας, που έχουν σχέση με τη μόρφωση των διδασκάλων και τη σχολική πράξη. Έχει ως αντικείμενο το διαπαιδαγωγούμενο και συνεχώς εξελισσόμενο άνθρωπο, ο οποίος ως ψυχοπνευματική οντότητα ευρίσκεται πάντοτε, σ' όλη τη ζωή του, κάτω από την επίδραση της αγωγής.

Η παιδαγωγική ψυχολογία συμπορεύεται με την εξελικτική ψυχολογία, τη χαρακτηρολογία, την ψυχανάλυση, τη ψυχολογία του βάθους, την ψυχοπαθολογία, την κοινωνική ψυχολογία, την πειραματική ψυχολογία, την ψυχολογία της μαθήσεως και άλλους ψυχοπαιδαγωγικούς κλάδους. Οι επιστημονικοί αυτοί κλάδοι βοηθούν το έργο της αγωγής και συντελούν στην επιστημονική θεμελίωση του.

Σε όλες τις βαθμίδες της εκπαιδεύσεως οι ψυχολογικές γνώσεις βοηθούν τον εκπαιδευτικό να γνωρίσει και να κατανοήσει καλύτερα τους μαθητές του, και αυτό συμβάλλει στην επιτυχή αντιμετώπιση των ψυχολογικών και

παιδαγωγικών προβλημάτων τους (Α. Ρήγα Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής Τόμος Β' 1997 σελ. 58-60).

Σήμερα δεν είναι δυνατό να παραγνωριστεί η σπουδαία και πολλαπλή συμβολή της κοινωνιολογίας στην επίλυση σπουδαίων παιδαγωγικών προβλημάτων.

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο πολλές κοινωνιολογικές έρευνες έγιναν στην περιοχή της εκπαιδεύσεως όλων των βαθμίδων. Το έργο της αγωγής και του διδασκάλου έγινε αντικείμενο του επιστημονικού ενδιαφέροντος της κοινωνιολογίας. Αλλά και τα πορίσματα των κοινωνιολογικών ερευνών σε θέματα σχετιζόμενα με την αγωγή δεν άφησαν αδιάφορη την παιδαγωγική επιστήμη. Ετσι αναπτύχθηκε η σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές επιστήμες. (Α. Ρήγα Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής Τόμος Β' 1997 σελ. 58-60).

Οι σύγχρονοι παιδαγωγοί στρέφονται με ζωηρό ενδιαφέρον προς τη κοινωνιολογία. Η αγωγή συντελείται μέσα στον κοινωνικό χώρο. Είναι μια κοινωνική λειτουργία που γίνεται μέσα στο σχολείο και σ' άλλους φορείς της αγωγής. Η κοινωνική πραγματικότητα, με την οποία ασχολείται και η

κοινωνιολογία, εμπεριέχει και τα θέματα της αγωγής. Αυτό σημαίνει ότι οι περιοχές επιστημονικού ενδιαφέροντος της κοινωνιολογίας και της Παιδαγωγικής επικαλύπτονται αμοιβαία. (Α. Ρήγα Εισαγωγή στην επιστήμη της αγωγής 1977. Τόμος Β' σελ. 73).

Η παιδαγωγική επιστήμη σήμερα δε μένει στατική αλλά προχωρεί σε νέες αναζητήσεις, σε νέες μεθόδους και δίνει πάντα νέες διαστάσεις στα προβλήματα της. Με πολλές προσπάθειες αναπτύχθηκαν επιστημονικές μέθοδοι, έγιναν επιστημονικές έρευνες, συγκεντρώθηκε πλούσιο και αξιόλογο επιστημονικό υλικό. Έτσι εξελίχθηκε η παιδαγωγική επιστήμη.

Αξιόλογη είναι η ανάπτυξη της στον αιώνα μας. Στις αρχές του 20ου αιώνα γενικεύθηκε η εκπροσώπηση της παιδαγωγικής επιστήμης στα Πανεπιστήμια. Με την πάροδο του χρόνου παρουσιάζεται η ανάπτυξη πολλών επιμέρους επιστημονικών κλάδων της παιδαγωγικής όπως πχ. Συστηματική Παιδαγωγική, Ιστορική Παιδαγωγική, Παιδαγωγική των ενηλίκων, Προσχολική Παιδαγωγική, Θεραπευτική Παιδαγωγική, Κοινωνική Παιδαγωγική, Συγκριτική Παιδαγωγική, Πειραματική Παιδαγωγική κ.α. Γι'

αυτό είναι πολύ φυσικό να μην ομιλεί κανείς σήμερα για παιδαγωγική αλλά για επιστήμη της αγωγής.

Οι Τρεις Κεράρες πορ' ομείψαν σε μετανοή, που το κοινωνικό παιδαγωγικό περιβάλλον δεν είχε σπυλιώσει τελείως από την επιδρομή της ειδωλοποίησης, καθώς και τη μίσση των ορέξεων, διευρέωσαν ένα μορφωτικό ιδεώδες γνήσιων και υγιών χριστιανικών και Ελληνικών αξιών. Έκφραση του ιδεώδους αυτού υπήρξαν οι ίδιοι που ενσπάρμιζαν την τριαδωστήτη χριστιανική αρετή, την πίστη, την ελπίδα, την αγάπη και κοσμοεινται με όλα τα χαρακτηριστικά της έννοιας ΑΝΘΡΩΠΟΣ, όπως τα είχαν συλλάβει τα μεγάλα πνεύματα της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας, ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Αριστοτέλης, ο Πλούταρχος.

Αδελφωμένος συνειπώς τα δυνάμεις των αρχαίων Ελλήνων σοφών μέσα από την απόδοση της ιδέας τους διανοήσης, διευτύσαν και καθόρισαν, διαχρονικές παιδαγωγικές, παιδονομικές και διδακτικές αρχές, οι οποίες απεικάζαν πολάνησε πηγές για την βελτίωση των παριστάτων της σύγχρονης αληθινής Παιδαγωγικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις των Τριών Ιεραρχών

Οι Τρεις Ιεράρχες παρ' ότι έζησαν σε μια εποχή, που το κοινωνικό πολιτιστικό περιβάλλον δεν είχε απαλλαγεί τελείως από την επίδραση της ειδωλολατρίας, καθώς και τη μάστιγα των αιρέσεων, διαμόρφωσαν ένα μορφωτικό ιδεώδες γνήσιων και υγιών Χριστιανικών και Ελληνικών αξιών. Έκφραση του ιδεώδους αυτού υπήρξαν οι ίδιοι, που ενσάρκωναν την τρισδιάστατη χριστιανική αρετή, την πίστη, την ελπίδα, την αγάπη και κοσμούνται με όλα τα χαρακτηριστικά της έννοιας ΑΝΘΡΩΠΟΣ, όπως τα είχαν συλλάβει τα μεγάλα πνεύματα της κλασσικής ελληνικής αρχαιότητας, ο Πλάτων, ο Ισοκράτης, ο Αριστοτέλης, ο Πλούταρχος.

Αξιοποιώντας, συνεπώς τα διδάγματα των αρχαίων Ελλήνων σοφών μέσα από την απόσταξη της δικής τους διανόησης διετύπωσαν και καθόρισαν διαχρονικές παιδαγωγικές, παιδονομικές και διδακτικές αρχές, οι οποίες απετέλεσαν πολύτιμες πηγές, για την θεμελίωση των πορισμάτων της σύγχρονης οδηγτικής Παιδαγωγικής,

Ψυχολογικής και Διδακτικής Παιδαγωγικής, Ψυχολογικής και Διδακτικής θεωρίας και πράξης: Μερικές από τις κυριότερες αρχές τους είναι:

1. Σκοπός της Αγωγής είναι η δημιουργία μιας κοινωνίας, όπου το άτομο χωρίς εγωισμό, ενάρετο, ηθικό, ελεύθερο και πιστό στον αληθινό θεό προικισμένο με τις αρετές της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, της φιλανθρωπίας, της αυτοθυσίας, τίθενται στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου κάτω από το παράδειγμα του Θεανθρώπου, που είναι ο Μεγάλος Παιδαγωγός. Η εκπαίδευση των νέων είναι “τέχνη των τεχνών και επιστήμη των επιστημών”.

2. Κατά την διδασκαλία προχωρούμε από τα εγγύς προς τα μακράν, από τα απλούστερα προς τα δυσκολότερα.

3. Προτιμότερο το λίγο και ασφαλές παρά το πολύ και επισφαλές. “Η διάνοια ατονούσα πάντων ομού περιδράσασθαι, όμοια πάσχει γαστρί δια την υπερβολήν του κόρου, μη δυναμένη εις πέψιν αγαγείν τα παραπεμφθέντα” σημειώνει ο Μέγας Βασίλειος Και ο Χρυσόστομος: “Αθρόον μάθημα, φύσις ανθρώπου ου δέχεται”.

4. Η διδασκαλία παράλληλα με το παράδειγμα των γονέων, των δασκάλων και των λοιπών παραγόντων της αγωγής καθιστά “την διάνοια του μαθητή φωτεινή και διαυγή, την καρδιά θερμή και μαλακή και την βούληση ισχυρή και αγαθή” (Ιωάννης ο Χρυσόστομος). Θα πρέπει ακόμη να είναι επαγωγός, απλή, ευκρινής, συνοπτική και εύληπτη.

5. Να γίνεται ευρύτατη χρήση της εποπτείας, της εργασίας και να διευκολύνονται οι μαθητές στην αυτενεργό δράση.

6. Η εκλογή και η διάταξη των μορφωτικών αγαθών, να γίνεται ανάλογα με τη ψυχοφυσική πραγματικότητα και τις ανάγκες των μαθητών.

7. Ο δάσκαλος πρέπει να γνωρίζει να χρησιμοποιεί σωστά τις διάφορες μορφές διδασκαλίας (διήγηση, διάλογο κλπ.).

8. Η διδασκαλία πρέπει να διεξάγεται με τέρψη και χάρη (Μ.Βασίλειος).

9. Ανάπτυξη άριστων διαπροσωπικών σχέσεων παιδαγωγού - παιδαγωγουμένου “Ενθουσιάζεται ο μαθητής, όταν βλέπει τον δάσκαλο να τον πλησιάζει” γράφει ο

Γρηγόριος ο Θεολόγος. Και ο Χρυσόστομος επισημαίνει:
 “Ουδέν ούτω προς διδασκαλίαν επαγωγού, ως το φιλείν και
 φιλείσθαι”

10.Επαγγελματικός προσανατολισμός. Ο δάσκαλος θα
 πρέπει να διακρίνει τις κλίσεις, και τα ενδιαφέροντα των
 μαθητών, για να υποδείξει τη σωστή εκλογή επαγγέλματος.

11.Εξαίρουν την ευρεία χρήσιν των μέσων αγωγής, όπως είναι
 οι αμοιβές, η ευγενής άμιλλα, η υπακοή, το παιγνίδι, η
 εργασία, οι παιδαγωγούσες ποινές, το παράδειγμα.

12.Η Παιδεία και το Περιβάλλον. Οι τρεις Ιεράρχες ομιλούν
 εκτενώς για τη φύση, γιατί γνώρισμα τους ήταν η οικειότητα
 και φιλία μ' αυτή. Αλλά φύση είναι αυτό τούτο το περιβάλλον.
 Ενώ τόσο εξυμνούν τη φύση, δεν υποδουλώνονται σ' αυτή, δε
 γίνονται φυσιολάτρες. Μέσα στη φύση προβάλλουν τον
 άνθρωπο και πάνω από τη φύση τον Θεόν τον δημιουργό της.

«Ετσι η φύσης, το περιβάλλον, προσλαμβάνει μεταφυσική
 διάσταση. Εξάλλου και η σημερινή εκπαίδευση για το
 περιβάλλον (Περιβαλλοντική Εκπαίδευση) αποσκοπεί στην
 αρμονική συμβίωση του ανθρώπου με τη φύση και στην
 συνεχή διαπίστωση της αρμονίας και της θείας

σκοπιμότητας, που διέπουν τα πάντα “Ως εμεγαλύνθη τα έργα Σου, Κύριε, πάντα εν σοφία εποίησας (Ψαλμ. 103, 62, 24).

13.Οι δάσκαλοι, κατά τους Τρεις Ιεράρχες πρέπει να είναι πράοι, προσηλωμένοι με πίστη και αγάπη στο έργο τους, γνώστες της ψυχοφυσικής πραγματικότητας των μαθητών τους, αμνησίκακοι, ακενόδοξοι, με υποδειγματική συμπεριφορά, “αρχέτυπον βίου, νόμος έμψυχος, κοινών αρετής” (Μ. Βασίλειος).

Μεγαλύτερη αμοιβή για το δάσκαλο θεωρούν την ποιότητα των μαθητών του “Ποιος γαρ έχει μισθόν διδάσκαλος, ουκ έχων επιδείξαι τους διδαχθέντας; (Ιωάννης Χρυσόστομος).

Και ερωτάται εύλογα:Ποιός σημερινός παιδαγωγός μπορεί να αμφισβητήσει τις θέσεις αυτές των Τριών Ιεραρχών;

Οι Τρεις Ιεράρχες δεν ήταν μόνο απολογητές των Χριστιανικών αληθειών κατά της αιρετικής δοκησιοφίας, ή τα αναστήματα που κατακεραύνωσαν την αδικία και τα πάθη του κόσμου τούτου, αλλά και εκείνοι από τους πατέρες, οι οποίοι με την απαίτράπτουσα πνευματική διαύγεια και οξυδέρκεια διεμόρφωσαν τον Χρυσό

Αιώνα των Χριστιανικών Γραμμάτων και κατήυθυναν την ανθρώπινη κοινωνία της εποχής τους και των μετέπειτα αιώνων στην αναζήτηση λύσεων των μεγάλων προβλημάτων που την απασχολούν.

Γι' αυτό και δίκαια ορίστηκαν ως οι προστάτες των Γραμμάτων και της Παιδείας, γενικότερα, η δε μνήμη τους να συνεορτάζεται στις 30 Ιανουαρίου, όπως καθόρισε τον 11 αιώνα ο Επίσκοπος Ευχαΐτων, Ιωάννης, ο Μαυρόπους.

Πολύ σωστά και η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1842 καθιέρωσε την ίδια μέρα σαν γιορτή των Γραμμάτων στα Πανεπιστήμια και αργότερα η Πολιτεία σαν καθολική γιορτή των Ελληνικών Γραμμάτων και της Ελληνικής Παιδείας.

Οι Τρεις τιμώμενοι Ιεράρχες πέραν από τις γνώσεις, τη ρητορεία, τη Χριστιανική πίστη και τις παιδαγωγικές τους ικανότητες, διέθεταν και ΑΡΕΤΗ. Η αρετή είναι γνώρισμα των αληθινά μεγάλων. Ξεφεύγει από τα στενά όρια του γραμματισμένου, του πολύξερου, τον οποίο ο εγωισμός δεν αφήνει πολλές φορές να αντικρύσει τους συνανθρώπους του με το φακό της συνεργασίας, της προσφοράς, και της θυσίας.

1.Μέγας Βασίλειος

Ο Μ. Βασίλειος γεννήθηκε το 330 μ.χ. στην Καισάρεια της Καππαδοκίας (Μικρά Ασία). Η μητέρα του Εμμέλεια, κόρη Μάρτυρα και αγίου της Εκκλησίας, έδωσε στο γιό της πολύ επιμελημένη χριστιανική ανατροφή. (βλ.. Δ. Μπαλάνου, Οι Πατέρες και Συγγραφείς της Αρχαίας Εκκλησίας,σελ. 64).

Σπούδασε στην Αθήνα Θεολογία, Φιλοσοφία, Αστρονομία, Ιατρική και Ρητορική. Είχε συμφοιτητές τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον μετέπειτα Αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιουλιανό τον Αποστάτη ή Παραβάτη. Εγινε Επίσκοπος στην Καισάρεια όπου ανέπτυξε πλουσιότατη φιλανθρωπική δράση («Βασιλειάδα»).

Έγραψε πολλά και περισπούδαστα έργα μεταξύ των οποίων Θεία Λειτουργία, την «Εξαήμερον»,το «Προς τους νέους» Και άλλα. Πέθανε το 379μχ.

Ο Μ. Βασίλειος ανήκει στις μεγάλες εκείνες και ανεπανάληπτες φυσιογνωμίες που λάμπρυναν το στερέωμα της Ιστορίας. Στο πρόσωπο του συνδιάστηκαν αρμονικά ο κοινωνικός ανακαινιστής, ο βαθύς επιστήμονας και ο μεγάλος

ψυχολόγος και παιδαγωγός. Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου είναι εγκατεσπαρμένες σ' όλα του σχεδόν τα έργα, ιδιαίτερα στο «Προς τους νέους όπως αν εξ Ελληνικών ωφελοίντο λόγων». Γράφει ο ιερός πατέρας στον λόγο του αυτό που βασικά είναι επιστολή προς συγγενείς του νέους οι οποίοι τον ρωτούν αν θα πρέπει παράλληλα με τη χριστιανική να μελετούν και την «θύραθεν σοφία», δηλαδή και έργα μη χριστιανών συγγραφέων: «Και καθάπερ της ροδωνιάς του άνθους δρεψάμενοι τας ακάνθας εκκλίνομεν ούτω και επί των λόγων τούτων. Οσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, το βλαβερόν φυλαξόμεθα. Ευθύς ουν εξ αρχής επισκοπεῖν ἕκαστον των μαθημάτων και προσαρμόζειν τω τέλει προσήκει κατά την Δωρικήν παροιμίαν τον λίθον ποτί ταν σπάρτον άγοντας» (Βλ. Βασ. Μπιλάλη, «προς τους νέους...» σελ. 35-37). Ερμηνεία: Και όπως ακριβώς από την τριανταφυλλιά κόβοντας το λουλούδι της αποφεύγουμε τα αγκάθια, έτσι και από τους παρόμοιους λόγους θα επωφεληθούμε ο,τι χρήσιμο έχουν και θα αποφύγουμε το επιζήμιο. Θα'πρεπε λοιπόν, πρώτα απ' όλα στη μελέτη μας να εξετάσουμε προσεκτικά κάθε ιδέα και κάθε δίδαγμα και να το προσαρμόζουμε και να

το κρίνουμε, ανάλογα με το βασικό σκοπό της ζωής μας, όπως λέει και η δωρική παροιμία, τοποθετώντας και ευθυγραμμίζοντας την πέτρα στο αλφάδι.

Από τα πιο πάνω μπορούμε να εξάγουμε τα εξής συμπεράσματα:

α) Ο Μέγας Βασίλειος είναι υπέρ μιας ανοικτής αγωγής, χωρίς παρωπίδες, όμως, με πρώτη την έγνοια των παιδαγωγών στη χριστιανική βιοθεωρία και κοσμοθεωρία.

β) Η μόρφωση είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Κάτι ανάλογο κάνουν και οι μέλισσες γυρνώντας από τριανταφυλλιά σε τριανταφυλλιά και από μαργαρίτα σε μαργαρίτα, για να φτιάξουν το μέλι.

γ) Το μη χριστιανικό δεν απορρίπτεται, αρκεί να έχει και το υγιές.

δ) Ο νέος, προτού διαβάσει μη χριστιανούς συγγραφείς θα πρέπει να «έχει χορτάσει» την Αγία Γραφή για να αποκτήσει «αντισώματα άμυνας»

ε) Η αγωγή του παιδιού πρέπει να γίνεται κατά τη φύση του και ο παιδαγωγός σεβόμενος τις ιδιαιτερότητες της φύσης του να κάνει σωστή αγωγή.

στ) Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Μεγάλου Βασιλείου είναι πάντα επίκαιρες.

Ο Μ.Βασίλειος λοιπόν, διδάσκει τους νέους πως να ωφελούνται από τη μελέτη των ελληνικών γραμμάτων. Τους χειραγωγεί με δεξιοτεχνία και χάρη στη σωστή ελληνομάθεια και τις κλασσικές σπουδές. Η επίδραση αυτή του Μ. Βασιλείου απλώθηκε σ' ευρύτερους ορίζοντες και διαπότισε ολόκληρη την ορθόδοξη σκέψη και ζωή.

Τους συμβουλεύει να μην παραδίνουν το τιμόνι του νού τους στους αρχαίους συγγραφείς. Με τη μελέτη εκείνων να εξασκούν τη διάνοια και την ψυχή, για να νοούν καλύτερα την αλήθεια. Τις κλασσικές σπουδές τις παρομοιάζει με το νερό απ' όπου κατά το πρώτο θα δουν τον ήλιο της αλήθειας, για να τον ατενίσουν ύστερα κατάματα από τη χριστιανική σκοπιά. Παρομοιάζει ακόμη τις κλασσικές σπουδές με τη φυλλωσιά του δένδρου που είναι τόσο απαραίτητη για την ετοιμασία του γλυκού καρπού της αλήθειας.

Πολλές φορές όμως τα λόγια των ανθρώπων είναι κενά και δεν μπορούν να συγκριθούν με τις διδασκαλίες του Θεού. Γι' αυτό συμβουλεύει τους νέους από τα έργα των ανθρώπων

να παίρνουν όσα συγγενεύουν με την αλήθεια κι επαινούν την αρετή, σαν τις μέλισσες που παίρνουν από τα άνθη όσα χρειάζονται για να φτιάξουν το γλυκύτατο μέλι.

Ο Μ. Βασίλειος διδάσκει ακόμη τους νέους ποια είναι η ύψιστη σοφία και πως αποκτάται. Διδάσκει ότι η ύψιστη σοφία, που οδηγεί στο Θεό, πρέπει να οικοδομείται πάνω στο υπόστρωμα των κλασικών σπουδών. Τα θεία και ιερά λόγια της Αγίας γραφής είναι οι πολύτιμοι λίθοι, οι οποίοι τελικά θα συγκροτήσουν την κατά θεό σοφία. Τη χριστιανική παιδεία, που είναι η ύψιστη σοφία, ο Μ. Βασίλειος τη θέλει να προχωρεί από τα πιο εύκολα στα πιο δύσκολα κι από τα πιο απλά στα πιο σύνθετα. Η συμμετρία και η χάρη, η απλότητα αλλά και η βαθύτητα των χριστιανικών αληθειών πρέπει να συνδυάζονται αρμονικά, για να συνθέσουν την ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Ακόμη ζητεί από τους νέους να συνδυάζουν τη χριστιανική παιδεία με τον αγώνα που χρειάζεται για την πραγμάτωση της αρετής. Πόσα δεν μας θυμίζουν, λέγει, οι θυσίες των αθλητών; Σε τι στερήσεις δεν υποβάλλονται για να φτάσουν στη νίκη (βλ.. Β.Σκιαδά Στα ίχνη των Αγίων σ.σ.53-55).

Στο ίδιο έργο, στο τελευταίο μέρος του, ο Μέγας Βασίλειος μιλά για την αξία της μελέτης γενικά, η οποία βοηθά στην ανάπτυξη της ψυχής και ακόμη τονίζει πως πρέπει αυτή να είναι κύριο μέλημα των ανθρώπων. Με τη μελέτη, λέει, καλλιεργούμε την ψυχή και τείνουμε προς την αρετή η οποία ήταν και ο απώτερος σκοπός της ύπαρξης των αρχαίων Ελλήνων.

Γράφει σχετικά: «Εξ άλλου κι εγώ άκουσα κάποιον ειδικό και ικανώτατο ποιητικό ερμηνευτή να λέη πως ολόκληρο το ποιητικό έργο του Ομήρου είν' ένα εγκώμιο της αρετής κι όλοι του οι στίχοι σ' αυτό το σκοπό αποβλέπουν κι οδηγούν, εκτός από μερικά περιττά κι ακατάλληλα (τμήματα). Πρό πάντων μάλιστα συμβαίνει αυτό στην περικοπή που παρουσιάζει το στρατηγό των Κεφαλληνίων (Οδυσσέα), όταν σώθηκε και βγήκε γυμνός απ' το ναυάγιο, με την εμφάνιση του μονάχα πρώτα να εμπνεύσει το σεβασμό στη Βασιλοπούλα (Ναυσικά), χωρίς καθόλου να δυσκολευθή από ντροπή, που εμφανιζόταν γυμνός, γιατί ακριβώς ο ποιητής τον παρουσιάζει στολισμένο με την αρετή αντί για ρούχα. Μα και έπειτα απ' τους υπόλοιπους Φαίακες τόσο πολύ αξιοσέβαστος θεωρήθηκε,

μέχρι σημείου να εγκαταλείψουν την τρυφηλή ζωή τους και εκείνον τον ξένο να προσέχουν και να ποθούν να τον μιμηθούν όλοι και κανείς μεταξύ των Φαιάκων τότε να μην επιθυμή τίποτ' άλλο απ' το να γινόταν Οδυσσέας, έστω και ναυαγοσωσμένος. Γιατί μέσα σ' αυτούς τους στίχους, όπως έλεγε ο ερμηνευτής της σκέψεως του ποιητή, σχεδόν φωνάζει ο Όμηρος και λέει: την αρετή πρέπει να φροντίζετε να καλλιεργήτε, άνθρωποι, η οποία και μέσα στο ναυάγιο του συντροφεύει τον Οδυσσέα και κολυμπά μαζί του κι όταν θα βγή στη στεριά, παρ' όλο που θά'ναι γυμνός, θα τον παρουσιάση ανώτερον απ' τους ευτυχισμένους Φαίακες. Κι' αληθινά, έτσι έχουν τα πράγματα. Όλα τα άλλα απ' τα υλικά αγαθά δεν ανήκουν περισσότερο στους κατόχους τους απ' ότι και στον πρώτο τυχόντα, γιατί μεταβάλλονται κι αλλάζουν θέση, όπως ακριβώς συμβαίνει στο παιγνίδι των ζαριών. Μονάχη η αρετή απ' όλα τ' αγαθά είναι αναφαίρετο (κι ακίνδυνο) απόκτημα και παραμένει στον κάτοχο του όσο ζή και μετά θάνατο».

Η ψυχή λέγει, είναι ο ρυθμιστής των νοητικών λειτουργιών: νοήσεως, βουλήσεως, λογικού μνήμης και γι'

αυτό δίνει στον άνθρωπο ηγεμονική θέση στον κόσμο. Ο άνθρωπος είναι «επιστήμης δεκτικός» και έχει απεριόριστη ευρυχωρία στην ψυχή του. Γι' αυτό πρέπει να φροντίζει ο ίδιος για την άνοδο του στην υψηλότερη σφαίρα της διανόησης εργαζόμενος ευσυνείδητα και έντονα. Αποδίδει δηλαδή ο Μέγας Βασίλειος πολλή σημασία στη μελέτη διότι πιστεύει ότι αυτή πρώτον βοηθά στην κατανόηση και αφοσίωση και δεύτερον αποταμιεύει στην μνήμη τα διδαχθέντα, έτοιμα να χρησιμοποιηθούν με την πρώτη ευκαιρία. Δεν διστάζει όμως, να επιστήσει την προσοχή στο ότι εάν ο κόπος υπερβεί τα όρια της αντοχής, τούτο θα έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας άτονης και απρόθυμης διάνοιας. Η δε εξάντληση θα κάμει το μαθητή απλό ακροατή και παθητικό δέκτη, πράγμα το οποίο δεν αρέσει στον παιδαγωγικότατο Ιεράρχη.

Πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη συνεχίζει, οι έμφυτες δεξιότητες κάθε μαθητή και να μην αγνοείται η μεγάλη σημασία του περιβάλλοντος, διότι το κακό περιβάλλον οπωσδήποτε εμποδίζει τη νοητική και ηθική μόρφωση του νέου.

Ο μαθητής κατά τη γνώμη του πρέπει να είναι «συναγωνιστής» κατά τη διάρκεια του μαθήματος, να ερωτά

δηλαδή και να διατυπώνει τη γνώμη του με κόσμιο τρόπο βέβαια αλλά χωρίς φόβο. Πρέπει να είναι πράος, να αρέσκεται όχι μόνο στα ευχάριστα των μαθημάτων αλλά και στα κάλλιστα, να τιμά το διδάσκαλο, και προπαντός να ακούει τις συμβουλές του διότι ο ασυμβίβαστος ομοιάζει με πλοίο ακυβέρνητο, το οποίο παρασύρεται από τους ανέμους.

Δεν παραλείπει ακόμα να εξετάσει το ζήτημα του τρόπου διδασκαλίας. Χωρίς να παραγνωρίζει τη δύναμη της εμπειρίας και εποπτείας, συμβουλεύει τους διδασκάλους να μην περιορίζονται μόνο στην θεωρητική διδασκαλία. Σ' αυτό το σημείο μπορούμε να παραλληλίσουμε το διδάσκαλο με το επίμοχθο έργο – όπως τον θέλει ο Ιεράρχης – με τον πλατωνικό Σωκράτη και να φέρουμε στο μυαλό μας τα εξής:

«Η ψυχή του εφήβου, για ν'αναδώσουν οι δυνάμεις της να φυλλώσουν και ν' ανθίσουν μέσα της ο λόγος και ο μύθος, έχει ανάγκη από την παιδεία. Η παιδεία όμως δεν γίνεται χωρίς οδηγό. Και οδηγός του πλατωνικού εφήβου είναι ο «δαιμόνιος ανήρ», ο Σωκράτης. Το «δαιμόνιον γένος», δηλαδή η ψυχή, είναι το παντοτινό μελέτημα του δαιμόνιου ανθρώπου. Ο λογισμός του οργώνει, αυλακώνει βαθιά την ψυχή του

εφήβου, γιατί μονάχα έτσι ο λόγος και ο μύθος, που θα βλαστήσουν από μέσα της, θα ρίξουν βαθιές ρίζες και θα κορμιάσουν. Κι' όπως ο καλός γεωργός δεν θα διστάσει να κόψει τα κορφάδια, αν μαντέψει πως τα σπαρτά του πάνε πρώϊμα να ξεσταχυάσουν και πως το κάρπισμα τους θα είναι λειψό, όμοια και ο «δαιμόνιος ανήρ» ο πλατωνικός Σωκράτης, δεν δυσκολεύεται να κοντοκρατήσει τη βλάστηση του λόγου και του μύθου μέσα στην ψυχή του έφηβου, αν υποψιασθή πως ο έφηβος τρέχει κίνδυνο γρήγορα να ξεβλασταρώσει...».

(Βλ. Χ. Κυπριανού Διαλέξεις Γ. Λαπήθου 1970, σ.σ. 14-15).

Ο Μέγας Βασίλειος, βαθύς ψυχολόγος της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, τονίζει την επιτακτική ανάγκη να παρακολουθεί ο νέος μαθήματα τα οποία έχουν ως σκοπό την καλλιέργεια της ψυχής, αλλά παρατηρεί ότι απαραίτητη προϋπόθεση της επιτυχίας της διαδασκαλίας είναι η συγκέντρωση και η απαλλαγή μας από βιοτικές μέριμνες και πάθη, επισκοπίζοντα την διάνοια ώστε να μη δύναται αυτή να διακρίνει την αλήθεια.

«Τι άλλο βέβαια (πρέπει να κάνουμε) παρά να φροντίζουμε για την ψυχή μας, αφήνοντας κάθε άλλη ασχολία;

Δεν πρέπει λοιπόν να είμαστε δούλοι στις απαιτήσεις του σώματος, εκτός απ' τα εντελώς αναγκαία. Αντίθετα, πρέπει να βοηθάμε και να παρέχουμε στην ψυχή μας ότι άριστο ελευθερώνοντας την σαν από φυλακή απ' τη ροπή και μετοχή στα πάθη του σώματος, με τη βοήθεια της ηθικής φιλοσοφίας, καθιστών^{τας}~~αυτ~~ ταυτόχρονα και το σώμα ανώτερο απ' τα πάθη.. Μ' ένα λόγο πρέπει να περιφρονή όλα τα σωματικά όποιος δεν θέλει να καταβυθιστή στο βούρκο των σαρκικών απολαύσεων του.. 'Αλλωστε κατά τι διαφέρουν όσοι φροντίζουν το σώμα βέβαια να βρίσκεται όσο το δυνατόν σε άριστη κατάσταση, την ψυχήν όμως που θα το χρησιμοποιήση την περιφρονούν ως ανάξια, απ' αυτούς που για τα εργαλεία φροντίζουν πολύ, ενώ παραμελούν την τέχνη που μ' εκείνα ασκείται; Εντελώς αντίθετα λοιπόν, έπρεπε να τιμωρούν το σώμα και να το συγκρατούν και να τ' αναχαιτίζουν, όπως ακριβώς τις επιθέσεις των θηρίων και με μαστίγιο τη λογική να πλησιάζουν και να καταπαύουν τον θόρυβο και την αναστάτωση που προκαλείται απ' αυτό στη ψυχή κι όχι αφήνοντας κάθε χαλινάρι ηδονής ελεύθερο να περιφρονούν το νού, σαν τον καβαλλάρη που

παρασύρεται κι οδηγείται από αδάμαστα κι αφηνιασμένα άλογα».

Αναφερόμενος ο μεγάλος ιεράρχης στις έξεις και τη σημασία τους διατυπώνει επίσης σαφέστατες απόψεις: Κατά την παιδική και ιδίως κατά την εφηβική ηλικία, λέγει, δημιουργούνται εθισμοί, οι οποίοι έχουν ισόβια ισχύ. Γράφει: «Γιατί δεν είναι μικρή η ωφέλεια να γίνει η αρετή εξοικείωση και συνήθεια στην ψυχή των νέων, επειδή ακριβώς είναι φυσικό να διατηρούνται σταθερές (και μόνιμες) οι γνώσεις και τα διδάγματα της νεανικής ηλικίας, που, γιατί οι ψυχές τους είναι τρυφερές; κι εύπλαστες, χαράζονται στο βάθος τους» Πιστεύει δε ότι ενώ στην πρώτη παιδική ηλικία οι άνθρωποι δεν ευρίσκονται ούτε στην κατάσταση κακίας ούτε στην κατάσταση αρετής, τέτοιες υπεύθυνες καταστάσεις, αρχίζουν να δημιουργούνται μόλις ανατείλει ο λόγος και είναι πολύ μεγάλη η συμβολή των ώριμων φίλων, δηλαδή των διδασκάλων οι οποίοι τονίζει χαρακτηριστικά, έχουν «άβυσσον φροντίδων».

2.Γρηγόριος ο Θεολόγος

Ο Άγιος Γρηγόριος γεννήθηκε το 329μχ στην Αριανζό της Καππαδοκίας. Ήταν στενός φίλος και συμφοιτητής του Μεγάλου Βασιλείου. Έγραψε πολλά και αξιόλογα έργα μεταξύ των οποίων και τα εξής: «Χριστός Πάσχων» (Θεατρικό), «Περί σωφροσύνης και διαζυγίου», «Λόγος συντακτήριος», «Επη», (βλ. Δ. Μπαλάνου, οι Πατέρες κλπ. Σελ.72).

Δίκαια χαρακτήρισαν τον Άγιο Γρηγόριο ως «κανόνα πίστεως» και «μέτρο ορθοδοξίας».

Το να μην συμφωνεί κανείς με την πίστη του Γρηγορίου αποτελεί φανερή απόδειξη πλάνης στα ζητήματα της πίστεως και της ευσέβειας. Δεν είναι τυχαίο ότι μόνο σ' αυτόν μετά τον Άγιο Ιωάννη τον Ευαγγελιστή αναγνώρισε η Εκκλησία τον τίτλο του «Θεολόγου» και πολύ αργότερα στον Άγιο Συμεών που τον ονόμασαν «Νέον Θεολόγο» για να τον διακρίνουν από αυτόν.

Άξιο θαυμασμού είναι ότι αυτός που αγάπησε τη μόνωση και την ερημιά, μελέτησε συστηματικά την αξία του ανθρώπου και τον τοποθέτησε στις πραγματικές του διαστάσεις. Τον είδε σαν πρόσωπο, σαν μέλος της

οικογένειας, σαν πολίτη της κοινωνίας, σαν παιδί του Θεού και κύτταρο της επίγειας και ουράνιας Εκκλησίας.

Βλέπει τον άνθρωπο να παίρνει αξία από το σαρκωθέντα και αναστάντα λόγο του Θεού. Η αξία του φαίνεται μόνο κατά την αρμονική σχέση του με τον Θεάνθρωπο Χριστό.

Κατά τον Άγιο Γρηγόριο ο πραγματικός άνθρωπος αναδεικνύεται κοντά στο Θεό. Τότε κατορθώνει να ζει σύμφωνα με τον υψηλό προορισμό, στον οποίο τον έταξε η θεία αγάπη.

Η πείρα μας διδάσκει ότι η παραβίαση αυτής της πραγματικότητας στοίχισε πολύ ακριβά σε όσους θέλησαν να την αγνοήσουν. Σ' αυτούς που είδαν τον άνθρωπο σαν υπεράνθρωπο, που θα κυριαρχεί πάνω στους άλλους. Κάτι τέτοια διδάγματα ακολούθησαν όσοι βύθισαν την ανθρωπότητα στους δύο παγκόσμιους πολέμους του αιώνα μας με τα αναρίθμητα θύματα.

Τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις αντλούμε κυρίως από την αλληλογραφία που είχε με τον μικρό ανηψιό του Νικόβουλο. Αυτές αδρομερώς είναι οι εξής:

α) Αγωγή στα πλαίσια του **μέτρου** και της ισορροπίας.

β) Το προσφερόμενο από τον παιδαγωγό να είναι σαφές και πολυδοκιμασμένο. Ασάφειες στον χώρο της αγωγής σημαίνει συγχισμένες προσωπικότητες.

γ) Αγωγή χωρίς «γλυκανάλατες» και «δημοκοπικές γαρνιτούρες» Ο παιδαγωγός να είναι ακέραιος, αυστηρός στον εαυτό του, συνεπής ομοιόμορφος στην συμπεριφορά και το ήθος του. Ο κυκλοθυμικός παιδαγωγός είναι δυστυχία για την παιδεία.

Ο Γρηγόριος υπήρξε ψυχή ευαίσθητη, διακρινόταν για τη βαθύτητα της σκέψεως, καθώς και για τη θερμότητα με την οποία υποστήριζε τις απόψεις του. Μελέτησε πολύ, την Αγία Γραφή, αλλά και τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Στον ένα από τους δύο «στηλιτευτικούς λόγους» του κατά του Ιουλιανού του Παραβάτη εκθέτει τις απόψεις του για τη «θύραθεν παιδεία». Γράφει:

«Μας φθόνησε ο Ιουλιανός, γι' αυτό μας απαγόρευσε την σπουδή των αρχαίων. Αλλά εμείς πάντα θα τιμούμε τα γράμματα Γι' αυτό κι εγώ, ενώ άφηκα πλούτο, ευγένεια, δόξα, πέρασα στεριές, ποντοπόρησα σε θάλασσες..... και

μορφώθηκα στην Αθήνα. Και φίλο μου θεωρώ και θα θεωρώ εκείνον που πρώτα βέβαια τιμά την πίστη αλλά συγχρόνως και το λόγο και τη σοφία των αρχαίων.

Ο Γρηγόριος αγαπούσε πολύ την αρχαία ελληνική μόρφωση και πίστευε πως πρέπει ένας άνθρωπος να μελετά και της θρησκείας το λόγο του Θεού αλλά και το λόγο των αρχαίων σοφών.

Στο διδακτικό του ποίημα «Προς Σέλευκον» συνεχίζει προσθέτοντας την ανάγκη της εκλεκτικότητας.

«Βίβλοις ποιητών, ιστορικών συγγράμμασι, Και ταις τρεχούσαις ρητόρων ευγλωττίαις, Λεπταίς τε μερίμναις φιλοσόφων ασκούμενος. Τούτοις δ' άπασιν εμφρόνως εντύγχανε, Σοφώς απάντων συλλέγων το χρήσιμον, Φεύγων δ' εκάστου την βλάβην κεκριμένως, Σοφής μελίττης έργον εκτιμούμενος, 'Ητις εφ' άπασιν άνθεσι καθιζάνει, Τρυγά δ' εκάστου πανσόφως το χρήσιμον».

Πρέπει οι άνθρωποι να μελετούν τους ποιητές, τα ιστορικά συγγράμματα, τους εύγλωττους λόγους των ρητόρων, τις έγνοιες των φιλοσόφων, όμως πρέπει να συλλέγουν «το

χρήσιμον» ώστε να αποφεύγουν τις βλαβερές ιδέες και επιδόσεις.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος όχι μόνο έλαβε βαθεία ελληνική μόρφωση αλλά και εδίδαξε ρητορική στις περίφημες σχολές των Αθηνών.

Αποδείχθηκε εξάίρετος χειριστής της γλώσσας «το στόμα το χρυσούν» η πυρίπνους γλώσσα, τα ουρανόβροντα χείλη, ο των λόγων αυτοκράτωρ». Οι λόγοι του ορθά χαρακτηρίστηκαν από τον Μιχαήλ Ψέλλο «μεγαλοπρεπείς το κάλλος και την συμμετρίαν».

Αναφέρει ως σκοπόν της παιδείας τη διάπλαση χριστιανικής προσωπικότητας, η οποία να μη εξευτελίζει το ουράνιο και αθάνατο μέρος της ανθρώπινης ύπαρξης. Για το νέο ενδιαφέρεται ο ιεράρχης τον οποίο θέλει: «Πράον, ταπεινόν, εγκρατή, στερρόν, γλυκύν, Αβάσκανον, δίκαιον, ανδρείον, σοφόν, Σεμνόν, φιλεργόν, ευσταθή και σώφρονα, Κόσμος γαρ ούτος και νέοις και πρεσβύταις». Βλ. Χ. Κυπριανού Διαλέξεις Γυμν. Λαπήθου 1970 σελ. 21-24.

Πιστεύει δηλαδή στην άσκηση του ανθρώπου για την απόκτηση κάθε αρετής όπως είναι η πραότητα, η ταπεινότητα,

η εγκράτεια, η σταθερότης, η γλυκύτητα, η δικαιοσύνη, η ανδρεία, η σοφία, η σεμνότητα, η φιλεργία, η σωφροσύνη.

Δίνει μεγάλη σημασία στην σωφροσύνη γιατί πιστεύει όπως αυτή βοηθά στον αγώνα του ανθρώπου προς την ηθική τελείωση. Δύο είναι λέει οι οδοί, που οδηγούν στην αρετή, η πράξη και η θεωρεία.

«Πράξιν προτιμήσεις ή θεωρίαν,
όψιν τελείων έργων, ή δε πλειόνων.

‘Αμφω μιν εισί δεξιαί τε και φίλαι

Σύ δε προς ήν πέφυκας εκτείνου πλέον».

Η αγάπη προς τον **πλούτο** των αρετών και όχι προς τον πλούτο των χρημάτων, λέγει, η ακαταπόνητη: εργασία και πρωτίστως ο φόβος του Θεού («Θεός γαρ, πάσιν αρχή και τέλος») πρέπει να χαρακτηρίζουν κάθε νέον στην προσπάθεια του να ανέλθει στα υψηλά. Μια από τις συμβουλές του είναι: «Είναι κανείς ακόμα νέος ρωμαλέος; Σαν δυνατός άνδρας ας φέρεται στα ορμητικά νεανικά πάθη και ας χαίρεται τα νιάτα του με το να μη παθαίνει ό τι παθαίνουν συνήθως οι νέοι από την αφροσύνη τους. Ας γυμνάζεται τώρα που είναι ακμαίες οι σωματικές του δυνάμεις ν’ αποκτήση τη σοφία και τη σύνεσι

ηλικιωμένου και τότε θα χαρή πιο πολύ γι' αυτή τη νίκη απ' όσο χαίρονται οι ολυμπιονίκες.»

Η μόρφωσις του νέου, προσθέτει, πρέπει να γίνεται με πολλή προσοχή, εργατικότητα και σύνεσι στους μικρούς βέβαια πρέπει να προσφέρονται τα απλούστερα και στοιχειωδέστερα των διδασμάτων, οπωσδήποτε όμως τα κάλλιστα των μαθημάτων, διότι «ο άξιος του ονόματος του μαθητής πρέπει να αρέσκειται εις τα κάλλιστα των μαθημάτων και ουχί εις τα ευχάριστα. Συμφωνεί δηλαδή με τον Πλάτωνα ο οποίος στην «Πολιτείαν» γράφει σχετικά: «Ώστε και εκείνο που έχομε να κάμωμε είναι να αναγκάσωμε τις πιο καλύτερες ιδιοφυίες να υψωθούν προς το μάθημα που προηγουμένως εχαρακτήρισαμε ως ανώτατο, να ιδούν δηλαδή το αγαθό και να ανεβούν εκείνη την ανάβαση», διότι πιστεύει ότι η μεγαλύτερη γελοιότης είναι η άγνοια και η πλάνη. Ο υπερβολικός φόρτος, συνεχίζει, είναι καταστρεπτικός και επισφαλής, είναι δε προτιμότερον το ολίγον και ασφαλές.»

Πρέπει όμως να δίνεται μεγάλη προσοχή στις συναναστροφές των νέων. Πρέπει να αποφεύγουν τις κακές συναναστροφές και τις ηδονές που παρέχουν αυτές. Γράφει:

«Εκείνο γαρ σοι πρότον εἰπεῖν βούλομαι

Φεύγειν κατάκρον των κακῶν ομιλίας,

Και τας εν αταῖς ηδονάς, χρή τον νέον».

Στις απόψεις του για το πως είναι σοφός διδάσκαλος, συμφωνεί με το Μέγα Βασίλειο, ότι «σοφός διδάσκαλος είναι ο δια τερπνῶν μέσων τα λυσιτελή διδάσκων τους μαθητάς» Δίνει ως επιστέγασμα μεγάλη σημασία στο παράδειγμα λέγοντας ότι «ή μη δίδασκε ή δίδασκε δια του παραδείγματος, άλλως ότι κτίζεις δια της δεξιάς κατακρημνίζεις δια της αριστεράς». Βλ. Χ. Κυπριανού Διαλέξεις του Γυμν. Λαπήθου 1970 σελ. 21-24.

Αναμφισβήτητα, ο Ἅγιος Γρηγόριος, με τις βαθυστόχαστες «περί του ανθρώπου» ιδέες του, αναδείχτηκε το θεμέλιο του χριστιανικού ανθρωπισμού. Ενός ανθρωπισμού ξένου προς τα νεώτερα ανθρωπιστικά συστήματα, που αποδυναμώνουν από κάθε ζωτικό και θείο στοιχείο τον άνθρωπο. Καιρός είναι να επανεκτιμηθούν οι ανθρωπολογικές ιδέες του μεγάλου Ιεράρχη, Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου για το καλό του ιδίου του ανθρώπου και της κοινωνίας μας γενικότερα.

3. Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Γεννήθηκε το 345 μ.χ στην Αντιόχεια. Η μητέρα του Ανθούσα του έδωσε χριστιανική ανατροφή. Πέθανε σε εξορία το 407 μ.χ. (Βλ. Δ. Μπαλάνου, οι Πατέρες σελ. 87 και εξής).

Ο ιερός Χρυσόστομος ανήκει στις μεγάλες και ιστορικές φυσιογνωμίες της Εκκλησίας μας, γιατί διακρίθηκε ως απaráμιλλος κοινωνικός εργάτης ως στύλος και εδραίωμα της αλήθειας, ως ακαταπόνητος συγγραφέας, μέγιστος ρήτορας, και συγχρόνως ως άφταστος παιδαγωγός.

Στις παιδαγωγικές του πραγματείες, αναλύει διάφορα ζητήματα, καθώς είναι ο τρόπος της ορθής ανατροφής των παιδιών, τα μέσα της αγωγής και κυρίως ο σκοπός της. Έτσι αναδεικνύεται εκτός των άλλων και μέγας διδάσκαλός της, με σαφείς παιδαγωγικές ιδέες διαποτισμένες από το γνήσιο πνεύμα του Ευαγγελίου. Αναδεικνύεται θα λέγαμε ιδρυτής της χριστιανικής παιδαγωγικής, η οποία καλείται και πάλι να επηρεάσει τη σύγχρονη αγωγή, για να μη μείνουμε ανάμεσα στις συμπληγάδες των διαφόρων μοντέρνων αντιπνευματικών παιδαγωγικών συστημάτων.

Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Ιερού Χρυσόστομου είναι εγκατεσπαρμένες σε όλο το συγγραφικό του έργο, το οποίο είναι πλουσιότατο.

Αναφέρουμε δειγματοληπτικά τα εξής:

"Περί ανδριάντων"

"Περί Ιερωσύνης"

"Περί νηστείας"

"Θεία Λειτουργία"

"Εις Ευτρόπιον"

Περισπούδαστο έργο του είναι και το "Περί κενοδοξίας και όπως δει τους γονέας ανατρέφειν τα τέκνα" που μας ενδιαφέρει άμεσα.

Γράφει ο ιερός Πατήρ: "έκαστος τοίνυν ημών" των πατέρων και των μητέρων, καθάπερ τους ζωγράφους ορώμεντας εικόνας και τα αγάλματα μετά πολλής της ακριβείας εξασκούντας, ούτω των θαυμαστών τούτων αγαλμάτων επιμελώμεθα. Προσθέντες γαρ οι ζωγράφοι τον πίνακα καθ' εκάστην ημέραν αυτόν επιχρίουσι προς το δέον. Οι δε λιθοξόοι των λίθων και αυτοί το αυτό πράττουσι, το μεν περιπτόν περιαιρούντες, το δε ενδέον προστιθέντες.

Ούτω η και υμείς καθάπερ αγαλμάτων τινών κατασκευασταί, προς τούτο την σχολήν άπασαν έχετε τα θαυμαστά αγάλματα τω θεώ κατασκευάζοντες και το μεν περιττόν εξαιρείτε, το δε ενδέον προστίθετε και καθ' εκάστην αυτά περισκοπεείτε την ημέραν, ποίον από φύσεως έχει πλεονέκτημα, ώστε αυτό αύξειν, ποίον από φύσεως ελάττωμα ώστε αυτό περιαιρείν. Και μετά πολλής της ακριβείας πρώτον μεν αυτών εξορίζετε τον της ακολασίας λόγον ούτος γαρ μάλιστα ο έρως ενοχλεί ταις των νέων ψυχαίς. Μάλλον δε πριν ή εις την πείραν ταύτης ελθείν δίδαξον αυτόν νήφειν, εγρηγορέναι, εις προσευχάς αγρυπνεΐν, πάντα και λέγοντα και ποιούντα την σφραγίδα επιτίθεσθαι" (βλ. Θέματα χριστιανικής ηθικής Γ. Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 153-154).

Παράφραση του αποσπάσματος: Οι γονείς είναι ζωγράφοι και λιθοξόοι (γλύπτες) έργων τέχνης, δηλαδή των παιδιών τους. Όπως οι ζωγράφοι και οι λιθοξόοι επιμελούνται καθημερινά με υπομονή τα έργα τους προσθέτοντας και αφαιρώντας αναλόγως το χρήσιμο και το περιττό, έτσι και οι γονείς. Οι γονείς κατασκευάζουν τα ζωντανά αγάλματα του

θεού (τα παιδιά τους) προσέχοντας ποιά είναι τα προτερήματα τους, για να τα καλλιεργήσουν και ποιά είναι τα ελαττώματα τους, για να τα εκριζώσουν. Πρώτοι οι γονείς πρέπει να δείχνουν ευαισθησία στους ανήθικους λόγους που ακούν τα παιδιά τους γιατί αυτούς τους λόγους τους ακούνε με μεγάλη προθυμία. Με το καθημερινό τους παράδειγμα να μαθαίνουν στα παιδιά να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις και τις προσκλήσεις του κακού με εξυπνάδα και με πνευματική ζωή μέσα στην Εκκλησία που αγιάζει και ημερεύει τον άνθρωπο.

Από τα πιο πάνω εξάγουμε τα εξής συμπεράσματα για τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.

α) Η ευθύνη των γονέων είναι τεράστια για τη σωστή ανατροφή και αγωγή των παιδιών τους: Ετοιμάζουν τις εικόνες του θεού.

β) Η αγωγή χρειάζεται υπομονή και καλαισθησία.

γ) Το παράδειγμα των γονέων είναι το καλύτερο εποπτικό μέσο για μια "εν φόβω θεού" αγωγή των παιδιών στην οικογένεια.

Ο Ιερός Χρυσόστομος προβάλλει ως σκοπό της αγωγής το χριστιανικό ιδεώδες "Χριστιανόν αυτόν ποιήσον" (κάμε το νέο πραγματικό χριστιανό). Και τούτο γιατί ο τύπος του τέλειου χριστιανού αντιπροσωπεύει τον τύπο του τέλειου ανθρώπου. Επιδίωξη του χριστιανού είναι να οδηγείται όλο και πιο πολύ στην ομοιότητα προς το θεό. Γι' αυτό η αγωγή πρέπει να οδηγεί τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο στο θεό. (βλ. Β. Σκιαδά Στα ίχνη των Αγίων Καλαμάτα σελ. 62).

Ακόμη σκοπός της αγωγής είναι η δημιουργία μαχητών στον αγώνα της ζωής, αθλητών δηλαδή του Χριστόν¹, που θα είναι έτοιμοι να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους.

Η χριστιανική αγωγή, που θεμελιώνει ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, φιλοδοξεί να δημιουργήσει μια κοινωνία στην οποία το άτομο, ενάρετο, ηθικό, ελεύθερο κι αφοσιωμένο στον αληθινό θεό, θα υπηρετεί το κοινωνικό σύνολο και θα εξομοιώνεται με το παράδειγμα του θεανθρώπου. Η παρούσα ζωή, γράφει ο ιερός Πατήρ, θ' αποτελεί προπαρασκευή της αιωνιότητας και τόπο ασκήσεως για τη μεταθανάτια δικαίωση.

Ἔτσι καταξιώνεται αυτή εδώ η ζωή, η οποία δεν είναι κακή, αλλά γίνεται κακή όταν τη ζει κανείς χωρίς νόημα και σκοπό.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, δε βρίσκει εικόνα του διδασκάλου περισσότερο αντιπροσωπευτική από εκείνη που εμφανίζει ο Απόστολος Παύλος στις επιστολές του δηλ. την εικόνα του τροφού, της μητέρας η οποία θάλπει τα παιδιά της.

Ἔτσι πρέπει να είναι και ο διδάσκαλος. Ακόμη τονίζει ότι ο διδάσκαλος είναι άξιος θαυμασμού, το έργο του μεγάλο σε τιμή και ευθύνη και δεν υπολείπεται εκείνο του ιερέα: «Το της διδασκαλίας και το της ιερωσύνης αξίωμα μέγα εστί και θαυμαστόν». Ο διδάσκαλος θα προσεγγίσει τα παιδιά όχι μόνο ως σύνολο αλλά και ως άτομα. Θα διεξάγει συνεχή αγώνα για την καλλιέργεια της ψυχής τους «της παντός χρυσίου τιμιωτέρας», όπως λέει.

Ο ίδιος πρέπει να είναι ανεπίληπτος, ταπεινόφρων παρά το αξίωμα του πρέπει ακόμη να είναι επιστημονικά άρτια εξοπλισμένος, να είναι συνετός, και αμερόληπτος πνευματικός αρχηγός, υπομονητικός, άγρυπνος στην παρακολούθηση των παιδιών ώστε να προλαμβάνει τις κακές εκδηλώσεις αυτούς

πολύ προσεκτικός γενικά στη συμπεριφορά του, διότι η θέση τους είναι περίβλεπτη. Ο διδάσκαλος πρέπει να μην παραλείπει να ποικίλει τη διδασκαλία του για να ξεκουράζει τους ακροατές του να είναι έτοιμος να κατεβεί από το ύψος της μόρφωσης του στο επίπεδο των μαθητών.

Αλλά ποιά είναι η βάση της επιτυχίας του σχολείου κατά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο; Η γνήσια και αμοιβαία αγάπη μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων, γιατί «ουδέν ούτω προς διδασκαλίαν επαγωγού ως το φιλείν και φιλείσθαι». Επιπρόσθετα είναι πίστη του διδασκάλου στη μεγάλη αξία της αποστολής του, η οποία θα τον βοηθήσει να υπερπηδήσει τα εμπόδια. Ο βασικός παράγοντας ευδοκίμησης του παιδιού δεν είναι βέβαια ο εξαναγκασμός αλλά η φιλοτιμία. «Πόσον πολύπλευρον και μακροχρόνιον είναι το έργον της αγωγής και πόση υπομονή χρειάζεται από τον εκπαιδευτικόν ο οποίος έχει επίγνωσιν της αποστολής του» (βλ. Χ.Κυπριανού Διαλέξεις, Γ. Λαπήθου σελ. 17) .

Ακόμη ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος κάνει αξιόλογες παρατηρήσεις αναφερόμενος στο θυμό. «Του μεν θυμού λέγουν ότι τόπος διαμονής και κατοικία είναι το στήθος και η εν

αυτώ ευρισκόμενη καρδιά. Της επιθυμίας έδρα είναι το συκώτι, του δε λόγου ο εγκέφαλος. Κάθε ένας έχει την αρετήν και την κακίαν του. Αρετή του θυμού είναι η σωφροσύνη και επιείκεια, κακία δε η θρασύτης και το ευερέθιστον. Της επιθυμίας εξ άλλου αρετή είναι η εγκράτεια, κακία δε η ασέλγεια. Και του λογιστικού αρετή είναι η σοφία, η σύνεσις, κακία δε η ανοησία. Πρέπει λοιπόν να φροντίσουμε εις τους τόπους τούτους να γεννηθούν μόνον αι αρεταί, αι οποίαι θα κάμουν μόνον καλούς και όχι κακούς πολίτας. Διότι αι λειτουργίαι αύται γεννούν αγαθά ή πονηρά φρονήματα. Ας έλθωμεν λοιπόν πρώτον εις την κυριωτέραν ψυχικήν λειτουργίαν, τον θυμόν. Τούτον δεν πρέπει ούτε τελείως να εκριζώσωμεν από το παιδίν, ούτε να του επιτρέψωμεν να τον χρησιμοποιή οπουδήποτε αδιακρίτως. Πρέπει να διαπαιδαγωγήσωμεν τους νέους εκ μικράς ηλικίας κατά τοιούτον τρόπον ώστε όταν αδικούνται ούτοι να υπομένουν και μη θυμώνουν, όταν δε βλέπουν άλλον να αδικήται να επεμβαίνουν με θάρρος και να τον υπερασπίζωνται με τα πρέποντα μέσα. Πως όμως θα μάθουν να φέρωνται έτσι; Θα μάθουν, εάν εις την μετά των υπηρετών αναστροφήν των ασκούνται να υπομένουν όταν

περιφρονούνται, και να μη στενοχωρούνται, όταν παρακούονται, προσέχουν δε πολύ τα παραπτώματα, που κάνουν εις τους άλλους. Εις όλας δε αυτάς τας περιστάσεις ο πατέρας να είναι ο κυρίαρχος και ο δικαστής. Και όταν μεν παραβαίνονται οι νόμοι, να είναι αυστηρός και άκαμπτος, όταν δε τηρούνται μειλίχιος, ευπροσήγορος και δώρα να δίδη ως βραβεΐα εις τα παιδιά. Αυτό κάμνει και ο Θεός, κυβερνών τον κόσμον. Απειλεί, ότι θα τιμωρήση δια της κολάσεως και υπόσχεται βασιλείαν την ουράνιον.

Σχολιάζοντας το πιο πάνω απόσπασμα θα λέγουμε ότι η κατοικία του θυμού βρίσκεται στο στήθος και στην καρδιά ειδικότερα. Έδρα της επιθυμίας είναι το συκώτι και του λόγου ο εγκέφαλος. Κάθε άνθρωπος έχει την αρετή και την κακία του. Αρετή του θυμού είναι η σωφροσύνη και η επιείκεια. Κακία του θυμού είναι η θρασύτητα και το ευερέθιστο. Της επιθυμίας αρετή είναι η εγκράτεια και κακία η ασέλγεια. Του λογιστικού μέρους αρετή είναι η σοφία και κακία η ανοησία. Πρέπει λοιπόν να φροντίσουμε σ' αυτούς τους τόπους να γεννηθούν οι αρετές οι οποίες θα δημιουργήσουν μόνο καλούς πολίτες.

Πρώτον, πρέπει οι γονείς να εκριζώσουν τελείως από τα τέκνα τους το θυμό.

Πρέπει να διαπαιδαγωγηθούν τα παιδιά τους από πολύ μικρή ηλικία ώστε και όταν αδικούνται να μη θυμώνουν και όταν βλέπουν να αδικείται κάποιος άλλος να τον υπερασπίζονται με θάρρος. Για να μάθουν όμως τα παιδιά να φέρονται έτσι πρέπει να εξασκηθούν από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Να ασκηθούν ώστε να αντέχουν την περιφρόνηση, να μην στεναχωριούνται ότανδε εισακούγονται οι επιθυμίες τους και να προσέχουν όταν κάνουν παραπτώματα στους άλλους. Ο πατέρας πρέπει να είναι ο δικαστής, και να είναι αυστηρός, όταν τα παιδιά παραβαίνουν τους νόμους. Όταν όμως τηρούνται οι νόμοι να είναι μελίσχιος και ευπροσήγορος και να δίνει δώρα στα παιδιά. Με τον ίδιο τρόπο συμπεριφέρεται και ο Θεός στους ανθρώπους.

Συνεχίζοντας τη διδαχή του, ο μεγάλος Ιεράρχης της εκκλησίας μας, τονίζει τα μέσα με τα οποία το παιδί θα εξασκηθεί στην εγκράτεια του θυμού του: «Το παιδί ας προπονήται εις το σπίτι και ο πατέρας ή ο αδελφός ας το κακομεταχειρίζεται δια να το κάμουν να νικήση τον θυμόν του

υπομένον. Ας λαμβάνουν ενίοτε και θέσιν αντιπάλου, ώστε να του δίδουν την ευκαιρία να νικήση..... Υπάρχει και άλλο μέσον. Ποίον; Όταν θυμώνη να του υπενθυμίξης τας ιδικάς του ελλείψεις. Όταν αγανακτή κατά του υπηρέτου να του λέγης ότι και αυτός υποπίπτει σε σφάλματα και πως θα ήθελε να του φέρωνται οι άλλοι, αν ήτο εις την θέσιν του υπηρέτου. Αν το ίδης να κτυπά τον υπηρέτην τιμώρησε το. Το ίδιο να κάμης και αν ιδής να τον υβρίζει. Το παιδί δεν πρέπει να έχη χαρακτήρα ούτε πολύ μαλακόν, ούτε άγριον, αλλά να έχη ανδρικόν φρόνημα και συγχρόνως επιείκIAN. Η ορμητικότης του χαρακτήρος θα του χρησιμεύση σε πολλάς περιστάσεις, επί παραδείγματι, όταν θα γίνη πατέρας ή κύριος δούλων. Παντού η ισχυρά δύναμις της ψυχής μας είναι πολύ χρήσιμος και μόνον όταν πρόκειται δια το ατομικόν μας συμφέρον είναι επιβλαβής και δεν πρέπει να γίνεται χρήσις αυτής. Δια τούτο και ο Παύλος ουδέποτε μετεχειρίσθη τον θυμόν, οσάκις επρόκειτο δια το άτομον του, παρά μόνον όταν επρόκειτο να βοηθήση αδικουμένους». Και καταλήγει: «καταπράϋνε τον θυμόν του και διαπαιδαγώγησε την θέλησιν του, ώστε να έχη φρόνημα επιεικείας και υποχωρητικότητος. Διότι, όταν δεν

αντιπαθή κανένα, όταν υπομένη αγογγύστως τας ζημιάς, όταν δεν θέλη να τον υπηρετούν, όταν δεν αγανακτή που τιμάται άλλος, δια ποίον, λοιπόν, λόγον θα οργίζεται;

Με μεγάλη σαφήνεια διατυπώνονται από τον Ιεράρχη οι παιδαγωγικοί τρόποι με τους οποίους οι γονείς θα εξασκήσουν το παιδί στην εγκράτεια του θυμού. Πρέπει να το κακομεταχειρίζεται ο πατέρας ή ο αδελφός για να μάθει να νικά το θυμό του. Όταν θυμώνει να του υπενθυμίζουν τις δικές του ελλείψεις και αδυναμίες. Όταν αγανακτεί με τον υπηρέτη να του υποδεικνύουν ότι και αυτό κάνει σφάλματα και αν κτυπήσει τον υπηρέτη να το τιμωρούν. Το παιδί δεν πρέπει να έχει χαρακτήρα πολύ μαλακό ούτε άγριο, αλλά να έχει επιείκεια, υποχωρητικότητα και ανδρικό φρόνημα.

Ο Χρυσόστομος δίνει πολύ μεγάλη σημασία στο «έγκαιρον της αγωγής» διότι πιστεύει ότι, όταν η ψυχή είναι απαλή, είναι δυνατόν να εντυπωθούν ωφέλιμα διδάγματα. Γράφει: «Δεν θα παύσω να σας παρακαλώ, ικετεύω και τονίζω το εξής: Να δίδετε πρωτεύουσαν θέσιν εις την καλήν ανατροφήν των παιδιών σας. Εάν αγαπάς το παιδί σου απόδειξε το δια τούτου (της καλής ανατροφής), το οποίον,

άλλως τε θα σου φέρη την αμοιβήν. Ἀκουσε τι ο Παῦλος λέγει: «Εάν παραμείνουν (τα παιδιά) εις την πίστιν και την αγάπην και τον αγιασμόν μετά σωφροσύνης» (Α' προς Τιμόθεον 15) θα ευδοκιμήσουν ... Αν τα καλά διδάγματα εγχαραχθούν εις την ψυχὴν του παιδιοῦ, εφ' ὅσον αὐτὴ εἶναι απαλὴ και τρυφερὰ, κανεὶς δεν θα ἠμπορέσῃ να αφαιρέσῃ αὐτὰ αργότερα, διότι με την πάροδον της ηλικίας θα ἔχουν αποτυπωθῇ¹ κατὰ τρόπον ανεξίτηλον εις αὐτήν, ὅπως και η σφραγὶς εις τον κηρόν.

Ἀκόμη εφιστάτην προσοχὴν και στο ὅτι πρέπει να λαμβάνεται σοβαρὰ υπόψη η δύναμη και η αντίληψη των μαθητῶν κατὰ την παράδοση των μαθημάτων και οι ἴδιοι να μη ζητοῦν να μάθουν κάτι πρόωρα. Η επιλογή των διδασκάλων εἶναι μια ἄλλη ἀδήριτη ἀνάγκη. Τα κατάλληλα πρόσωπα πρέπει να αναλαμβάνουν την διαπαιδαγώγηση των νέων.

Το ἔργο της αγωγῆς των νέων εἶναι μια μακροχρόνια και επίπονη προσπάθεια. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος υποστηρίζει ὅτι δεν πρέπει να αφήνεται αὐτό το σημαντικότερο ἔργο στην τύχη. Διακηρύττει ὅτι εἶναι ἔργο διοικήσεως και νομοθεσίας και

ως τέτοιο πρέπει να εμπεριέχει κανόνες, νόμους, κυρώσεις και επαίνους. Γράφει γι αυτό:

«Πόλις λοιπόν είναι η ψυχή του παιδιού, και μάλιστα πόλις η οποία μόλις εκτίσθη και ωργανώθη, μια πόλις που έχει ως πολίτας ανθρώπους ξένους, νεοφερμένους, οι οποίοι δεν έχουν καθόλου πείραν της ζωής. Αλλά τους τοιούτους ανθρώπους ημπορείς πολύ καλύτερα να τους συνηθίσης και να τους διαπαιδαγωγήσης. Διότι όσοι έχουν ζήσει επί πολύν χρόνον όπως οι γέροντες, δύσκολα αλλάζουν τρόπον ζωής, χωρίς βέβαια να σημαίνει αυτό ότι είναι αδύνατον να αλλάξουν, διότι και αυτοί ημπορούν να επιστρέψουν εις τον ευθύν δρόμον αρκεί να το θελήσουν. Όσοι όμως είναι τελείως άπειροι της ζωής, αυτοί εύκολα ημπορούν να δεχθούν τους νόμους σου και να συμμορφωθούν με αυτούς. Βάλε λοιπόν νόμους εις αυτήν την πόλιν και εις τους πολίτας της και μάλιστα νόμους αυστηρούς και προστάτεue τους νόμους, όταν τους παραβαίνουν. Διότι το να βάλης νόμους δεν ωφελεί αν δεν επακολουθούν και αι κυρώσεις εναντίον των παραβατών».

(Βλ.Χ. Κυπριανού Διαλέξεις Γυμ.Λαπήθου 1970.66.19-21).

Ο ιερός Χρυσόστομος θεωρεί τον χριστιανισμό σαν την υψηλότερη και πολυτιμότερη φιλοσοφία. Οι χριστιανοί είναι αληθινά φιλόσοφοι, γράφει χαρακτηριστικά. Γι' αυτό και προτρέπει στην επιδίωξη της χριστιανικής ζωής, αφού αυτή είναι η αληθινή φιλοσοφία.

Από την εποχή του Ιερού Χρυσόστομου μέχρι σήμερα, ο χρόνος παρέσυρε διάφορες παιδαγωγικές θεωρίες γύρω από το σκοπό και τα μέσα της αγωγής.

Οι θεμελιακές όμως εκείνες παιδαγωγικές ιδέες του μεγάλου Πατρός της εκκλησίας, έμειναν αναλλοίωτες και αυθεντικές για κάθε εποχή, ιδιαίτερα για την εποχή μας, που κλυδωνίζεται από ποικιλία αθεϊστικών και ορθολογιστικών ρευμάτων με φανερή την επίδραση στην αγωγή. Επείγουσα είναι πλέον η ανάγκη οι παιδαγωγικές αυτές αρχές του Ιερού Χρυσόστομου να επηρεάσουν και πάλι την αγωγή, αν θέλουμε τα παιδαγωγικά μας συστήματα να μην μοιάζουν με «κτίσματα πάνω στην άμμο».

Το παιδαγωγικό σύστημα της χριστιανικής αγωγής που εισηγούνται οι Πατέρες της Εκκλησίας μας και μάλιστα ο Ι.

Χρυσόστομος δεν φθείρεται με την πάροδο του χρόνου, γιατί θέλει να οδηγεί τον άνθρωπο στο «κατά θεόν ζήν». (βλ. Β.Σκιαδά Στα ίχνη των Αγίων Καλαμάτα 6.65).

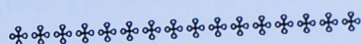
(βλ. Β.Σκιαδά Στα ίχνη των Αγίων Καλαμάτα 6.65).
Κεφ. Β'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ

ΙΕΡΑΡΧΩΝ

ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΕΦΗΒΟΙ



Οι παιδαγωγικές αρχές των τριών Ιεραρχών - αδάμαντες πολύτιμοι - εφαρμοζόμενες στις αδυσώπητες και αλλοπρόσαλλες μέρες μας είναι πολύτιμος οδηγός πορείας για κάθε παιδαγωγό, παλαιότερο και νεώτερο. Γιατί οι αρχές αυτές είναι διαχρονικές, πάντα καίριες και επίκαιρες.

Γράφει ο πατήρ Εφραίμ ο Βατοπεδινός σε άρθρο του στο περιοδικό "Ορθόδοξη Μαρτυρία" αρ. 42 του 1994 με τίτλο "Οι τρεις Ιεράρχαι ως νηπτικοί* και θεμελιωταί της Θεανθρώπινης Παιδείας": "Παρ' όλον που το κέντρο του ενδιαφέροντος των Τριών Ιεραρχών ήταν η αιωνία μακαριότης (στην Βασιλεία των Ουρανών) και το κέντρο της αγάπης τους αυτός ούτος ο Ιησούς και μόνον, συνιστούν με το λόγο τους και την ιδίαν τους τη ζωή θετικήν στάσην απέναντι στον κόσμο, που συνοδεύεται όμως από κάποιαν εκλεκτικότητα.

νηπτικός = ξάγρυπνος πατήρ (νήφω=είμαι άγρυπνος)

(Βλ. Περιοδικό Ορθόδοξη Μαρτυρία αρ. 42 1994)
Κεφ. Γ

Τον κανόνα εδώ τον χαράσσει ο Μέγας Βασίλειος, ειδικώτερα στο έργο του “Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο λόγων”. Επιτρέπει ο άγιος να χρησιμοποιούμε την “θύραθεν παιδεία”, αλλά να παίρνομεν από αυτών, όπως οι μέλισσες, μόνο ό, τι είναι χρήσιμον. Η αξιολόγηση δηλαδή της κοσμικής παιδείας και κατ’επέκτασιν όλων των κοσμικών πραγμάτων γίνεται με βάση την αιωνιότητα.

Οι Τρεις Ιεράρχαι εφήρμοσαν πρώτα αυτήν την παιδείαν και έπειτα την δίδαξαν. Μέσα από αυτό το πνεύμα πρέπει να ερμηνευθούν όλα τα έργα, που άφησαν στην Εκκλησίαν. Ιδιαίτερα σήμερα, η παιδεία περνάει μεγάλην κρίσιν. Ήδη, βλέπουμε τους πικρούς καρπούς της.

Πόσοι μαθηταί και φοιτηταί έρχονται στο ‘Άγιον ‘Όρος, τραυματισμένοι πολλές φορές ανεπανόρθωτα από το σημερινόν πνεύμα και την γραμμήν της παιδείας μας! Δυστυχώς φθάνομεν να πούμε σήμερα μετά μεγάλης λύπης ότι τα σχολεία, αντί να μορφώνουν τους νέους, τους παραμορφώνουν. Και ο λόγος είναι ότι ξεφύγαμεν από το πνεύμα της παιδείας των τριών Ιεραρχών.

Για να μη φαίνεται όμως ότι επιρρίπτουμε ευθύνες στο παιδαγωγικό μας σύστημα μόνο, ας δούμε τους παράγοντες της αγωγής σε σχέση με τους έφηβους, που είναι το θέμα μας, υπό το πρίσμα πάντοτε της διδασκαλίας των Τριών Ιεραρχών.

Πέρα από τα σχολεία, τα οποία ασκούν επίδραση, όχι μόνο μέσω των προσώπων, τα οποία ανήκουν σ' αυτά, αλλά και με την όψη τους οργάνωση, ο παράγοντας οικογένεια ασκεί αποφασιστικής σημασίας επίδραση.

Η οικογένεια αποτελεί το πρώτο και θεμελιώδες κύτταρο της κοινωνικής ζωής. Στα πλεονεκτήματα και τη δύναμη της οικογένειας ανήκει και το γεγονός, ότι σ' αυτή μπαίνουν οι βάσεις της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του έφηβου, δεδομένου ότι τα πρώτα έξι χρόνια της ζωής του είναι πρωταρχικής και αποφασιστικής σημασίας για τη δομή της προσωπικότητας του. Τα προβλήματα που πολλές φορές κουβαλούν οι έφηβοι στο σχολείο έχουν τις ρίζες τους μέσα στην οικογένεια γι' αυτό και η θετική συμβολή του σχολείου δύσκολα διαφαίνεται.

Για τους Τρεις Πατέρες της Εκκλησίας μας το έργο της αγωγής είναι αδύνατο και ατελέσφορο χωρίς την συμβολή της

Εκκλησίας. Η παιδευτική της δύναμη είναι ασύγκριτη, γι' αυτό ο ιερός Χρυσόστομος την αποκαλεί “μέγιστο διδασκαλείον και παιδευτήριον” (P.G. 59, 591). Σε άλλο σημείο ο ίδιος Πατήρ, τονίζοντας το ρόλο της Εκκλησίας γράφει ότι ο χώρος της Εκκλησίας δεν είναι για διαλέξεις αλλά για διδασκαλία. “Η γαρ εκκλησία”, γράφει, “ου διαλέξεως, αλλά διδασκαλίας χωρίου εστί”. (P.G.61, 314). Η εκκλησία, παράλληλα με την πολιτική εξουσία χαρακτηρίζεται από τους Πατέρες ως “δευτέρα αρχή” (Ιωάννης Χρυσόστομος P.G. 61, 510), η οποία με την οργάνωση της πάνω σε βάση αληθινής ισοτιμίας και με τη διδασκαλία των θείων διδαγμάτων αποβαίνει πρωτεύων παράγοντ^ς αγωγής. Όλοι, με την ίδια αξία και με την ίδια φωνή αναπέμπουν ύμνους προς το δημιουργό της οικουμένης. (Ιωάννης Χρυσόστομος P.G. 63, 487). Αυτό μπορεί να ασκήσει μεγάλη και ευεργετική επίδραση πάνω στη ψυχή του νέου.

Στο έργο της αγωγής των εφήβων, μεγάλο ρόλο διαδραματίζουν τα παιδαγωγικά μέσα τα οποία διεξέρχεται ο παιδαγωγός για να επιτύχει τους στόχους του.

Ένα πρώτο παιδαγωγικό μέσο είναι ο εθισμός, ο οποίος όχι μόνο κατά την αρχαιότητα, αλλά και στο χριστιανικό χώρο, θεωρείται ένα πολύ δραστικό παιδαγωγικό μέσο με μεγάλη δύναμη. “Εξ έθνους το ήθος” έλεγαν οι αρχαίοι. Ψυχολογικά, η συνήθεια “αποτελεί τάσιν προς αυτόματον μάλλον ή ήττον επανάληψιν ομοίων ενεργειών” (Θ. Βορέα, Ψυχολογία, Εν Αθήναις 1948, σ. 449). Έτσι η συνήθεια οδηγεί τον άνθρωπο σε αυτόματες πράξεις και καθιστάται δεύτερη φύση. Βέβαια ο έφηβος γνωρίζει τότε κάτι καταντά ρουτίνα και μηχανικό, γι’ αυτό η συνήθεια ως τρόπος αγωγής πρέπει να βοηθά το νέο να εκτιμά το επιτελούμενο ως αξιόλογο (Κ. Σπετσιέρη, Θεωρία της Παιδείας, Εν Αθήναις 1961, σ. 157).

Κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας, τόση είναι η δύναμη της συνήθειας και για τα καλά και για τα κακά, ώστε χαρακτηρίζεται ως “τυραννία”.

Η συνήθεια έχει μεγάλη αξία διότι έλκει τον άνθρωπο στην πράξη γι’ αυτό και ο Χρυσόστομος τη χαρακτηρίζει “εμψυχο διδάσκαλο” (P.G. 62, 633). Ο χριστιανός παιδαγωγός πρέπει να γνωρίζει ότι η συνήθεια δεν είναι καταναγκαστική (κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε σύγκρουση με το ίδιο το πνεύμα του

(Θ. Βορέα, Ψυχολογία, Αθήναις 1948 σ. 449)
(Κ. Σπετσιέρης, Θεωρία της Παιδείας Αθηνών 1961 σ. 157)
(P.G. 62, 633)
Κεφ. Γ'

Χριστιανισμού) αλλά έρχο προαίρεσης, γι' αυτό οφείλει να καλλιεργεί με πνεύμα αγάπης ηθικές συνήθειες στα παιδιιά και ιδιαίτερα στους έφηβους. Αυτό το έργο πρέπει να αναλαμβάνεται όσο γίνεται νωρίτερα διότι, αναφέρει ο Χρυσόστομος «ότε το απλούν της ηλικίας και το άδολον και προς το ψεύδος ανεπιτήδειον εξαγορεύει ευκόλως τα απόρρητα της ψυχής». (P.G. 60, 755). Και ο μ. Βασίλειος συμφωνεί γράφοντας: “Η καλή συνήθεια εκ πρώτης ηλικίας μιμείται την στερρότητα της φύσεως” (P.G. 31, 572).

Ίσως τίποτε άλλο δεν επιδρά πιο θετικά στη ψυχή και το χαρακτήρα του έφηβου, όσο το **παράδειγμα**. Αν καμιά φορά το έργο της αγωγής δεν φέρει αποτέλεσμα, είναι γιατί τα λόγια μας δεν συνοδεύονται από το παράδειγμα μας. Οι πάντοτε αυστηροί κριτές έφηβοι είναι σε θέση να το διαβλέπουν αυτό και να ενεργούν ανάλογα.

Το παράδειγμα δείχνει στο νέο άνθρωπο όχι μόνο τι πρέπει να πράξει αλλά και αυτό που μπορεί να πράξει και πως να το πράξει. Ο χριστιανισμός αποδίδει μεγάλη σημασία στη δύναμη των έργων γι' αυτό ο Ιερός Χρυσόστομος σημειώνει: “αλλ' ουχ ούτως η δια των ρημάτων, ως η δια των

πραγμάτων διδασκαλία τους μαθητευομένους ενάγειν είωθε”. (P.G. 48, 787). Δηλ. δεν επηρεάζουν τους μαθητές μας τα λόγια μας όσο τα έργα μας. Αυτό συμβαίνει διότι, όπως σημειώνει αλλού ο ίδιος πατήρ : “μάλλον από εων έργων ρυθμίζεσθαι η ανθρωπίνη φύσις είωθεν” (P.G. 63, 141).

Ιδιαίτερη σημασίαν έχει το ζωντανό παράδειγμα, το οποίον προέρχεται από τους μορφωτικούς παράγοντες της αγωγής, τόσον από την οικογένεια όσο και το σχολείο. Οι γονείς αλλά και οι δάσκαλοι οφείλουν να διδάσκουν με τους τρόπους τους και με την όλη τους συμπεριφορά. Προ πάντων στο έργο της αγωγής των εφήβων απαιτούνται όχι μόνο οι νουθεσίες με τα λόγια, αλλά και η έμπρακτη προβολή καλής συμπεριφοράς. Το καθημόν αυτό τονίζει εμφαντικά ο Ιερός Χρυσόστομος (Βλ. P.G. 62, 273). Εννοείται, λοιπόν, ότι οφείλουμε να πράττουμε όσα διδάσκουμε με τα λόγια, ώστε στα μάτια των μαθητών και δη των εφήβων, να καταστήμε πραγματικά παραδείγματα προς μίμηση. Ιδιαίτερα ο χριστιανός παιδαγωγός οφείλει πάντοτε να προβάλλει προς μίμηση όλα τα παραδείγματα των αγίων και των μεγάλων ανδρών, οι οποίοι όπως αναφέρει ο ιερός Χρυσόστομος “της

αυτής όντες ημίν φύσεως άπαντα τα της αρετής κατώρθωσαν” (P.G. 47, 357).

Η παιδαγωγική πείρα, διδάσκει ότι, στο έρχο της αγωγής οι **αμοιβές** και οι **ποινές** είναι πράγματα αναπόφευκτα. Οι αμοιβές και οι ποινές μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσα αγωγής των εφήβων μας, φτάνει να χρησιμοποιούνται με διάκριση και (ιδίως οι ποινές) με αγάπη. Αν ο έφηβος πειστεί ότι η ποινή του επιβάλλεται όχι εκδικητικά αλλά με αγάπη, θα τη δεκτεί και θα επηρεαστεί από αυτή θετικά.

Πρώτα, για την αμοιβή. “Χρη τον διδάσκαλον επαινείν”, παρατηρεί ο Χρυσόστομος, (P.G. 50, 655) και με τον τρόπον αυτό προβάλλει την ευεργετική επίδραση του επαίνου. Η αμοιβή των καλών πράξεων ενθαρρύνει το άτομο και το ωθεί σε παραπέρα πρόοδο και εξέλιξη. Επίσης, ιδιαίτερα στους έφηβους που συχνά υποφέρουν από έλλειψη αυτοεκτίμησης, τονώνεται το συναίσθημα αναγνώρισης και τιμής το οποίο έχει ανάγκη ο νέος για την περαιτέρω ανάπτυξη του και την απόκτηση θετικής εικόνας προς τον εαυτό του.

Το αίσθημα αυτοεκτίμησης του γεννάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, τρέφεται όμως από τη γνώμη, που έχουν οι άλλοι γι' αυτόν.

Όχι μόνο ο αρχαίος ελληνικός κόσμος αλλά και ο χριστιανικός μιλούν για την ιδιαίτερη σημασία και αξία των επαίνων και των αμοιβών, ιδίως της ηθικής αμοιβής, η οποία απευθύνεται στο συναίσθημα των μαθητών καθώς και στην απονομή, με μέτρο τιμών και βραβείων (Βλ. Ιωάννης Χρυσόστομος P.G. 4, 48, 775-76).

Η επιδοκιμαστική κρίση, όταν μάλιστα ο νέος δεν έχει φτάσει σε βαθμό βεβαιότητας, έχει μεγάλη παιδευτική σημασία. Πολλές φορές αυτή η κρίση επιζητείται από μέρους του μαθητή διότι με αυτή, αποκαθίσταται η συναισθηματική του ισορροπία. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις που ο έφηβος όχι μόνο δεν επιδιώκει την ευνοϊκή κριτική αλλά και την αποφεύγει. Νομίζουμε αυτό συμβαίνει απο μια διάθεση ανεξαρτησίας, γι' αυτό από μέρους του δασκάλου απαιτείται διάκριση, ώστε να έχουμε θετικό αποτέλεσμα. Φαινομενικά, μεγαλύτερη ανάγκη επαίνου έχουν οι μικροί και αρχάριοι

μαθητές. Η ανάγκη όμως του επαίνου εξαρτάται από την ιδιοσυγκρασία ενός ατόμου. Ίσως περισσότερο από κάθε άλλον έχει ανάγκη επαίνου ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος και δη ο έφηβος. Όταν μάλιστα ο έπαινος προέρχεται από το δάσκαλο ο οποίος εκπροσωπεί ένα κόσμο αξιών τότε η ωφέλεια είναι μεγάλη κατά τη γνώμη μας.

Ερχόμαστε τώρα στην ποινή. Ίσως φαίνεται αναχρονιστικό να μιλούμε στην εποχή μας για ποινές, όμως ο λόγος ανήκει στους τρεις Ιεράρχες, οι οποίοι, είναι πάντοτε επίκαιροι, όπως έχει φανεί μέχρι τώρα.

Η ποινή είναι ένα μέσο με το οποίο εξασφαλίζεται η ηθική και κοινωνική τάξη. Το μέσο, αυτό είναι αναγκαίο τόσο στην οικογενειακή και σχολική ζωή, όσο και ευρύτερα στην κοινωνική ζωή των ατόμων. Πολλές φορές τα προληπτικά μέσα της αγωγής όπως η συμβουλή και η προσέγγιση του μαθητή από μέρους του δασκάλου δεν συντελούν στην ορθή διαγωγή των μαθητών. Στις περιπτώσεις αυτές ο εκπαιδευτικός καταφεύγει στην ποινή, έστω κι αν θεωρητικά, πολλές φορές τάσσεται εναντίον της. Συμβαίνει δηλ. πολλές φορές να δηλώνουμε θεωρητικά αντίθετοι με την ποινή, όμως

στην πράξη αναγκάζομαστε να την εφαρμόσουμε, μη βρίσκοντας άλλο τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων ή της επαναστατικότητας των εφήβων. Φαίνεται ότι η ποινή είναι από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα της αγωγής και οι γνώμες διχάζονται. Τι λένε επ' αυτού οι τρεις φωστήρες της εκκλησίας μας;

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος παρατηρεί ότι πριν προχωρήσει ο δάσκαλος στην επιβολή οποιασδήποτε ποινής, πρέπει προηγουμένως να συμβολεύσει και να νουθετήσει τους μαθητές (Ιωάννης Χρυσόστομος P.G. 51, 331. 60, 147 και 57, 309). Τα παιδονομικά αυτά μέσα σχετίζονται με τη συναισθηματική κατάσταση της θλίψης, η οποία κατά την παιδική, την εφηβική και ώριμη ηλικία χαρακτηρίζεται ως δραστικό παιδονομικό μέσο. (Ιωάννης Χρυσόστομος P.G. 60, 302 και 63, 680).

Γενικά, οι εκκλησιαστικοί πατέρες θεωρούσαν την τιμωρία ως μέσο μεγάλης παιδαγωγικής σημασίας. Ο Χρυσόστομος που αναφέραμε και πιο πάνω, θεωρεί ότι η νουθεσία δεν είναι αρκετή για την πρόληψη και επανόρθωση μιας κακής πράξης. Θεωρεί ακόμη ότι η έλλειψη τιμωρίας για

τις κακές πράξεις αποτελεί μεγάλη ζημιά και για τους μαθητές και για τους δασκάλους. “Το μη επιτιμάν τους αμαρτάνουσιν, ζημιά εστί και τω διδασκάλω και τω μαθητή” (P.G.61, 503). Την τιμωρία ο Μέγας Βασίλειος την ονομάζει «Ιατρείον ψυχής». Με αυτήν ελέγχονται τα σφάλματα και επανορθώνονται τα λάθη. Η τιμωρία κατά τον Μ. Βασίλειο, δεν είναι έργο του καθενός, αλλά των αρμοδίων προσώπων. (P.G. 31, 1041C-1044A).

Συνηθισμένες ποινές κατά την εποχή των πατέρων, εκτός από τις επιπλήξεις και τους εκφοβισμούς, ήταν η αποχή από το φαγητό και η κατάκλιση του νέου χωρίς φαί. Αυτό συνάγεται εύκολα από τον Ιω' τον Χρυσόστομο, ο οποίος αναφέρει “κέλευσον μη δειπνήσαντες καθευδήσαι”. (P.G. 49,79). Πέρα όμως από αυτές τις ποινές, τις οποίες η σύγχρονη παιδαγωγική ίσως θεωρεί παράλογες και αντιπαιδαγωγικές, η ιστορία μιλά και για σωματικές ποινές. Φαίνεται ότι ο ραβδισμός, ο οποίος ήταν γνωστόν από την κλασσική αρχαιότητα, αποτέλεσε παιδαγωγική μέθοδο και στο χώρο του Χριστιανισμού.

Ἦδη στην Π. Διαθήκη εξαίρεται η αξία της μεθόδου αυτής "Ο αγαπών τον υιόν αυτού, ενδελεχήσει μάστιγας αὐτώ, ἵνα ευφρανθῇ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ", διαβάζουμε στη Σοφία Σειράχ (30,1) και αλλού: "ὅς φείδεται τῆς βακτηρίας, μισεῖ τὸν υἱόν αὐτοῦ ὁ δ' αγαπών, ἐπιμελῶς παιδεύει". (Παροιμ. 13,24).

Σε πολλά σημεία των ομιλιών του ο Χρυσόστομος αναφέρει τους ραβδισμούς, τις μαστιγώσεις και τα κτυπήματα, που επέφεραν οι γονεῖς στα τέκνα τους. Συμπληρώνει βέβαια ὅτι αὐτό το ἔκαναν με μεγάλη θλίψη και με ἀπώτερο στόχο τὴ σωτηρία τους (B. P.G. 47, 476, 58, 542. 49, 81. 51, 329 και 63, 765-767). Η ἴδια ατμόσφαιρα επικρατοῦσε και στο σχολεῖο. Ο ἴδιος πατέρας τῆς ἐκκλησίας μας αναφέρει ὅτι τα παιδιά, τα ὁποῖα ἔδειξαν ἀμέλεια στην ἐκμάθηση των μαθημάτων τους, "ὑπομένουσι ἐσχάτας πληγὰς" (P.G. 57, 319). Ἀλλά και ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος συμφωνεῖ γράφοντας "πλήπτων σίδηρος ἐκπυροῖ τοὺς λίθους σκληρὰ δε μάσειξ παιδαγωγεῖ καρδίαν" (P.G. 37, 922, 67. 73-74).

Η Καινή Διαθήκη, βέβαια, ἀντιμετωπίζει διαφορετικὰ τὸ πρόβλημα των ποινών. Ο Ἀπόστολος Παῦλος, γράφοντας πρὸς τοὺς ἐφεσίους, παρατηρεῖ: "οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε

(Παροιμ. 13, 14)
(B.P.G. 47, 476, 58, 542, 49, 81. 51, 329 και 63, 765-767)
(P.G. 57, 319)
(P.G. 37, 922, 67.73-74)
ΚΕΦ. Γ'

τα τέκνα υμών, ἀλλ' ἐκτρέφεον αὐτά ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου" (εφεσ. 6,4). Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ οἱ Πατέρες, υποστηρίζουν μὲν τὴν χρῆσιν σωματικῶν ποινῶν, ἐπιμένουν ὅμως ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ γίνεταί με μέτρο, διαφορετικὰ ἀμβλύνεται τὸ συναίσθημα καὶ τὰ παιδιὰ ὁδηγοῦνται σὲ ἀναισθησία, διότι συνηθίζουν πλέον αὐτὴν τὴν κατάστασιν καὶ δὲν τοὺς κάνει καμμιὰ αἴσθησι. "Ἄν γὰρ μάθῃ παιδεύεσθαι συνεχῶς", ἀναφέρει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, "καὶ καταφρονῇ μαθήσεται, μαθὼν δὲ καταφρονεῖν, τὰ πάντα ἀνέτρεψεν" (P.G. 57,319). Τότε, τὸ ἔργο τῆς αγωγῆς, σύμφωνα με τὸν ἱερό Πατέρα, ἀποβαίνει μάταιο.

Ἡ σύγχρονη Παιδαγωγικὴ τάσσεται ἐναντίον κάθε μορφῆς σωματικῆς ποινῆς. Πιστεύει ὅτι ἡ βάση κάθε ἠθικῆς ἐξέλιξης βρίσκεται στὸν αὐτοσεβασμὸ καὶ στὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς. Καὶ τὰ δύο πλήττονται ἀνεπανόρθωτα καὶ υποβιβάζουν τὴν αξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου με τὴν χρῆσιν κάθε μορφῆς σωματικῆς ποινῆς.

Ἡ τακτικὴ τῆς ποινῆς ὡς μέσου βελτίωσης τῆς ἐπίδοσης καὶ ιδίως τῆς συμπεριφορᾶς τῶν παιδιῶν, ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ γονεῖς περισσότερο καὶ ἀπὸ

εκπαιδευτικούς των μικρών τάξεων, ιδίως του δημοτικού σχολείου. Μιλώντας για έφηβους, ιδιαίτερα σήμερα, η επιβολή ποινών είναι πολύ δύσκολη κι ίσως εντελώς αναποτελεσματική. Τα αποτελέσματα μάλιστα μπορεί να είναι εντελώς αντίθετα από αυτά που περιμένουμε. Βέβαια, μέσα από την καθημερινή πείρα διαπιστώνουμε ότι τα δυσάρεστα συνεπακόλουθα δεν οφείλονται στην ίδια την τιμωρία, αλλά στην αψυχολόγητη και άκαιρη εφαρμογή της.

Πολλοί ψυχολόγοι σήμερα διακρίνουν τις τιμωρίες σε δυο κατηγορίες. Αυτή, η οποία επιβάλλει σωματικό πόνο και εκείνη η οποία επιβάλλει στέρηση αμοιβών και επαίνων, όπως αποβολή από την αίθουσα κλπ. Για να μη διασαλεύονται όμως οι ομαλές σχέσεις δασκάλου και μαθητή και να δυσχαιρένεται έτσι το έργο της αγωγής, πρέπει παράλληλα με την τιμωρία, η οποία επιβάλλεται λόγω της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς του μαθητή, να επαινείται και η ορθή διαγωγή του σε άλλες εκδηλώσεις, ώστε να κατανοήσει ότι μόνο μία πλευρά της διαγωγής του αποδοκιμάζεται και δεν τον απορρίπτουμε ολόκληρο. Είναι λοιπόν βασικό, παράλληλα με την επιβολή της τιμωρίας να επαινούνται και να ενθαρρύνονται οι θετικές

πλευρές του μαθητή, π.χ. τιμωρείται γιατί αυθαδίασε στον καθηγητή, όμως επαινείται γιατί σε μια συγκεκριμένη συζήτηση έλαβε μέρος με ώριμο και δημοκρατικό τρόπο. Με τον τρόπο αυτό υποβοηθείται ο μαθητής να διακρίνει, ποιά συμπεριφορά είναι παραδεκτή σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Πάντως, συγκρίνοντας τα δυο είδη ποινών, στα οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, είναι ασύγκριτα ανώτερη η εφαρμογή της ποινής της στερήσεως των αμοιβών από την ποινή της χειροδικίας.

εφαρμόζεται σχολαστικά στην Παιδεία.

γ) Αγωγή των παιδιών και των νέων με σύγχρονα παιδαγωγικά αρχών και μεθόδων.

δ) Συμπράξη και συνεργασία γονέων και παιδαγωγών είναι αναγκαία για μία ομαλή και φυσολογική ανάπτυξη του νέου.

ε) Τα παράδειγμα των γονέων και των παιδαγωγών είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της ορθής αγωγής του νέου κάθε εποχής.

Συμπεράσματα - προτάσεις

Συνοπτικά οι Τρεις Ιεράρχες στο μέγα θέμα "Παιδεία - αγωγή" λαμβάνουν τις εξής θέσεις:

α) Για την αγωγή και την παιδεία των νέων χρειάζεται ανοιχτό μυαλό. Αυτό δεν σημαίνει συσχηματισμό και υποταγή σε παιδαγωγικά συστήματα χωρίς θεό, χωρίς ηθική.

β) Να λαμβάνεται υπ' όψη πάντοτε η φύση του παιδιού και σύμφωνα μ' αυτήν να προχωρεί ο παιδαγωγός. Το "μέτρο" να εφαρμόζεται σχολαστικά στην Παιδεία.

γ) Αγωγή των παιδιών και των νέων με σαφήνεια παιδαγωγικών αρχών και μεθόδων.

δ) Σύμπραξη και συνεργασία γονέων και παιδαγωγών είναι αναγκαιότητα για μια ομαλή και φυσιολογική ανάπτυξη του νέου.

ε) Το παράδειγμα των γονέων και του παιδαγωγού είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της ορθής αγωγής του νέου κάθε εποχής.

Προτάσεις:

α) Δεν θα ήταν υπερβολή αν προτείναμε Παιδαγωγικό Συμπόσιο επί των παιδαγωγικών θέσεων και αρχών των Τριών Ιεραρχών. Το Συμπόσιο αυτό να γίνεται κάθε τρία χρόνια, όπου θα γίνονται παιδαγωγικές ανακοινώσεις επιστημονικής βαρύτητας. Τα πορίσματα του Συμποσίου να συλλέγονται από τα παιδαγωγικά Ινστιτούτα Ελλάδας και Κύπρου για υλοποίηση.

β) Ανάγκη εκλαϊκευμένων εκδόσεων για τον εκπαιδευτικό όλων των βαθμίδων επί των παιδαγωγικών αντιλήψεων των τριών της Εκκλησίας μας σοφών Ιεραρχών. Αυτές θα μπορούσε να αναλάβει η Εκκλησία από κοινά με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.

Επίλογος

Γράφει ο Απόστολος Παύλος στην προς Εφεσίους επιστολή του κεφάλαιο 6, στίχοι 1-4: "Τα παιδιά οφείλουν να σέβονται τους γονείς, μα και οι γονείς οφείλουν να μην παροργίζουν τα τέκνα αυτών".

Τετραγωνισμένη η λογική του Αποστόλου Παύλου. Πάνω σ' αυτή τη λογική της αμοιβαιότητας οικοδομούν και οι Τρεις Ιεράρχες.

Το Α και το Ω της παιδαγωγικής έγνοιας των Τριών Πατέρων είναι η ισόρροπη ανάπτυξη του παιδιού. Παρωπίδες δεν είναι δυνατό να γίνουν δεκτές σ' ένα χώρο τόσης και τέτοιας ευαισθησίας, όπως είναι ο χώρος της υπεύθυνης παιδείας.

Ανοικτό μάτι, αλλά χωρίς συνθηκολογήσεις και συσχηματισμούς με αδοκίμαστες "μεθόδους" παιδαγωγικής. Πειραματισμοί στην αγωγή δεν είναι σωστό να γίνονται. Είναι παρακινδυνευμένο. Αν θα αποτολμούμε πειραματισμούς, αυτοί θα πρέπει να γίνονται με φειδώ, προσοχή και με μεγάλο ποσοστό πιθανότητας επιτυχίας.

Οι Τρεις Ιεράρχες δεν υπολείπονται σε τίποτε άλλων παιδαγωγών: όραμα, υπευθυνότητα, αγάπη για το παιδί φόβος Θεού, είναι τα κύρια γνωρίσματα τους.

Η εργασία αυτή (σταγόνα στον ωκεανό των παιδαγωγικών θέσεων των Τριών Ιεραρχών) "φιλοδοξεί" να προσφέρει ένα μόνο πετραδάκι, μια και μόνο ψηφίδα στο υπέροχο ψηφιδωτό που λέγεται "παιδαγωγική αγωνία των Τριών φωστήρων της Τρισηλίου Θεότητας". Τα κατάφερε; Το ελπίζουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αρχιμανδρίτη Εφραίμ. «Οι τρεις Ιεράρχες ως νηπτικοί και θεμελιωταί της Θεανθρώπινης Παιδείας» Βλ. Περιοδικό Ορθόδοξη Μαρτυρία Αρ. 42, 1994.
2. Βορέα Θ. «Ψυχολογία» Αθήναις 1948.
3. Εφesiους σ. 4
4. «Θέματα Χριστιανικής Ηθικής» Γ' Λυκείου ΟΕΔΒ Αθήνα
5. Κυπριανού Χ. «Διαλέξεις του Γυμνασίου Λαπήθου» 1970
6. Μπαλανού Δ. «Οι Πατέρες και συγγραφείς της αρχαίας Εκκλησίας», Αθήναι 1961.
7. Μπιλάλη Β. «Προς τους νέους»
8. «Παροιμίες»
9. Πατρολογία Γκρέκα «Πηγές Ελληνικής Πατρολογίας»
10. Ρήγας Α. «Εισαγωγή στην Επιστήμη της Αγωγής» Τόμος Α' Αθήνα 1997
11. Ρήγας Α. «Παιδαγωγική Επιστήμη» Τόμος Β. Αθήνα 1993
12. Ρήγας Α. «Εισαγωγή στην Επιστήμη της Αγωγής» Τόμος Β. 1997
13. Σκιαδά Β. «Στα ίχνη των Αγίων Καλαμάτα»
14. Σοφία Σειράχ
15. Σπετσιέρης Κ. «Θεωρία της Παιδείας», Αθήνα 1961
16. Χαρώνη Β. «Ψυχολογία και Αγωγή των εφήβων», Αθήναι 1976

ПАРАРТНМА



ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ



Αιδόσκαλοι



ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ
ΕΙΝΑΙ ΕΚΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ΣΥΦΜΙ-
ΛΩΣΑΝ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕ
ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ.

ΑΥΤΟΙ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΟΙ
ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ
ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ
ΧΑΡΗ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ
ΝΑΖΩΡΑΙΟΥ

«Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀληθινοῦ δασκάλου, ὄχι μόνον μὲ συμβουλὲς ἀλλὰ καὶ μὲ προσευχὰς νὰ βοηθῇ τοὺς μαθητὲς του».

«Ὁ δάσκαλος ποὺ ἀγαπᾷ τὰ παιδιὰ καὶ τὸ Θεό, δὲν παιδαγωγεῖ μόνον μὲ τὴν διδασκαλίαν του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς προσευχὰς του, παρέχοντας στοὺς διδασκόμενους καὶ τὴν συμμαχίαν τοῦ Θεοῦ».

«Ὁ γενναῖος δάσκαλος δὲν ὠφελεῖ μόνον μὲ τὸ λόγο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προσευχὴν τοὺς μαθητὲς του».

«Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀρίστου δασκάλου, καὶ μὲ τὶς συμβουλὲς νὰ διορθῶνῃ τὸν ἀκροατὴ καὶ μὲ τὶς προσευχὰς νὰ τὸν κἀν δυνατὸ».

«Ὁ δάσκαλος δὲν πρέπει μόνον νὰ παροτρύνῃ στὸ καλὸ, ἀλλὰ καὶ νὰ προσεύχεται καὶ νὰ βοηθῇ μὲ τὴν θερμὴν δέησίν του, ὥστε νὰ μὴν καταποντισθοῦν ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς οἱ μαθητὲς του, οὔτε νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ ἀπατηλὰ συνθήματα. Αὐτὸς ποὺ μᾶς ἐλύτρωσε ἀπὸ τὸ κακὸ μὲ τρόπο θαυμαστό, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κατανοήσῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, Αὐτὸς ἔχει τὴ δύναμιν καὶ μᾶς διαφυλάξῃ καὶ νὰ μᾶς διασφαλίσῃ (καὶ ἐμᾶς καὶ τὰ παιδιά) ἀπὸ κάθε κακῷ».

(Χρυσόστομος)

ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ

«Γνῶσιν ἔχοντα τῶν θείων Γραφῶν, ἀπερίσπαστον (ἀφοσιωμένον στὸ ἔργο του), ἀφιλόγυρον, ἀπράγμονα (ἡρεμον καὶ ὄχι πολυπράγμονα), ἡσυχιον, θεοφιλῇ, φιλόπρωχον, ἀόργητον, ἄμνησίκακον, πολὺν εἰς οἰκοδομὴν τῶν ἐγγιζόντων αὐτῷ (οἰκοδομεῖ πολὺ ὅσους τὸν πλησιάζουν), ἀκενόδοξον, ἀνυπερηφάνον, ἀκολάκευτον, ἀνεπίτρεπτον (ἀμετακίνητον στίς ἀρχές του), μηδὲν προτιμῶντα τοῦ Θεοῦ».

«Ἀγαθῶν διδασκάλων ἀγαθὰ τὰ μαθήματα».

(Μ. Βασίλειος)

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

«Ὡς ἀφιερῶσουμε στὸν Κύριο τὰ παιδιά ποὺ μᾶς ἔδωσε, γιὰ νὰ γίνουμε κοινωνοὶ καὶ τῆς ἐπιτυχίας τους».

(Μ. Βασίλειος)

«Πλούσιος δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει πολλὰ χρήματα, οὔτε ἐκεῖνος ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ πολλὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε. Ἐτσι διαπαιδαγωγῆσε τὸ γιό σου. Αὐτὸ διδάξέ του. Μὴν ἐπιδιώκῃς νὰ διακριθῇ στήν κατὰ κόσμον σοφίαν καὶ νὰ τὸν κάμῃς ἔνδοξον, ἀλλὰ φρόντισε πῶς θὰ τὸν μάθῃς νὰ περιφρονῇ τὴ δόξα αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ γίνῃ λαμπρότερος καὶ ἐνδοξότερος. Αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ κατορθώσῃ καὶ ὁ φτωχὸς καὶ ὁ πλούσιος. Αὐτὰ ὅμως δὲν τὰ μαθαίνει ἀπὸ κάποιον δάσκαλον, οὔτε ἀπὸ κάποια ἐπιστήμην, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ θεῖα λόγια. Μὴν κουράζεσαι νὰ τὸν κάμῃς ρήτορα, ἀλλὰ παιδαγωγῆσέ τον ἔτσι, ὥστε νὰ ζήσῃ κατὰ Θεόν. Μὴν ἀκονίζῃς τὴ γλῶσσά του, ἀλλὰ καθάρισε τὴν ψυχὴν του».

(Χρυσόστομος)

«Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀληθινοῦ δασκάλου: τὸ νὰ πονᾷ πολὺ στίς συμφορὰς τῶν μαθητῶν, τὸ νὰ κόπτεται καὶ νὰ πενθῇ γιὰ τὶς παρεκτροπὲς αὐτῶν ποὺ ἔχει στήν ἐξουσία του».

«Ὁ θρῆνος γιὰ κείνον ποὺ παρεκτρέπεται δὲν εἶναι μόνον σημεῖον ἐπιπλήξεως, ἀλλὰ καὶ ἀπόδειξις τιμῆς καὶ ἀγάπης».

«Ὅταν παρακαλοῦμε κάποιον ποὺ σφάλει σοβαρά, πρέπει νὰ δείχνουμε τὸν πόνο μας μὲ δάκρυα καὶ στεναγμούς. Ὅταν τὸν συμβουλευοῦμε, καὶ ἐκεῖνος δὲν μᾶς προσέχει, ἀλλὰ κατακρίνει, πρέπει νὰ κλαίμε...».

(Χρυσόστομος)

«Δὲν πρέπει νὰ ἀδιαφοροῦμε γι' αὐτοὺς ποὺ παρεκτρέπονται, ἀλλὰ νὰ λυπούμαστε καὶ νὰ πενθοῦμε».

(Μ. Βασίλειος)

«Πολλοὶ πολλὰς φορὲς δὲν ὠφελήθηκαν τίποτε ἀπὸ τὶς συμβουλὲς. Συγκινήθηκαν ὅμως ἀπὸ τὰ δάκρυα καὶ τοὺς θρήνους...».

(Χρυσόστομος)

«Σὰν ἀγαθὸς γιατρός ἐξαντλώντας τὰ περιθώρια τῆς ἐξουσίας πού σου ἔχει δοθῇ, μπορεῖς νὰ σταματήσης τὴν ἀρρώστια, πού σέρνεται καὶ καταστρέφει, μὲ τὶς παιδαγωγικὲς τιμωρίες σου».

«Σ' ἐκείνον πού ὀρθοφρονεῖ, ἡ ντροπὴ εἶναι βαρύτερη ἀπὸ τὴν τιμωρία».

(Μ. Βασίλειος)

«Πρόσεξε τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ φιλοστοργία τοῦ ἀποστόλου καὶ Παύλου· πῶς δηλαδὴ γράφει πολλὰς καὶ αὐστηρὰς παραγγελίες, ἀλλὰ στίς τιμωρίες εἶναι βραδύς καὶ ἀναβλητικός... ὁ Θεὸς συνεχῶς ἀπειλεῖ καὶ πολλὰς φορὲς δίνει ἐντολές, ἀλλὰ δὲν βασανίζει οὐδὲ τιμωρεῖ συχνά... Ἔτσι καὶ ἀπ. Παῦλος, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ Διδασκάλου, ποικίλει τὸ λόγο ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάγκη τοῦ μαθητευομένου καὶ ἄλλοτε μὲν καντηριάζει καὶ χρησιμοποιοῦ τὴν αὐστηρότητα γιὰ νὰ θεραπεύσῃ, ἄλλοτε δὲ χρησιμοποιοῦ φάρμακα εὐπρόσδεκτα, πού δείχνουν τὴν καλωσύνη τῆς ψυχῆς του».

(Χρυσόστομος)

«Ἐγὼ κρίνω ὅτι κάνει τὸ ἴδιο σφάλμα καὶ ἐκεῖνος, πού δὲν ἐπιπληττεῖ τοὺς σφάλοντες, καὶ ἐκεῖνος πού εἶναι ὑπερβολικὸς στίς τιμωρίες».

(Μ. Βασίλειος)

Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

«Μὴ μοβῆτε, κἀνείς ὅτι τὰ παιδιά δὲν πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνται μὲ τέτοια πράγματα· θὰ ἔπρεπε ὅχι μόνον νὰ ἀπασχολοῦνται, ἀλλὰ αὐτὰ νὰ εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸ ἀντικείμενο τῆς σπουδῆς τους. Ἐπειδὴ ὅμως εἴσθε ἀσθενεῖς, δὲν σὰς λέω τέτοιο πρᾶγμα, οὔτε ἀπὸ τὴν ψυχαγωγία ἀπομακρύνω τὰ παιδιά, οὔτε σὰς ἀπὸ τὶς βιοτικὲς ἀπασχολήσεις σας. Ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἑπτὰ ἡμέρες ἀξιῶνω μία νὰ τὴν ἀφιερώνετε στὸν κοινὸ ὄλων μας Κύριο... Ἰδιαίτερα αὐτὴ ἡ ἡλικία ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀκούσματα, διότι ὅπως εἶναι ἀπαλή, ἀποτυπώνονται εὐκόλα τὰ λεγόμενα... Ἔτσι μποροῦν τὰ παιδιά νὰ γίνουν σεβαστότερα ἀπὸ σὰς τοὺς γεροντότερους καὶ χρησιμότερα στίς πολιτικὲς ὑποθέσεις, ἀφοῦ στὰ νεανικὰ τους χρόνια θὰ παρουσιάζουν τὶς ἀρετὲς τῶν πρεσβυτέρων».

(Χρυσόστομος)

Η ΥΠΟΜΟΝΗ ΒΑΣΙΚΗ ΑΡΕΤΗ

«Ἄν συμβουλέψῃς μιὰ φορὰ καὶ δὲν πείσης, καὶ ἂν ἐπαναλάβῃς τὶς συμβουλές καὶ δεύτερη καὶ τρίτη καὶ πολλὰς φορὲς μὴν ἀποκάμῃς νὰ ἐπαναλαμβάνῃς τὰ ἴδια λόγια, χωρὶς ὅμως ἀποτροφῇ καὶ χωρὶς ἀγανάκτησι, ἀλλὰ μὲ εὐχάριστη διάθεσι».

«Δὲν ἐπείσα σήμερα; ἀλλ' ἴσως μπορέσω νὰ πείσω αὐριο. Ἀλλ' οὔτε αὐριο; Ἰσως μεθαῦριο ἢ καὶ ἀργότερα. Αὐτὸς πού ἀκουσε σήμερα καὶ ἀπέκρουσε τὶς συμβουλές, ἴσως αὐριο τὶς ἀκούσῃ καὶ τὶς δεχθῇ. Αὐτὸς πάλι πού τὶς κατεφρόνησε σήμερα καὶ αὐριο, ἴσως μετὰ ἀπὸ πολλὰς ἡμέρας προσέξῃ αὐτὰ πού τοῦ εἶπαμε. Ὁ παρὰς ἐνῶ πολλές φορὲς τὴν ἡμέρα τραβᾷ τὸ δίχτυ ἀδειανό, τὸ βράδυ πού πρόκειται ν' ἀναχωρήσῃ, κατορθώνει νὰ συλλάβῃ τὸ μεγάλο ψάρι, πού κυνηγοῦσε ὅλη τὴν ἡμέρα καὶ ἔτσι φεύγει ἱκανοποιημένος. Καὶ ὁ γεωργὸς ἂν ἐγκαταλείψῃ τὸ γεωργικὸ ἐπάγγελμα, ἐπειδὴ δυσμενεῖς καιρικὲς συνθήκες καταστρέφουν τὴν παραγωγὴ καὶ μιὰ καὶ δυὸ καὶ πολλὰς φορὲς, τότε θὰ πεθάνουμε ὅλοι ἀπὸ τὴν πείνα. Καὶ ὁ πλοίαρχος ἐπίσης ἂν ἐξ αἰτίας τῶν συχνῶν τρικυμιῶν ἐγκαταλείψῃ τὴ θάλασσα, τότε δὲν θὰ μπορούμε πλέον νὰ διαπλεύσουμε τὸ πέλαγος καὶ ἡ ζωὴ μας θὰ εἶναι ἄχρηστη».

(Χρυσόστομος)

«Καὶ ὅταν ἀκόμη λὲς σωστὰ πράγματα, ἐφ' ὅσον τὰ λὲς μὲ θυμὸ, ἔχασες τὸ πᾶν, ἀκόμη κι ὅταν συμβουλευθῇς. Τίποτε τὸ καλὸ δὲν μπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο θυμωμένο. Ὅπως ἀκριβῶς σὲ μιὰ χειμερινῇ τρικυμῖα, ὁ μέγας θόρυβος ἀπὸ τὰ κύματα καὶ τὶς φωνὲς τῶν ἐπιβατῶν, δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ ἀνώτερες πνευματικὲς σκέψεις, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ στὸ θυμὸ».

(Χρυσόστομος)

«Εἶναι ἀπολύτως λογικότερη ἡ παιδαγωγία πού γίνεται μὲ λογικὸ καὶ ἥπιον τρόπο, παρὰ ἡ ἐκείνη πού ἔχει ὡς αἰτία τῆς τῶ θυμὸ καὶ τὴν ὀργή».

«Ὅταν πρόκειται νὰ διορθώσῃς κάποιον, νὰ κάνῃς ὅ,τι καὶ ὁ γιατρός, πού δὲν ὀργίζεται κατὰ τοῦ ἀρρώστου, ἀλλὰ πολεμάει τὴν ἀρρώστια του. Αὐτὸ κάνε καὶ σύ. Καὶ ἂν χρειασθῇ, ἀνάλαβε ἐπιπλέον ἀγῶνα νὰ θεραπεύσῃς τὴν ἀρρώστια τῆς ψυχῆς».

(Μ. Βασίλειος)

«Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι ἀξιοσέβαστος. Στὸ διδασκαλικὸ ἔργο χρειάζεται προπαντὸς αὐθεντία».

«Οἱ γὰρ διδασκόμενοι πρὸς τὴν τῶν διδασκάλων ἀρετὴν ὀφείλουσι» (Παρατηροῦν γιὰ νὰ διδοχθοῦν).

«Ἀρετῆς ἀπούσης ἀπαντα περιττά».

(Χρυσόστομος)

«Οἱ λόγοι ποὺ δὲν θγαίνουν ἀπὸ τὴν καρδιά τοῦ δασκάλου, εἶναι κενοὶ ἀπὸ περιεχόμενο καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ μὴ συγκινοῦν κανένα. Διότι ἐκεῖνος ποὺ διδάσκει ἀλλὰ δὲν πράττει, εἶναι ἀναξιόπιστος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ κανένα».

(Μ. Βασίλειος)

«Στὴν ἀγάπη νὰ καταφεύγῃς συνεχῶς μετριάζοντας τὴ φορτικότητα τῶν ἐλέγχων».

«Ἐἴτε ἐπιτιμᾷ τις, εἴτε ὀρχεῖ, εἴτε ἄρχεται, εἴτε μαγθάνει, εἴτε διδάσκεται, πάντα μετὰ ἀγάπης».

(Χρυσόστομος)

«Ὅταν φυτέψῃς τὸ σπόρο, δηλαδὴ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀκροατὴς δὲν τὸν δέχεται, ἐστὶν θὰ πάρῃς ὀλόκληρο τὸ μισθὸ σοὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ συμβουλὴ ποὺ ἔδωσες τόσο μισθὸ ὅσο καὶ εἰς σὲ ἀκουγε. Δὲν εἴμαστε ὑπεύθυνοι ποὺ δὲν πείθονται οἱ ἀκούοντες, ἀλλὰ μόνον γιὰ συμβουλευόμε. Τὸ δικό μας χρέος εἶναι ἡ παρακίνησι στὸ καλόν. Τὸ νὰ πεισθῶν ὅμως εἶναι δικό του καθήκον».

(Χρυσόστομος)

«Θὰ πῶ γιὰ κατὰ φύσιν με ἀγαπάει, μόνον ὅταν με ἐπαινῇ, ἀλλὰ καὶ ὅταν με λέγῃ γιὰ νὰ με διορθώσῃ. Διότι τὸ ἐπαινῇ κανεὶς καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ εἶναι γνώρισμα ἐκείνου ποὺ ἀληθινὰ ἀγαπᾷ, ἀλλὰ τοῦ ἀπατεῶνα καὶ εἰρωνά».

«Ὁχι με ἀπειλὲς καὶ θρисиές ἀλλὰ πνεύοντας τὰ παιδιὰ καὶ με πολλὴ καὶ σύνη ἄς ἀνοίξωμε τὸν διάλογο με τοὺς».

Παλιγγενίαις

Μιά και σου ξέφυγε ένας λόγος, δέν
μπορείς νά τόν ξαναπάρης πίσω.

Ἱερὸς Χρυσόστομος

Εἶναι πὶό εὐκολο νά ἐπηρεασθῇς ἀπὸ τὴν κακία παρά
νά μεταδώσῃς ἀρετή.

Γρηγόριος Θεολόγος

Ἐὰν συνεχῆς χαλαρότης γιὰ τὴν ἐκπλήρωσι τῶν
ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ στὴν ἀπιστία.

Ἱερὸς Χρυσόστομος

Λαμπρόν καὶ ἐπίσημον οὐ περηφάνεια προγόνων
ἀλλὰ ψυχῆς ἀρετῇ ποιεῖν εἴωθε.

Ἱερὸς Χρυσόστομος

Μὴ ἀπέχου Ἐκκλησίας· οὐδέν γάρ Ἐκκλησίας
ἰσχυρότερον. Ἡ ἐλπίς σου ἡ Ἐκκλησία, ἡ σωτηρία σου
ἡ Ἐκκλησία, ἡ καταφυγὴ σου ἡ Ἐκκλη-
σία. Εἶναι ὑψηλότερα τῶν οὐρανῶν,
εἶναι τῆς γῆς μεγαλυτέρα. Ποτέ
δέν γηράσκει, πάντοτε ἀκ-
μάζει. Ἡ Ἁγία Γραφή

Σοφίας

γιά νά δηλώσῃ πόσο εἶναι ἀσφαλὴς καὶ στερεά τὴν ὀνομά-
ζει ὄρος.

Ἱερὸς Χρυσόστομος

Εἴσαι νέος; Ἀγωνίσου κατὰ τῶν παθῶν.
Συναρίθμησε τὸν ἑαυτό σου στὴν παράταξί τοῦ
Θεοῦ, νά 'σαι νικητὴς ἐσὺ τοῦ διαβόλου καὶ μόνον
ἔτσι θά ἀπολαύσῃς τὴν ἡλικία σου.

Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Ἐὰν μελέτη τῶν ἁγίων Γραφῶν εἶναι ὁ καλύτερος
δρόμος γιὰ νά βροῦμε καὶ νά ζοῦμε τό καθῆκον μας.

Μ. Βασίλειος

Κυβερνήτην μὲν ὁ χειμὼν καὶ τὸν ἀθλητὴν τό στά-
διον, τὸν στρατηλάτην ἡ παράταξις, τὸν μεγαλόψυχον ἡ συμφορά,
τὸν χριστιανὸν δέ ὁ πειρασμὸς δοκιμάζει.

Μ. Βασίλειος

Ἐὰν γνῶσις τῶν ἁγίων Γραφῶν φρουρεῖ τὴν
διάνοια, καθαρίζει τὴν συνείδησι, φυτεῖ τὴν
ἀρετή.

Ἱερὸς Χρυσόστομος





• 'Ασυμβούλευτος άνθρωπος πλοῖον ἐστὶν ἀκυβέρνητον, ὡς ἔτυχε ταῖς φοραῖς τῶν πνευμάτων ἐκδεδομένον.
(Μ. Βασίλειος).

"Ανθρωπος πού δέν συμβουλευέται ἄλλον μοῖ-
άζει μέ τό καράβι, πού δίχως κυβερνήτη τό φέρ-
νουν ὅπου θέλουν οἱ ἄνεμοι.

• "Εν φοβηθῶμεν μόνον, τό φο-
βηθῆναί τι Θεοῦ πλέον.

(Θεολόγος Γρηγόριος).
"Ενας φόβος ἄς μᾶς διακατέχη μόνον:
Μή τυχόν καί φοβηθοῦμε τίποτε ἄλλο πε-
ρισσότερο ἀπό τόν Θεόν.

• Μή θαυμάσης μηδέν ὃ μή παραμένει. Μή
παρίδης ὃ μένει.

(Θεολόγος Γρηγόριος).
Μή θαυμάσης ὑπερβολικά τίποτε ἀπ' ὅσα
εἶναι πρόσκαιρα. 'Αλλά καί μή παραβλέψης τί-
ποτε ἀπό ὅσα εἶναι αἰώνια.

• Μή φοβοῦ τήν σωφροσύνην· μή
φοβοῦ τήν ἀνδρείαν· μή φοβοῦ τήν εὐσέ-
βειαν· μηδεμίαν τῶν ἀρετῶν φοβηθῆς.
"Ημεροί εἰσιν, εὐπρόσιτοι, ἀγαθῶν πα-
ρεκτικαί, ζωῆς πρόξενοι».

(Μ. Βασίλειος).

Μή σταθῆς μέ δειλία μπροστά εἰς
τήν σωφροσύνην. Οὔτε μπροστά εἰς τήν
ἀνδρείαν. Οὔτε εἰς τήν εὐσέβειαν. Μή
φοβηθῆς τίς ἀρετές, ὅτι τάχα εἶναι ἀπο-
κρουστικές, δύσκολες. "Οχι! Εἶναι ἡμε-
ρες. Εὐκόλα μπορείς νά τίς πλησιάσης.
Εἶναι γεμᾶτες ἀγαθά. 'Οδηγοῦν εἰς τήν
ζωήν.

• Τό ἀπιστεῖν γίνεται ἐκ τοῦ
πρός τήν ἐκπλήρωσιν ἐκλελῦσθαι
τῶν ἐντολῶν.

(Ἰωάννης Χρυσόστομος).

"Η συνεχῆς χαλαρότης γιά τήν
ἐκπλήρωσι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ
ὁδηγεῖ τέλος εἰς τήν ἀπιστία.

• 'Υπεύθυνος ἕκαστος ἡμῶν τῆς τοῦ πλησίον
σωτηρίας ἐστί. (Ἰωάννης Χρυσόστομος)

Η ΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

Παράδοση αντιλήξεως των πτυχίων
Τριών Ιεραρχών...

Γεωργιάδου Φ.
Αυτωνίου Ι.

6071

100853483

**ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ**

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



06071